

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
Юридичний факультет
Кафедра історії та археології**

СХІДНОУКРАЇНСЬКА ФІЛІЯ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

**VI Всеукраїнської конференції
здобувачів вищої освіти та молодих вчених
«СВІТ І УКРАЇНА У ДЗЕРКАЛІ ІСТОРІЇ»**

27 листопада 2020 року

**Сєвєродонецьк
2021**

Рекомендовано до випуску Вченою радою
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 6 від 22.12.2020 р.)

Головний редактор: *Поркуян О.В.*, д.т.н., проф. (СНУ ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк)

Відповідальний редактор: *Фомін А.В.*, к.і.н., доц. (СНУ ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк)

Редакційна колегія:

Бровендер Ю.М., д.і.н., проф. (Східноукраїнська філія Ін-ту археології НАН України, СНУ ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк)

Довжук І.В., д.і.н., проф. (Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав)

Лиман І.І., д.і.н., проф. (БДПУ, м. Бердянськ)

Литвиненко Р.О., д.і.н., проф. (ДонНУ імені Василя Стуса, м. Вінниця)

Михайлюк В.П., д.і.н., проф. (СНУ ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк)

Тодоров І.Я., д.і.н., проф. (УжНУ, м. Ужгород)

Тригуб О.П., д.і.н., проф. (ЧНУ імені Петра Могили, м. Миколаїв)

Щедрова Г.П., д.політ.н., проф. (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро)

Рецензенти:

Мовчан О.М., д.і.н., проф.

Мезеря О.А., к.і.н., доц.

Відповідальний секретар: *Фомін А.В.*, к.і.н., доц.

Матеріали VI Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Світ і Україна у дзеркалі історії» : збірник наукових праць (27 листопада 2020 р., м. Сєверодонецьк) / За ред. Поркуян О.В., Фомін А.В., Бровендер Ю.М., Литвиненко Р.О., Тригуб О.П. та ін. – Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – 251 с.

DOI

Розглядаються питання розвитку археологічних досліджень на Луганщині та в Україні, давньої історії, історії міжнародних відносин, міжнародної економіки, соціальних груп, науки і техніки, гендерних відносин, релігій, освіти. Розроблено перспективи розвитку наукових досліджень молоді, інтеграції наукового простору України, взаємообміну ідеями, теоріями та поглядами, створення умов для залучення школярів та студентів країни до наукової роботи.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
Аносова В. С. Історичні віхи становлення гірничої справи на теренах України	7
Бардашевська М. Ю. Історія виникнення Інтернету	10
Бегунова Д. І. Земельно-правові відносини за часів правління Ярослава Мудрого	15
Бойко А. О. Питання інтелектуальної власності у двосторонніх відносинах США та КНР	17
Болюх Н. О. Культура та повсякденне життя Скандинавії у період Раннього Середньовіччя	20
Братченко А. В. Гендерні відносини у контексті історії	24
Бровендер Ю. М. Археологічні дослідження Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля: стан та перспективи розвитку	30
Возняк Я. В. Формування соціально-етнічного складу купецтва Лівобережної України (60-ті рр. XIX ст. – 1914 р.)	35
Галкін Р. Д. Історико-кліматичний аспект народів Сходу (за Ш. Л. Монтеск'є)	42
Данільєв Д. К. Розвиток міжнародного туризму в умовах глобалізаційних процесів	45
Дзюба І. В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету	50
Дубяга А. П. Поховання катакомбної культури міжріччя Дніпра та Дону з моделями зброї	54
Євтушенко В. І. Форуми АСЕАН як інструмент китайської економічної дипломатії у регіоні Південно-Східної Азії	60
Жердєва О. О. Релігійне життя як історичний фактор в Україні	65
Зарицька О. В. Дискусійність питання щодо регіонального статусу ІРІ в геополітичних концепціях по Близькому Сходу	70
Золкін Д. О., Сапицька О. М. Проблема історичної достовірності в комп'ютерних іграх (Age of Empires, Company of Heroes 3, Call of Duty)	74
Іванов М. С. Культурні контакти населення степового Правобережжя із давніми землеробськими центрами наприкінці IV тис. до н.е.	78

Кайнога С. С.	
Політичний популізм як виклик суспільствам	84
Карауланова Н. О.	
Історія розвитку ЕОМ «Промінь»	88
Касьян В. О.	
Шкури тварин як віковий маркер племен Дніпро-Донської бабинської культури	91
Кітіца Тетяна	
Епідемія бубонної чуми в середньовічній Європі	96
Кішарі Б. А.	
Політика Північноатлантичного альянсу 1980-1990 рр.	98
Комісаров І. І.	
Історичні тенденції вугільного сектору Британії.....	102
Кубкіна А. В.	
Тенденції розвитку освітнього процесу з 20-х р. ХХ ст. до сучасності	106
Кубкіна А. В., Михайлюк В. П.	
Методологічні питання вивчення зарубіжного педагогічного досвіду (історіографічний аспект)	110
Куріленко А.В.	
Зародження політичних суперечок між Росією та Грузією	112
Матухно Г. Р.	
Теоретичний аналіз сутнісноутворюючих ознак молоді	116
Москаленко Н. В., Михайлюк В. П.	
Вивчення сучасної економічної політики держави з використанням ТЗН та ІКТ на уроках історії України	121
Муранов І. С.	
Іудаїзм як провідна релігія Хозарського каганату (історичний аспект)	122
Новосел Н. С.	
Національно-визвольна боротьба українського народу та боротьба інших народів проти радянської окупації в роки Другої світової війни та в перші повоєнні роки ..	141
Назаров Р. О.	
Задунайська Січ як інструмент регіонального впливу Османської імперії	148
Онщенко Д. О.	
Культ Сонця в імперії інків	152
Рубан М. Ю.	
Інституалізація єпархій православних реформаційних конфесій на Донбасі (1919–1937).....	155
Сафонова Н. М.	
На зламі століть: з історії Східноукраїнського університету імені Володимира Даля (90-ті роки ХХ ст. – 2014 р.).....	161
Свергунова Є. А.	
Японський менталітет	167
Степченко Д. О.	
Християнські конфесії у антарктичних експедиціях (історичний аспект)	176
Соболь С. Є.	
Викладання історико-правових питань в історичних дисциплінах у закладах середньої освіти	181

Тарвердова Я. М.	
Консул Британської імперії у Керчі Джордж Джексон Елдрідж	183
Татаренко Г. В.	
Становлення та розвиток систем пенсійного забезпечення на українських землях: братерства та емеритальні каси (XVI ст. до початку радянської доби)	188
Теміров В. І.	
До питання повалення влади гетьмана Павла Скоропадського	197
Сапицька О. М., Тріщенко Р. О.	
Винахід танків та їх вплив на перебіг дій в Першій світовій війні.....	202
Фісун А. О.	
Судова реформа в УРСР 1922 року	208
Фомін А. В.	
Соціальне забезпечення повоєнних Польщі та Україні (1945–1955 рр.).....	214
Хворов С. О.	
Соціальне становище жінки міноійської цивілізації	220
Чурбанова М. Ю.	
Деякі малодосліджені аспекти античної історії Північного Причорномор'я	225
Шаблієнко А. В.	
Мергелева гряда як давно забуте святилище.....	230
Шуркова О. О.	
Питання розподілу та користування водними ресурсами у пакистансько-індійських відносинах	233
Ладік Т. О.	
Археологічні багатства Переяслава	238
Хворов С. О.	
До інтерпретації матеріалів із новітніх розкопок на півночі Донецької області.....	243
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	247

ПЕРЕДМОВА

Шановні учасники конференції, раді вітати вас на вже традиційній Шостій Всеукраїнській конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Світ і Україна у дзеркалі історії». Цей рік є ювілейним для Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, тож і цей науковий захід присвячено цій події. Конференція відбувається у надзвичайних умовах світової пандемії, поширення світом небезпечного вірусу, що зумовило як особливості організації, так і проведення цього заходу. Вперше він відбуватиметься лише у дистанційному режимі, за допомогою он лайн платформи Zoom.

Не дивлячись на складнощі, у роботі конференції беруть участь представники потужних університетів, установ як у якості членів організаційного комітету, так і учасників, здобувачів вищої освіти різного рівня: студенти, магістранти, аспіранти і навіть учні. Це і сам Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Бердянський державний педагогічний університет, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Східноукраїнська філія Інституту археології НАН України, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, АТ «Укрзалізниця», Ужгородський національний університет, Університету імені Альфреда Нобеля, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Сєвєродонецький навчально-виховний комплекс «Спеціалізована школа-колегіум НаУКМА». Тож наша конференція дійсно об'єднала Україну, всіх учасників прагненням до нових досягнень, ідей, вражень.

На конференції представлена різноманітна наукова проблематика доповідей: проблеми археології та охорони пам'яток, давньої історії, історії міжнародних відносин, міжнародної економіки, соціальних груп, науки і техніки, гендерних відносин, релігій, освіти. Таке широке коло актуальних наукових розробок нікого не залишить осторонь.

Сподіваємось на щирий обмін думками, ідеями, теоріями між досвідченими фахівцями, молодими дослідниками, аспірантами та студентами. Всім учасникам конференції бажаємо цікавих доповідей, плідних дискусій, вироблення нових ідей та поглядів, справжнього наукового драйву! Східноукраїнському національному університету імені Володимира Даля подальшого розвитку та процвітання!

Організаційний комітет конференції

ІСТОРИЧНІ ВІХИ СТАНОВЛЕННЯ ГІРНИЧОЇ СПРАВИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Вугільна промисловість відіграє значну роль у світовій економіці, без продуктів її виробництва неможливе функціонування жодної промислової галузі. Крім того, на сьогоднішній день вугілля використовується для виготовлення напівпровідників, мастил та медикаментів, що в свою чергу підкреслює важливість зазначеного енергоресурсу серед інших. У промислово розвинених країнах вугілля є важливим енергетичним ресурсом і його застосування в багатьох галузях замінює нафту. Високий попит на вугілля спостерігається в країнах з розвинутою економікою, який пояснюється високими темпами економічного росту, що в свою чергу обумовлює потребу цих країн у дешевому енергоносії. Вугільна промисловість є найстарішою гірничою галуззю, яка на сьогоднішній день покриває значну частину потреб світової енергетики у паливі. З усіх теплоенергетичних ресурсів у більшій мірі людство забезпечено вугільним паливом - вугілля становить близько шістдесяти відсотків всіх запасів мінеральних фондів. З огляду на результати останніх досліджень, в довгостроковій перспективі вугілля стане найдешевшим та найперспективнішим енергетичним ресурсом у світі.

Вугільна промисловість сучасної України представлена підприємствами Донецького, Львівсько-Волинського кам'яновугільних і Дніпровського буровугільного басейну. Основною паливно-енергетичною базою кам'яного вугілля України є Донецький вугільний басейн.

Тривалий час відкриття покладів вугілля на Донбасі датувалося історичною наукою 1722 р., а честь першовідкривача приписувалася Григорію Григоровичу Капустіну, який виявив поклади вугілля над р. Кундрюча та в урочищі Оленячі гори на околиці сучасного м. Лисичанськ.

За більш пізніми даними, розвідка кам'яного вугілля на Донбасі вже велася в кінці 20-х рр. XVIII ст. під керівництвом ландрата, радника Київської губернії з використання природних ресурсів,

Микити Вепрейського та управляючого Бахмутськими соляними промислами і коменданта Бахмутської фортеці Семена Чиркова. За допомогою місцевих козаків, які, вже використовували вугілля в побуті та вказали на місце виходу вугільних пластів на поверхню в районі р. Біленької (притоки р. Лугані), були зібрані зразки кам'яного вугілля і руди і направлені до камерколегії у Санкт-Петербурзі з метою його проведення відповідних аналізів. Для уточнення відомостей щодо віднайденого вугілля з столиці у 1722 р. був відряджений Григорій Капустін. Восени 1721 р. для обстеження покладів руд і мінералів в районах, розташованих за течією Дону і Сіверського Дінця виїхав талановитий рудознавець Григорій Григорович Капустін. 25 листопада він прибув в козацьку станицю Черкаськ і приступив до обстеження берегів р. Кондрюча, що впадає в Сіверський Донець. На початку грудня 1721 р. були відкриті поклади вугілля недалеко від сучасного міста Шахти Ростовської області, а потім було знайдено вугілля в урочищі Скелювате за 30 км. від м. Бахмута (Артемівська). У 1724 р. поблизу Бахмута вже вівся видобуток вугілля, де працювало 150 шахтарів. Вугілля йшло здебільшого на потреби кузні солеварного заводу.

Таким чином, перші відомості про знахідки кам'яного вугілля і руди у Донецькому краї були зроблені місцевими козаками та адміністрацією краю задовго до експедиції Г.Г. Капустіна.

Першим історичним документом про відкриття кам'яного вугілля в Донбасі є іменний Указ Петра I від 7 грудня 1722 р.

Після смерті Петра I у 1725 р. гірниче відомство майже на два десятиліття припинило розвідку кам'яного вугілля в Донбасі. Видобуток вугілля в Бахмуті було припинено. Промисловий видобуток почав набирати обертів лише в кінці XVIII ст. В кінці 90-х рр. водночас зі спорудженням Луганського ливарного заводу закладаються для його забезпечення його потреб і перші казенні шахти.

Наступним кроком після заснування казенних шахт стала організація приватних копалень, на території сучасної Донецької області виникають розробки приватних підприємців - видобутком вугілля починають займатися поміщики, приписні селяни та козаки.

Таким чином, в Бахмутському повіті, на дачах казенного с. Зайцеве, в період 1800-1820 рр. селяни видобували вугілля як для побутових потреб так і на продаж. Цілий ряд селянських шахт, що були відкриті ще до 1820 р., діяв в с. Олександрівка. На селянських шахтах Микито-

Зайцівського родовища Бахмутського повіту щорічно видобувалося близько 250 тисяч пудів вугілля.

Слід зазначити, що видобуток вугілля в зазначеному регіоні здійснювався вкрай примітивним способом: лопата, кайло, молоток, ручний воріт з мотузкою і невелика корзина для підйому вугілля. Такі шахти-дудки в глибину сягали не більше 25 м. В кінці 30-х років XIX ст. річний видобуток вугілля дорівнював близько 20 тис. пудів.

У 1794 р. князь Потьомкін відрядив для обстеження Донецького басейну шотландського механіка-винахідника Карла Гаскойна, який високо оцінив перспективи басейну.

Таким чином, слід зазначити, що політика Петра I у великій мірі сприяла розвитку гірничих промислів як на території всієї Російської імперії так і на території Донбасу зокрема. Видобуток руд, виробництво заліза, міді та інших металів в Росії значно зросли. З видобутку та переробки залізних руд та виплавки чавуну Росія зайняла одне з перших місць в світі. Саме з цього часу починається процес становлення та розвитку гірничої справи на Донбасі.

Література та джерела

1. Терещенко М.О. Гірничі промисловості // Енциклопедія сучасної України: у 30 т / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. Київ, 2003-2019.
2. Мала гірничі енциклопедія : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004-2013.
3. HSBC mining equity indices explained // Mining J. 2000. 334, 8567. P. 68.
4. Гайко Г. І., Білецький В. С. Історія гірництва : Підручник. Київ-Алчевськ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», видавництво «ЛАДО» ДонДТУ, 2013. 542 с.

Бардашевська М. Ю.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Фомін А.В.*

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ІНТЕРНЕТУ

На початку 70-х рр. минулого століття про Інтернет знали небагато. Нині Інтернет увійшов в життя мільйонів людей, і став його невід'ємною частиною.

На відміну від технологій, таких як кип'ятильник або навушники, Інтернет не має єдиного «винахідника». Натомість, він еволюціонував з часом. Інтернет отримав свій початок у Сполучених Штатах Америки більше 50 років тому. Протягом багатьох років вчені та дослідники використовували його, щоб спілкуватися і обмінюватися даними один з одним. Сьогодні ми використовуємо Інтернет практично у всьому.

Винайдення Інтернету стало досягненням наукового потенціалу та технологічних засобів, що поєднує у собі функції практично всіх сучасних ЗМІ – преси, фотожурналістики, радіо, телебачення. Мережа синтезує текст, звук, відео. А також, має ще й власні ознаки – гіпертексти, гіперпосилання, мультимедіа. А ефект присутності, вважається однією зі специфічних властивостей телебачення, в Інтернеті знайшов не тільки своє втілення, але й сприяв його розвитку. «Віртуальні розмови», прямі ефіри, телемости, телеконференції – і все це в режимі «ріал тайм» - це ті складники, без яких нині немислима мережа.

Метою повідомлення є розглянути процес становлення і розвитку всесвітньої мережі Інтернет в Україні та його роль в житті суспільства.

У 1957 р. Радянський Союз запустив першого штучного супутника Землі – це стало непрямым поштовхом створення Інтернету. На той час почалася Холодна війна і Сполучені Штати, розуміючи, що супутник – це ще не вершина радянських наукових досліджень у військовій галузі, побачили для себе загрозу використання ракет СРСР як ядерної зброї. У цьому ж році при департаменті оборони США було створене Агентство дослідницьких проектів особливої складності - ARPA. Одним із напрямків роботи цього Агентства стало створення для військових цілей комп'ютерних технологій, зокрема для зв'язку.

У 1962 р. Джозеф Ліклайдер, керівник Агентства передових оборонних дослідницьких проектів США висловив ідею Всесвітньої

комп'ютерної мережі. У 1969 р. Міністерство оборони США започаткувало розробку проекту, котрий мав на меті створення надійної системи передачі інформації на випадок війни. Агентство запропонувало розробити для цього комп'ютерну мережу. Ця мережа була названа ARPANET. Всі роботи фінансувались за рахунок Міністерства оборони. ARPANET почала активно рости й розвиватись; її дедалі ширше почали використовувати вчені із різних галузей науки.

Перший сервер ARPANET було встановлено 1 вересня 1969 р. у Каліфорнійському університеті в Лос-Анджелесі. Комп'ютер «Honeywell 516» мав 12 кілобайт оперативної пам'яті. У тому ж, 1969 р. ARPANET вислав своє перше повідомлення з одного комп'ютера на інший. Перший комп'ютер був розташований в дослідницькій лабораторії в Лос-Анджелесі, а другий був в Стенфорді, кожен з них був розміром з невеликий будинок.

До кінця 1969 р., всього чотири комп'ютери були підключені до ARPANET, але мережа постійно зростала протягом 1970-х років. У 1971 р. ARPANET поповнився мережею Університету АЛОХАНЕТ Гаваїв, а через два роки він додав мережу Лондонського Університету.

1969 р. вважається роком народження Інтернет, основою Інтернет стала мережа Арпанет.

У 1971 р. була розроблена перша програма для відправки електронної пошти мережею, котра відразу стала дуже популярною.

А у 1972 р. у Вашингтоні пройшла перша Міжнародна конференція комп'ютерних комунікацій. У конференції брали участь вчені з 10 країн. Учасникам конференції вперше в історії продемонстрували мережу ARPANET, таким чином вона перестала бути секретною розробкою.

У 1973 р. до мережі через трансатлантичний кабель були підключені перші іноземні організації з Великобританії та Норвегії – мережа стала міжнародною.

До кінця 1970-х рр. почали активно розвиватись протоколи передачі даних, що були стандартизовані у 1982 – 1983 рр. 1 січня 1983 р. мережа ARPANET перейшла з протоколу NCP на протокол TCP/IP, його і досі успішно використовують для об'єднання мереж. У 1983 р. за мережею ARPANET закріпився термін «Інтернет».

У 1984 р. була розроблена система доменних назв. Тоді у мережі ARPANET з'явився серйозний суперник – Національний науковий фонд США який заснував міжуніверситетську мережу NSFNet, котра була сформована з дрібніших мереж, включаючи відомі на той час Usenet та Bitnet і мала значно більшу пропускну здатність, аніж ARPANET. До цієї мережі за рік під'єдналось близько 10 тисяч комп'ютерів; звання «Інтернет» почало плавно переходити до NSFNet.

У 1988 р. було винайдено протокол Internet Relay Chat, завдяки якому в Інтернеті стало можливим спілкування в реальному часі.

У 1989 р. в стінах Європейського центру ядерних досліджень народилась концепція тенет. Її запропонував знаменитий британський вчений Тім Бернерс-Лі, він же протягом двох років розробляв протокол HTTP, мову гіпертекстової розмітки HTML та ідентифікатори URI.

У 1990 р. програвши конкуренцію NSFNet, мережа ARPANET припинила своє існування. Тоді ж було зафіксовано перше підключення до Інтернету телефонною лінією. А ще через рік тенета стали доступні в Інтернеті, а в 1993 р. з'явився знаменитий Веб-браузер NCSA Mosaic.

У 1995 р. тенета стали основним постачальником інформації в Інтернеті, обігнавши за обсягом трафіку протокол передачі файлів FTR; було сформовано Консиліум всесвітньої павутини. Тенета перетворили Інтернет і створили його сучасний вигляд. А з 1996 р. Всесвітнє павутиння майже повністю підмінило собою поняття «Інтернет».

Протягом 1990-х років Інтернет об'єднав у собі більшість існуючих на той час мереж. Завдяки відсутності єдиного керуючого центру, а також завдяки відкритості технічних стандартів Інтернету, що автоматично робило мережі незалежними від бізнесу чи уряду, об'єднання виглядало неймовірно привабливим. До 1997 р. в Інтернеті нараховувалось близько 10 мільйонів комп'ютерів і було зареєстровано понад мільйон доменних назв.

У 1998 р. Папа Римський Іоанн Павло II заснував Міжнародний день Інтернету, який щорічно святкується 4 квітня, а в Україні з 2001 р. «День Інтернету» відмічається щорічно 14 грудня.

Число сайтів, що становило в 1993 р. 26 тис., сьогодні перевищує 5 млн.

5 січня 2011 р. кількість інтернет-користувачів у світі сягнула 2 мільярдів.

Інтернет сьогодні - це об'єднання величезної кількості різних мереж. Кожна мережа складається з десятків і сотень серверів. Сервери сполучені між собою різноманітними лініями зв'язку: кабельним, наземним радіозв'язком, супутниковим радіозв'язком. До кожного серверу підключається велетенська кількість комп'ютерів і локальних комп'ютерних мереж, які є клієнтами мережі. Клієнти можуть з'єднуватися із сервером не тільки прямими лініями, але і завдяки звичайним телефонним каналам.

Сьогодні існує безліч провайдерів на ринку Інтернету, які пропонують послуги швидкого, миттєвого і безперебійного Інтернету. Наприклад, ТЗОВ «Інтернет-Україна» працює в даному напрямку більше двадцяти років.

Інтернет є не тільки ідеальним джерелом інформації, але і прекрасним способом комунікації. Не так давно, сайти соціальних мереж, такі як Facebook, Instagram, Viber, WhatsApp стали популярним способом спілкування для людей різного віку.

Не секрет, що спілкування у віртуальному просторі має свої особливості, що приховують як позитивні, так і негативні сторони. До плюсів безконтактного спілкування, безумовно, відносять можливість тримати зв'язок на дальній відстані. Це дозволяє спілкуватися з будь-якою людиною з будь-якого куточка планети. Конфіденційність гарантована при спілкуванні. Завдяки цьому забезпечуються психологічні потреби людини. Спілкування в Інтернеті є безцінним для людей з обмеженими можливостями. Всесвітня мережа дозволяє їм отримувати повноцінну освіту, роботу і на рівних контактувати з іншими людьми. Зараз важко уявити собі школу, в якій би не було комп'ютерного класу. Існує маса електронних бібліотек, скористатися якими можна не виходячи з дому, що значно полегшує процес навчання і самоосвіти. Сучасний бізнес також широко використовує можливості всесвітнього павутиння.

Зворотним боком спілкування за допомогою Інтернету є доступ до нього будь-кого. Небажана інформація здатна завдати шкоди як даними користувачів (різноманітні віруси), так і їх моральним уподобанням (різного роду нецензурна інформація). Крім того, неконтрольоване «сидіння» в мережі загрожує виникненням, так званої Інтернет-залежності. Кожен користувач повинен позначити власну чітку грань між світом віртуальним і об'єктивною реальністю.

Отже, Інтернет – це велика, розгалужена мережа, що включає комп’ютерні вузли, розміщені по всьому світі і з’єднані один з одним будь-якими засобами зв’язку.

В умовах розвитку сучасного суспільства Інтернет глибоко проникає в життя людей. Він дуже швидко перетворився на життєво важливий стимул розвитку не тільки світової економіки, а й інших сфер людської діяльності. Зараз дуже важко знайти сферу, в якій не використовується Інтернет.

Сучасна людина з сучасними можливостями не може без Інтернету, оскільки це досить зручно, а також Інтернет полегшує сучасний темп життя людини, відкриваючи доступ до багатьох «павутинок» мережі, сайтів, поштових ящиків. Соціальні мережі виконують роль «зомбування», ніби програмуючи людину, вводячи її в стан залежності. Потужна хвиля Інтернету заповнила ХХ–ХХІ ст.

З одного боку, людині мережі допомагають, а з іншого боку, вони здійснюють певний вплив на людину, яка не помічаючи цього тоне у вирії інформаційного простору.

Слід зазначити, що Верховна рада України схвалила Рекомендації парламентських слухань: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні» [6]. Підвівши підсумок можна сказати, що Інтернет – це одне з великих досягнень людства, який не припинить свого розвитку в майбутньому, і без якого людство не зможе існувати в нинішньому вигляді, бо він глибоко проник в наше життя і сучасне суспільство.

Література та джерела

1. Егоров Р.Н. Інтернет: вчора, сьогодні, завтра. Санкт-Петербург: Комп’ютерний мир, 2002.
2. Мозговой А.А. Інтернет – дорога в будуще. Москва: Искра, 2003.
3. Третьяков Д.А. Інтернет і суспільство. – Львів: Громада, 2001.
4. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31.07.2000/ [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000#Text> Дата звернення: 30.10.2020.
5. Постанова Верховної Ради України Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 3 липня 2014 року № 1565-VII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1565-18#Text>. Дата звернення: 01.11.2020.
6. Янченко О.К. Інтернет-технології сьогодні. Харків: ХНАМ, 2003.

Бегунова Д. І.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Фомін А.В.*

ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ ЗА ЧАСІВ ПРАВЛІННЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Правова спадщина, що дісталась сучасному світу від правителя Київської Русі – Великого князя Ярослава Мудрого, стала відправною точкою розвитку правової бази земельних правовідносин. Вони не відокремлювались від історичних напрацювань, які були зроблені ще за часів Київської Русі і перейшли на новий рівень правової значимості.

Сприятливе географічне положення країни передбачає високу родючість земель, визначаючи землеробство одним із основних видів занять населення, що вимагає правового врегулювання у сфері дбайливого ставлення до природних ресурсів. Україна за час свого існування накопичила значний досвід регламентації земельних відносин.

Ще до Хрещення Русі наші предки вірили в гармонію людини та природи. Тоді людина не відокремлювала себе від природи: природа і людина були єдиним цілим. Люди шанобливо ставилися до природи та отримували від неї все, що їм було потрібно. Щороку за добрий врожай проводилися обряди вдячності землі, а також люди просили про майбутній добробут народу. Землю називали матір'ю, вважаючи її символом багатства та достатку. Наші предки розуміли, наскільки вразливою є природа і намагалися її всіляко охороняти.

Законодавчого закріплення охорона природи отримала в Руській Правді. За цим документом передбачалась охорона общинної власності, до якої уже входили земельні ресурси. Звичайно, що очевидної необхідності в раціональному використанні земель ще не виникало, але мало місце шанобливе ставлення до них. Протягом довготривалого використання землі народ створював свої звичаї та правила сівозміни і догляду за нею.

В Київській Русі активно розвивались феодальні відносини, які призвели до того, що всі землі перебували в праві власності лише у князів, бояр та церкви. Такий підхід перетворив людей на феодально-залежне селянство, що експлуатувалось державою, збираючи данину, яка залежала від кількості і якості землі, що перебувала в їх користуванні.

Землеробство було найважливішою частиною розвитку економіки та прожиття населення. Основною ознакою панівного класу феодалів виступала земля, що виражалось в князівських доменах та боярській вотчині. Домен був основним джерелом збагачення князівської казни, кошти якої направлялись на підтримку влади князя та його війська, яке перебувало в його віданні. В феодальній вотчині було задіяне залежне селянство, руками яких створювалось орне господарство, його розширення на нові землі, впроваджувати сівозміну, а також удосконалювати знаряддя обробки землі.

Руська Правда багато уваги приділяє закріпленню та захисту феодальної власності на землю. Князівське землеволодіння, як і всілякі служителі у цих володіннях – огнищани, старости та ін. охоронялися правом Київської Русі в особливому порядку. Про це говориться в статтях 19-28 та 32-33 Короткої редакції Руської Правди. Штраф за псування межового знаку свідчив про посилений захист приватного землеволодіння та інші приклади, що захищали феодальну власність.

За часів Київської Русі почалось виокремлення особливо важливих територій – ліси, мисливські угіддя, промислові ділянки, збирання меду та встановлення бортних заповідників, що свідчило про особливий статус цих земель, їх важливість та охорону. Таким чином, ми бачимо, що Ярослав Мудрий закріпив в Руській правді основні напрямки розвитку сучасного земельного законодавства, важливість ретроспективного дослідження яких зумовлює детальний аналіз досвіду минулих років та уникнення помилок при формулюванні сучасної теоретико-правової бази для внесення подальших змін до земельного законодавства.

ПИТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИНАХ США ТА КНР

Зараз, під час глобалізації і взаємозалежності між країнами, особливого значення набуває область світових економічних відносин – відносин інтелектуальної власності, в межах яких відбувається обмін знаннями на міжнародному рівні. Інтелектуальна діяльність, яка представляє нові знання або інформацію є одним з елементів отримання та примноження капіталу країни. За даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності з 3,3 мільйонів заявок на патенти, поданих у всьому світі в 2018 році, на Китай припадає приблизно половина. Комп'ютерні технології та електрокари були найпопулярнішими категоріями заявок на патенти з Китаю, оскільки країна прагне бути світовим лідером у таких сферах, як бездротова мережа 5G та штучний інтелект.

Метою повідомлення є висвітлення зростання напруги між США та КНР у безпековій сфері з приводу інтелектуальної власності та аналіз способів вирішення конфлікту.

Суперечки з приводу прав інтелектуальної власності неодноразово виникали між країнами. Особливо це було помітно за часів президентства Барака Обами. Про порушення прав на інтелектуальну власність Китаєм він заявляв на саміті Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) в Гонолулу, 12 листопада 2011 р. зокрема, Барак Обама відкрито закликав КНР припинити практику крадіжок. В той час пройшли масовані кібератаки на бази даних найбільших фірм і організацій у багатьох країнах світу з IP-адрес Китаю, але конфлікт вдалось владнати. Зараз президент США Дональд Трамп, рішуче має намір вести економічну війну з Китаєм. Він звинувачує Китай в збільшенні зовнішньоторговельного дефіциту Америки, в порушенні правил Світової організації торгівлі і в застосуванні нечесних методів для отримання західних технологій. Більшість економістів шоковані невіглаством Трампа в питаннях природи зовнішньоторговельного балансу, але багато хто в цілому згоден з його звинуваченнями, що стосуються інтелектуальної

власності. Після меморандуму президента Дональда Трампа 14 серпня 2017 р., в якому зазначено, що поведінка Китаю щодо прав інтелектуальної власності та розвинених технологій негативно впливає на економіку США, торгове представництво США оголосило про початок розслідування проти Китаю згідно з розділом 301 закону про торгівлю від 1974 року. 22 березня 2018 року було опубліковано результати розслідування і було підписано Меморандум, який визначав дії США, спрямовані на боротьбу з порушенням Китаєм прав інтелектуальної власності, які зводились до наступних заходів: підвищення тарифів; звернення до органу з вирішення спорів СОТ з приводу дискримінаційних практик Китаю після закінчення договорів про трансфер технологій в рамках спільних підприємств; і, нарешті, інвестиційні обмеження на участь китайських компаній в капіталі компаній США. Після цього, відносини між країнами тільки погіршувались.

Важливим кроком на шляху до вирішення цієї проблеми, стало підписання 15 січня 2020 президентом США Дональдом Трампом та віцепрем'єром Китаю Лю Хе торгового договору між країнами. Договір складається з восьми розділів, першим з яких є розділ з питань інтелектуальної власності. В ньому, країни визнають важливість створення та впровадження всеосяжної правової системи для захисту інтелектуальної власності в інтересах побудови інноваційно розвинутих країн та високоякісного економічного зростання. Що стосується захисту комерційної таємниці, то угода наголошує, що будь-яка особа будь-якої країни може нести відповідальність за привласнення комерційної таємниці. Згідно з угодою, Китай зобов'язався передивитися кілька конкретних актів, що стосуються незаконного привласнення комерційної таємниці, включаючи електронне вторгнення, порушення або спонукання до порушення обов'язку не розголошувати певну інформацію та несанкціоноване розголошення чи використання комерційної таємниці. Визначивши ці акти як незаконне привласнення комерційної таємниці, захист якої в Китаї буде більш відповідати закону про єдину комерційну таємницю та закону про захист комерційної таємниці, які вже діють в США. На жаль, ситуація з Covid-19, погіршила й без того напружені відносини та поставила під сумнів ефективність підписаного договору. Адміністрація Трампа розробила серію каральних заходів проти Китаю у відповідь на нездатність стримати пандемію. На даній стадії конфлікту, Китай погоджується на проведення міжнародного розслідування щодо

походження COVID-19, але висуває свої умови. Розслідування повинно бути науковим, а не політичним.

Отже, захист прав інтелектуальної власності все частіше стає предметом обговорення на зустрічах на вищому рівні США та Китаю. Одним з показників прогресуючого суспільства є рівень розвитку науки, культури і техніки, який може мати стабільний розвиток лише за наявності відповідних умов, включаючи необхідний правовий захист і оцінку інтелектуальної власності. Це, в свою чергу, створює перспективу для сталого розвитку економіки не тільки країн, що володіють інноваційним потенціалом, але також тих економік, які зможуть ефективно адаптувати і використовувати запозичені інновації. При відсутності бодай часткового зменшення напруженості між країнами, малоймовірно, що вдасться розширити співпрацю в сфері питань інтелектуальної власності. Вибори президента в США, які відбулися 3-го листопада 2020 року будуть переломним моментом, після якого можна буде більш точно оцінити вектори розвитку зовнішньополітичного курсу США.

Література та джерела

1. Economic And Trade Agreement Between The Government Of The United States Of America And The Government Of The People's Republic Of China // Office of the United States Trade Representative. 2020. URL: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china/phase-one-trade-agreement/text>
2. Mozi L. US China Trade Dispute Over Intellectual Property // San Jose State University. 2018. URL: https://scholarworks.sjsu.edu/etd_projects/586
3. Schulze E. Why intellectual property is key to the trade dispute between the US and China // Consumer News and Business Channel. 2020. URL: <https://www.cnbc.com/2020/01/29/why-intellectual-property-is-key-to-the-race-between-the-us-and-china.html>
4. Wei L., Yichao C. A Study of the Influence of Intellectual Property on China–U.S. Trade Relations // SAGE journals. 2016. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2158244020915899>
5. Zuijdwijk T. Understanding the Intellectual Property Disputes between China and the United States // Center for international Governance Innovation. 2019. URL: <https://www.cigionline.org/articles/understanding-intellectual-property-disputes-between-china-and-united-states>

Болюх Н. О.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Фомін А.В.*

КУЛЬТУРА ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СКАНДИНАВІЇ У ПЕРІОД РАННЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Наприкінці IX ст. населення західної Європи дізналося про новий народ, який жив досить далеко від них. Люд цей називався норманським. У цей період про варягів знали майже по всій Європі – від берегів Британії до Візантії та навіть арабського світу. У мене ж постало питання – що ж нам відомо про вікінгів? Чи були вони варварами, які могли тільки все руйнувати? У цьому невеличкому повідомленні я хотів би розповісти про Скандинавію того часу, та пролити світло на деякі темні плями історії цього регіону.

Зазначмо, що соціальна-політична структура дохристиянської Скандинавії ділилась на три рівні: трали, карли та ярли. Про це соціальне розшарування суспільство розповідається в епічній поемі про Рігсмала, де бог мудрості Рігсмал створив цю систему.

Трали були найнижчою кастою в суспільстві, які виконували функцію рабів та працівників. Рабство було однією з важливих частин того суспільства. Тралом можна було стати за спадщиною, або через потрапляння до полону, чи за умови нездатності сплачувати борг. Раби буди працівниками на великих панщинах у карлів та ярлів.

У існуючій системі трали могли піднятися вище за соціальним статусом. Вони могли бути визволені своїм господарем, та мали можливість навіть викупити самі себе. Після отримання волі, вони становились «фрельсарами» - так звана «вільна людина», яка могла мати права власності. Вони досі були залежні від господаря, і цей статус тривав два покоління. Якщо фрельсар не мав нащадків – то після його смерті вся власність переходила до його колишнього господаря.

Клас карлів або бонди – був дуже різноманітним суспільним станом. До нього входили селяни, торгівці, землеволодарі, військо. Це був найпоширеніший клас у Скандинавії. Жили представники цього класу в хуторах, які уявляли собою земельні ділянки. Садиба ця називалась «одаль», що перекладається як «Батьківщина», а господаря цієї землі називали одальманом.

У середні віки в Скандинавії був дуже розвинений інститут приватної власності. Землю у більшості випадків не можна було продавати і вона була сакральною власністю. Землю у багатьох випадках навіть не можна було продати. Завдяки цьому, бонди були більш вільними ніж їхні європейські аналоги.

Разом із господарями в садибі жили раби і слуги, а в хатах ярлів навіть жили дружинники – хускарли.

Основним заняттям норманів було землеробство та скотарство. На полях сіяли ячмінь, овес і жито. Пшениця в сагах згадується рідко, та й то як предмет торгівлі. Вирощували в садибах і льон.

В середині зими (близько зимових свят) конунгу платили податі льоном: кожна господиня повинна була дати королю мочку не пряденого льону, тобто стільки, скільки зможе захопити великим і середнім пальцем.

Третьою ж гілкою суспільного устрою дохристиянської Скандинавії були ярли. То були представники аристократії, з великими маєтками та великою кількістю тралів. Раби займалися сільським господарством, а ярли займалися іншими справами (спорт, експедиції, полювання, політика, адміністрування, зустрічі з іншими ярлами або конунгом). Після смерті такого аристократа його рабів теж убивали та ховали з ним в одній могилі.

У той час королівський двір мало чим відрізнявся від садиб багатих людей - в основному лише розмірами будинків. Головною відмінністю садиб конунгів і ярлів, а також багатих людей була наявність якої додаткової кімнати для прийому гостей, або спеціально побудованої зали - палати.

Зала була за устроєм як звичайна хата, але була досить пишною та красивою. Стіни прикрашались кольчугами, щитами або різьбою з різними розписами. Такі зали були досить великими. У них можна було зібрати багато людей. І коли починався пір, у залі були не тільки королі то ярли з великою дружиною, а й ще люди з всією округи. Зазначимо, що в хатах багатой частини населення Скандинавії була спеціальна кімната для бесід та приватних перемовин.

Крім однієї великої хати, де жила сім'я ярла, було ще багато інших будівель - кухні, пивоварні, пекарні, бараки для рабів і різних служб, хлібний комор, обори, конюшні. Тим самим земля якою володів ярл була за розмірами як невеличке село, де кожен її мешканець мав свої обов'язки.

Тепер я хотів би зазначити про статус жінок та і про шлюб в цілому. На відміну від країн Західної Європи, у сіверянських жінок, жінки

сіверянські були доволі вільними. Ці свободи більше були пов'язані зі спадщиною. Дівчина могла не тільки отримати майно після смерті батька, а ще й стати головою сімейства якщо не мала чоловіка. У той період дівчина могла піти воювати в якості щитоносця. Прикладом може бути могила воїтельниці з Бірке. Жінка у той момент могла спокійно розлучитися та вийти заміж уже за іншого. Також у той період було інше відношення до соціального статусу новонароджених дітей. Дитина народжена не в шлюбі, могла мати право на спадщину.

Також я хотів би зазначити про соціальну відносини дохристиянської Скандинавії. Більшу частину соціально-економічних проблем вирішували колективно на тінгу, який став прообразом парламенту. Цей орган виконував три функції: законодавчу – вирішення соціально-економічних проблем міста або села; виборну – обирання годів (вождів) з представників правлячої династії, який виконував адміністративну, релігійну функції у ранній період (до X ст.), та королів у пізній період (з X ст.); судову – організація судових справ на чолі з лагманом (дословно закономовцем). Ця людина призначалась королем, і була керівником тінгу.

Зазначимо, що тінг як організований законодавчий орган можна вважати першим парламентом у світовій історії, який на початку свого існування мав великі повноваження. Згодом, після Християнізації, виникнення феодальної системи та централізації, повноваження та влада тінгу почали обмежуватися у користь короля, і в період Високого Середньовіччя цей законодавчий орган залишився формально тільки в Ісландії, де і існує дотепер.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що Скандинавія у період Раннього Середньовіччя не тільки не відставала від країн Західної Європи (Англії, Франції, Німеччини та Астурії), а в деяких напрямках була більш інноваційною (той же парламент, який з'явився в Англії тільки в 13 столітті). Тому Скандинавське суспільство того часу ніяк не можна було назвати варварським, а навпаки слід характеризувати його як інноваційне та прогресивне.

Література та джерела

1. Ahola, Joonas & Frog with Clive Tolley (eds.) (2014). *Fibula, Fabula, Fact – The Viking Age in Finland*. Studia Fennica Historica 18. Helsinki: Finnish Literature Society.
2. Anker, P. (1970). *The Art of Scandinavia, Volume I*, London and New York, 1970.

3. Fuglesang, S.H. (1996). "Viking Art", in Turner, J. (ed.), *The Grove Dictionary of Art*, Volume 32, London and New York, 1996, pp. 514–27, 531–32.
4. Graham-Campbell, J. (1980). *Viking Artefacts: A Select Catalogue*, British Museum Publications: London, 1980. ISBN 978-0-7141-1354-8
5. Graham-Campbell, James (2013). *Viking Art*, Thames & Hudson, 2013. ISBN 978-0-500-20419-1
6. Roesdahl, E. and Wilson, D.M. (eds) (1992). *From Viking to Crusader: Scandinavia and Europe 800–1200*, Copenhagen and New York, 1992. [exhibition catalogue]. ISBN 978-0-8478-1625-5

Братченко А. В.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Фомін А.В.*

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

Сам термін «гендер» увійшов у науковий обіг з 60-х рр. ХХ ст. У цей період спостерігається зростання гендерних досліджень на тлі зростання конфліктів, пов'язаних зі статевими відмінностями, коли їх дозвіл перейшов в соціальну, економічну, політичну і культурно-цивілізаційну площину. У гендерну онтологію проникає радикальний фемінізм. Суть зіткнення гендерних і феміністичних поглядів – нетрадиційне, радикальне розчленовування образів речей і явищ, досі трактувалися як концептуально цілісні. Розумове і символічне розчленовування торкнулося не тільки образів чоловічого та жіночого, але і самих статей. Гендерна проблематика, до певного часу не найпопулярніша і найпривабливіша в гуманітарних та історичних дослідженнях. Її присутність в житті, економіці, політиці і культурі було дуже помітним в умовах, коли суспільство і його еліти не бачили потенціалу до розвитку в традиційних інститутах підтримки гнучких відносин між жінками і чоловіками, коли робилася ставка на оновлення суспільства і його базових цінностей. В гендері і гендерних дослідженнях, як можна припустити, інтелектуали різних переконань і практик стали шукати спосіб пояснити причини виникнення труднощів та відповіді на виклики часу не тільки з точки зору сучасності, але і в розрізі історичних епох. Гендер і гендерні дослідження тоді були не єдиним, не найбільш знаковим, але досить привабливим і затребуваним фактором.

Як бачимо, і відмінності природної властивості між чоловіками і жінками, і статус материнства і батьківства, і відносини панування і підпорядкування в розбіжностях жіночого і чоловічого начал пронизують весь лад розумової роботи, всі сторони самого життя. Але вже в ХХ ст., сторіччі соціальних революцій в світі і в СРСР, теоретики соціального конструктивізму поставили під сумнів природне походження відмінностей між людьми і стали пояснювати їх соціально-культурними та цивілізаційними процесами. У непримиренній сутичці зчепилися представники «біології як долі» і ідеологи «гендерної рівності», а по суті - «гендерної нерівності». Сутичка поглядів, теорій, концепцій, підходів,

методів аналізу в публічній і науковому середовищі в області гендерної проблематики триває [6].

Метою повідомлення є з'ясування ролі гендера в розвитку суспільства переважно українського в протиставленні іншого суспільства.

На думку російського історика І.В. Бестужева-Лади, соціальний поступ у науці, політиці, мистецтві забезпечували чоловіки, точніше – дух маскулітності, силові методи пізнання навколишнього світу. Але, не зважаючи на це, гадає вчений, людство вижило завдяки жіноцтву, яке весь час, поки чоловіки рухали історію, жертвовно оберігало тепло домашнього вогнища. У суспільстві утвердився чіткий розподіл ролей між чоловіком та жінкою: слабка стать опікує, доглядає, виховує, а сильна – керує, професійно утверджується, заробляє. Така ситуація зумовлена історично. Так склалось, що чоловік – у всьому перший. Усі міфи про створення світу потверджують це – перша жінка Єва була створена не одночасно з Адамом, її зробили не з глини, а з ребра першого чоловіка. Саме її народження не було автономним, Бог дав її Адамові, щоб врятувати його від самотності. Отже, вона є привілейованою жертвою. Майже в усіх культурах чоловіча та жіноча стать не є рівними. Це явище – стратифікація статей (їхнє неоднакове становище у суспільстві, яке виявляється в перевагах однієї статі над іншою у вигляді привілеїв, можливостей для розвитку) – збереглося і в сучасному суспільстві [2].

Статевий поділ праці бере початок ще в тваринних общинах: у приматів самки виконують функцію догляду за дітьми, а самці – захисту від ворогів. Але в людей до цієї функції додаються інші: у жінок – приготування їжі, а в чоловіків – добування засобів існування. У первісному суспільстві через природний розподіл обов'язків між статями полювання і рибальство вважались чоловічим заняттям, збиральництво – жіночим. Поява знарядь праці – мотик, особливо з металевими наконечниками, – ознаменувала початок соціальної стратифікації. Мотика дала можливість селитись в одному місці і відтак нагромаджувати запаси. Оскільки металева зброя була ефективнішою, вперше за часів існування людства війна стала вигідною альтернативою технологічним інноваціям як засобу збільшення додаткового продукту. Бездіяльне життя могли провадити вожді та їхні дружини, всі інші займались скотарством, землеробством та домашнім господарством. Але найбільш достойним заняттям, яке приносило славу та здобич, вважали військову справу та полювання. Возвеличення деяких небезпечних різновидів занять до рангу престижних (мисливство, військова справа) було необхідним для того, щоб

були ті, хто бажає ними займатись. Звичайно, жінки могли теж оволодіти майстерністю полювання. Але успіх у ньому залежав не від того, яку силу прикладали, а від взаємодії між його, полювання, учасниками, від їхнього терпіння та проворності. А жінки, щоб компенсувати високий рівень смертності, більшу частину свого життя мали бути або вагітними або годувати груддю. Полювання і ведення війн, які спричинювали відрив від дому на тривалий період, були несумісними з вагітністю і доглядом за дитиною, вилучали їх з діяльності, що давала владу та престиж. Отже, первинний розподіл праці між чоловіком і жінкою, потреба у відтворенні населення визначили цілком різні умови існування представників різної статі, закріпивши за чоловіками право на “зовнішню” діяльність, на освоєння світу та панування над ним, а відтак – на роль суб'єкта історії, а за жінками – право на народження і виховання дітей, на влаштування дому й побуту.

Істотно відрізнялось становище жінок у Спарті та Афінах. В першій існував парний шлюб дислокального поселення, що урівнював жінку в правах з чоловіком. Спартанки відігравали значну роль у суспільному житті і мали порівняно вільний статус. На противагу Спарті, у Афінах панував принцип підпорядкування тілесного/жіночого начала розумному/чоловічому. «Бог пристосував природу обох статей з народження: природу жінки – для домашніх турбот, а природу чоловіка – до зовнішніх», – так прокоментував Ксенофонт біологічний поділ на статі і його соціальні наслідки. Аристотель твердив, що жіночий характер страждає від природної дефективності. Жінку часто називали «йокуремою», що означало щось середнє між знаряддям для дітородіння і річчю для догляду за господарством. У Стародавньому Римі жінка мала право сидіти разом з чоловіком та гостями за одним столом, бувати в товаристві, ходити в гості, відвідувати театри. Проте здебільшого вона присвячувала себе господарству і вихованню дітей. Є припущення, що в давньокитайському суспільстві панував матриархат, повалений династією Чжоу. Відтоді посилена вченням Конфуція система підкреслювала силу і перевагу чоловіка, який ставав ватажком і главою сімейства. Головними обов'язками жінки були коритися чоловікові, його батькам, господарювати та народжувати здорових хлопчиків. У ранньому Середньовіччі працю як різновид аскези вважали нормальним станом людини, а бездіяльність – важким гріхом. В епоху Відродження праця набула релігійно-етичної цінності, лінощі називали пороком, а професійну компетентність – гідністю. Підкреслювали також важливість і цінність сімейного життя та

виховання дітей. Так формувалась престижність праці та окремих занять. Згодом це призвело до статевої дискримінації: одні заняття почали вважатись чоловічими, інші – жіночими; дуже часто саме перші були престижними, а інші – ні (наприклад, публічна робота перших порівняно з домашньою других) [1].

Важливим фактором, який визначав нерівність статей, була освіта. У давніх євреїв батько навчав сина читання та письма, крім того – землеробства, скотарства, полювання та риболовлі і обов'язково якого-небудь спеціального ремесла. Дівчаток старанно привчали до рукоділля, чистоти і порядку в домі, тобто до ведення домашнього господарства. У Стародавньому Єгипті порівняно з іншими стародавніми державами жінки мали більше прав. Вони були лікарями, займались торгівлею, спортом. Знатні жінки Древнього царства здобували освіту нарівні з чоловіками. У Стародавній Індії вважали, що жінок слід охороняти від «поганих» нахилів, вони повинні займатись тільки господарством, релігійними обрядами, купівлею. У Стародавньому Китаї нічого не робилось для освіти дівчат, оскільки вважалось, що жінки не повинні поділяти з чоловіками їхні інтелектуальні інтереси і втручатись в їхню зовнішню діяльність. Більшість із них була неписьменна, навіть у сім'ях вищого стану їх навчали лише шиття та вишивання. У Стародавній Греції існували різні погляди щодо освіти дівчат. У Спарті дівчат виховували нарівні з хлопцями. Велику увагу приділяли моральному вихованню та навчанню військової справи. В Афінах ніякої системи виховання дівчат не існувало, жінки загалом не мали доступу до освіти, до суспільного життя. Матір могла навчити дочку ткати, пряди, вишивати та грати на музичних інструментах. За Ксенофонтом, ідеальне виховання дівчинки полягало в тому, щоб навчити її менше бачити, чути, задавати якнайменше запитань. Римлянки в питаннях освіти мали переваги порівняно з жінками інших країн античного світу. Дівчатка навчались у початковій школі, вивчали каліграфію, літературу. Але можливості жінки здобувати освіту були обмежені порівняно з можливостями чоловіків, які проходили трирівневу систему освіти. Освіта жінок складалася з дошлюбної і тієї, що її здобувають протягом шлюбу. Виходячи рано заміж, не всі дівчата могли закінчити початкову школу. Далі вони могли продовжувати освіту вдома, наймати репетиторів, але це залежало від позиції чоловіка щодо цього, рівня заможності сім'ї. Жінки з вищих верств населення цікавились літературою, мистецтвом, деякі навіть вивчали історію та філософію. Але чим нижчим був ступінь жінки в суспільній ієрархії, тим скромнішою була

її освіта, жінка вміла лише читати, писати, рахувати, головним у її житті були дім, сім'я та господарство.

Важливим фактором нерівності статей була власність. Майже в усіх суспільствах вона давала владу і високий статус. Відсутність володіння нею визначало підлегле становище жінки. Але були й винятки з цього правила. Наприклад, в індіанському племені ірокезів власність передавали за материнського, а не за батьківською лінією. Син не мав права успадкування і не міг бути спадкоємцем батька на посаді правителя – сахема. Таку можливість діставали брати сахема та сини його сестер, оскільки вони належали до його племені, на відміну від його дітей, які належали до племені матері. Це забезпечувало впевненість у тому, що сахем – головний вождь – є за походженням представником саме даного племені, так як дитина є сином своєї матері, але не обов'язково сином її чоловіка. У стародавньому Вавилоні жінки правомірно розпоряджались своїм власним майном, нажитим у шлюбі, отриманим у спадщину, дарованим та ін. Вони також мали право укладати угоди купівлі-продажу, давати позики, наживати гроші, купувати землю, рабів. Чоловікові заборонялось витратити майно жінки чи розпоряджатись ним без її згоди.

В наш час має велике значення економічний фактор. Він визначає статус жінки і в суспільстві в цілому, і в сім'ї зокрема. Володіння владою, можливо, найважливіший фактор, який впливає на нерівність статей. У сучасному суспільстві в структурах багатьох країн зберігається такий стан речей, який пояснюють або нездатністю жінок керувати, або їх небажанням цим займатися. Аристотель, якому належить ідея природної ієрархії статей, за головну рису, притаманну жінкам «від природи», визнає цю нездатність керувати, а отже, природну підпорядкованість. Мовляв, оскільки жінка не здатна керувати, то повинна коритися.

Порівняно з іншими культурами, в українській жінки мали майже однакові права та можливості з чоловіками. Вони брали участь у суспільному житті, користувались повагою. Становище їхнє почало змінюватись не в кращий бік після хрещення Русі. А в часи поневолення царською Росією взагалі погіршилось. Адже українцям насаджували російську культуру та звичаї, за якими жінкам відводилась роль рабині. Особливістю українських гендерних відносин було те, що в традиційній українській культурі жінка мала дещо більше прав, ніж у західноєвропейській. Це було пов'язано з тією роллю, яку відіграє жінка в аграрній сфері. Україна – традиційно аграрна країна, тоді як в економіці

Західної Європи головним було ремесло, а згодом – промисловість. Значний вплив в Україні мали і традиції, які лишились від язичницької культури, де переважав матриархат [4].

Церква, як владний інститут, також намагалась тримати жінку в повній покорі чоловікові. Християнська релігія (як католицька, так і православна) утверджувала неповноцінність і гріховність жінки. Але поява приватної власності, капіталістичні відносини дали змогу жінкам працювати, заробляти собі на життя. Ситуація дещо змінилася. Проте жінки і далі не мали рівних прав з чоловіками. Чоловіки не вважали за потрібне змінювати становище жінки. Звільнення мало йти від самих жінок. Вперше вони заявили про себе активною участю у Французькій революції. Феміністки розпочали боротьбу за права жінок, яка тривала довго, але дала певні результати.

В наш час суспільство юридично оформило й узаконило рівність чоловіків і жінок і прагне розвинути та закріпити її. Поступово зникає головна причина, що тримала жінку у підпорядкуванні, – економічна залежність. Але справжні зміни відбуваються повільно. Високооплачувана і престижна робота дістається, як правило, чоловікам. Статистика засвідчує, що за однакову роботу з чоловіком жінка отримує менше не тільки в Україні, але й у більшості країн світу. І діють механізми стереотипного оцінювання жіночих ролей як пасивних у соціальному плані, обмежених тільки побутовими проблемами. Багато в даній ситуації залежить від позиції, яку обстоює жінка. У неї має бути бажання бути рівною з чоловіком і робити все для свого розвитку, як духовного, морального, інтелектуального, так і фізичного.

Література та джерела

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Психологічні аспекти гендерної дискримінації // Психологія. Збірник наукових праць. Вип. 3. - К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1999. – С. 3-8.
2. Алексеев В.П., Семёнов Ю.И., Файнберг Л.А. История первобытного общества : В 2-х тт. – Москва: Наука, 1986. – 573 с.
3. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навчальний посібник. Тернопіль: Джура, 2005. 440 с.
4. Жеребкіна И.А. Введение в гендерные исследования : Учебное пособие. Харьков: Харьковский центр гендерных исследований, 2001.
5. Реснянский С.И., Амиантова И.С. Гендер в российской истории: обзор новейших исследований // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России. 2019. № 2. С. 278–301.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ: стан та перспективи розвитку

Становлення археології як одного з провідних наукових напрямків у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля у часі збігається з народженням самого університету – спадкоємця Луганського машинобудівного інституту.

У 1992 році в Східноукраїнському національному університеті створюється археологічна лабораторія «Спадщина». Дослідницький пошук цієї лабораторії з самого початку був обумовлений науковими інтересами її керівника С.М. Санжарова. Дослідника цікавили проблеми, пов'язані з катакомбною культурною спільнотою доби середньої бронзи. Багаторічні польові дослідження переважно побутових пам'яток доби середньої бронзи у Кременському районі Луганської області створили чисельну джерельну базу для аналітичних розробок. Серія монографічних досліджень [Братченко, Санжаров, 2001; Санжаров, 2001, 2004, 2010; Санжаров та ін., 2000], щорічний випуск збірки наукових праць «Матеріали та дослідження з археології Східної України», а також докторська дисертація С.М. Санжарова «Східна Україна на рубежі середньої – пізньої бронзи» [Санжаров, 2007], в основу якої покладено матеріали розкопок лабораторії «Спадщина» – результат розвитку цього провідного наукового напрямку Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (СНУ ім. В. Даля).

І ця тенденція мала мати подальший розвиток, але нажаль, збройний конфлікт на Сході України змінив її характер.

Однак незважаючи на те, що колекція знахідок, науковий архів, як власне, і співробітники лабораторії на чолі з її керівником залишилися у Луганську, а деякі переїхали за межі України, археологія як науковий напрямок у переміщеному до Сєвєродонецька СНУ ім. В. Даля не припинила існування. Зрозуміло, що, війна на сході України призупинила на деякий час археологічні дослідження на теренах Луганської області,

підконтрольної української владі. Призупинила і археологічні дослідження СНУ ім. В. Даля, але не зупинила їх повністю. Через два роки, з приходом на кафедру всесвітньої історії та історії України (у подальшому перейменовану на кафедру «історії та археології») автора доповіді, викладання курсу «Археологія та методика польової археології» вже починає здійснюватися фахівцем-археологом. Поступово в освітньому процесі на бакалавраті і магістратурі вводяться нові курси з археологічною складовою, а саме: «Сучасні проблеми археології України», «Давні виробництва Східної Європи», «Історія світової археології», «Археологія номадних племен Євразії».

У зв'язку із структурними змінами які відбулися під час збройного конфлікту на сході України у Східноукраїнській філії Інституту археології НАН України, створеної ще на початку ХХІ століття на базі трьох вишів Луганщини - Донбаського державного технічного університету (ДонДТУ) (м. Алчевськ), Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (ЛНУ) (м. Луганськ) та СНУ ім. В. Даля (м. Луганськ), восени 2017 року відбулася перереєстрація Східноукраїнської філії Інституту археології НАН України на базі СНУ ім. В. Даля у м. Сєверодонецьк. Стимулювало цей процес приєднання ДонДТУ, переміщеного у м. Лисичанськ до СНУ ім. В. Даля, переміщеного у м. Сєверодонецьк, а також припинення функціонування Луганського відділення філії на базі ЛНУ ім. Тараса Шевченка.

Цього ж 2017 року відбулася реанімація навчальної археологічної практики здобувачів вищої освіти спеціальності 032 – історія та археологія СНУ ім. В. Даля. Польові дослідження здобувачі вищої освіти СНУ ім. В. Даля проводили у складі експедиції ДП «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України. Об'єктами дослідження були кургани на півночі Донецької області, які потрапляли у зону розробки промислової глини, а саме два кургани біля с. Камишуваха на землях Краматорської міської ради та трьох курганів біля с. Шахове та Торецьке в адміністративних межах Шахівської селищної ради Добропільського району [Бровендер, Полідович, 2017].

У наступному 2018 році, також у складі експедиції ІА НАНУ археологічний загін, учасниками якого були здобувачі кафедри історії та археології СНУ ім. В. Даля проводив дослідження двох курганів біля с. Андріївка Добропільського району Луганської області [Гершкович та ін., 2020].

У 2019-2020 рр. археологічні розкопки експедиція СНУ ім. В. Даля проводила вже на теренах Луганської області. Експедицією було досліджено два кургани, матеріали яких, як, власне і попередніх досліджень введені у науковий обіг через публікацію у збірці наукових праць «Археологічні дослідження в Україні» [Бровендер, 2020].

Крім студентів, в роботі археологічних експедицій Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля активну участь приймають школярі, які є слухачами секції «археологія» Луганської Малої академії наук. Матеріали археологічних досліджень використовуються манівцями у підготовці наукових робіт до захисту на відповідних конкурсах. Варто зазначити, що деякі із слухачів секції «археологія» МАН вже стали студентами нашого університету.

Польові дослідження СНУ ім. В. Даля не обмежуються лише розкопками у період проходження археологічної практики. Весною та восени організовуються екскурсії на відомі пам'ятки археології, а також археологічні розвідки з метою виявлення нових археологічних об'єктів на теренах Луганщини.

Не можна обійти увагою практику проведення щорічних презентацій в університеті матеріалів польових археологічних досліджень, отриманих у поточному сезоні, а також участь у радіо- та телепередачах.

Широка популяризація матеріалів археологічних досліджень СНУ ім. В. Даля серед населення Луганщини сприяла передачі до фондів археологічної лабораторії університету археологічного матеріалу, випадково знайденого місцевими жителями. У підсумку, наявність археологічного матеріалу, накопиченого за декілька років дала можливість створити на базі університету археологічний музей, відкриття якого було приурочено до 100-річчя нашого університету. Сам же археологічний музей отримав назву «Відкрита і100рія». Його відвідувачами стали не тільки викладачі та здобувачі вищої освіти СНУ ім. В. Даля, але і мешканці як самої Луганщини так і гості області. Археологічний музей «Відкрита і100рія» нами не розглядається як «завмерла» структура університету, яка раз і назавжди створена. Щорічно музей буде поповнюватися новими знахідками, отриманими під час археологічних досліджень. Крім того, археологічний музей СНУ ім. В. Даля це і майданчик для зустрічі та обговорення проблем історичного розвитку Луганщини за участі місцевих краєзнавців, шанувальників давньої історії та археології рідного краю, а також науковців-істориків та археологів. Тобто музей, ми бачимо як

своєрідну науковою лабораторією з дослідження історичного розвитку Луганщини.

Активність археологічного дослідницького пошуку кафедри історії та археології СНУ ім. В. Даля, популяризація співробітниками кафедри давньої історії Луганщини сприяла реанімації ідеї, висловленої ще на початку століття, про створення музею-скансена на базі Картамиського комплексу гірничо-металургійних пам'яток доби пізньої бронзи біля с. Новозванівка Попаснянського р-ну Луганської області [Бровендер, Дорофеев и др., 2002; Бровендер, Гайко, 2007]. Реанімував цю ідею голова Попаснянської районної військово-цивільної адміністрації Роман Власенко. Суть проекту полягає у подальшому проведенні археологічних досліджень Картамиського комплексу, реставрації та музеєфікації археологічних комплексів, реконструкції деяких господарчих моделей, в т.ч. виробничих процесів за часів доби бронзи, а також створення тут відповідної інфраструктури.

Спільно з заступником начальника Луганського обласного управління культури Володимиром Виборним за підтримки Голови Луганської обласної військово-цивільної адміністрації Сергія Гайдая підготовлений до конкурсу проєкт реалізації цієї ідеї. Чекаємо і сподіваємося на його реалізацію.

Таким чином, всупереч складним умовам, обумовлених війною, археологія як науковий напрям СНУ ім. В. Даля не тільки зберігся, але й став одним із провідних його наукових напрямків. Є підстави вважати, що археологія в СНУ ім. В. Даля має хороші перспективи розвитку.

Література та джерела

1. Братченко С.Н. Рідкісні бронзові знаряддя з катакомб Сіверськodonеччини та Донщини III тис. до н.е. / С.Н. Братченко, С.М. Санжаров. – Луганськ: СНУ, 2001. – 108 с.
2. Бровендер Ю. Розкопки курганів на півночі Донеччини // Ю. Бровендер, Ю. Полідович // Археологічні дослідження в Україні 2017 р. – К., 2017. – С. 23-25.
3. Бровендер Ю. Розкопки кургану на півночі Луганщини / Ю. Бровендер. – К., 2020. – С. 138-139.
4. Бровендер Ю.М. Научная концепция природно-археологического музея-заповедника “Картамыш” / Ю.М. Бровендер, В.Н. Дорофеев., А.Д. Пряхин, В.В. Отрощенко // Украинско-российская экспедиция по изучению древних памятников горного дела Донбасса (итоги полевого сезона 2001 года и перспективы исследований). – К. - Воронеж, 2002. – С. 53-64.

5. Бровендер Ю.М. Проект музеєфікації давнього рудника Картамиш / Ю.М. Бровендер, Г.Я. Гайко // Праці центру пам'яткознавства. – Вип. 12. – К., 2007. – С. 155-160.
6. Гершкович Я. Розкопки курганів доби енеоліту – середньовіччя на Донеччині / Я. Гершкович, Ю. Бровендер, Ю. Коваль, О. Петренко, Ю. Ушкова, В. Циміданов. К., 2020. – С. 29-30.
7. Санжаров С.Н. Катакомбные культуры Северо-Восточного Приазовья / С.Н. Санжаров. – Луганск: ВНУ, 2001. – 172 с.
8. Санжаров С.Н. Кайдащинский комплекс поселений рубежа средней – поздней бронзы в системе древностей Северского Донца / С.Н. Санжаров. – Луганск: СНУ, 2004. – 160 с.
9. Санжаров С.М. Східна Україна на рубежі середньої – пізньої бронзи / С.М. Санжаров : Автореф. дис. ... докт. іст. наук. – К., 2007. – 33 с.
10. Санжаров С.Н. Восточная Украина на рубеже эпох средней – поздней бронзы / С.Н. Санжаров. – Луганск, 2010. – 488 с.
11. Санжаров С.Н. Поселения неолита – ранней бронзы Северского Донца / С.Н. Санжаров, А.А. Бритюк, Н.С. Котова, Е.А. Черных. – Луганск: СНУ, 2000. – 128 с.

Возняк Я. В.

*Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка
Науковий керівник – доц. Чумак М.М.*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ КУПЕЦТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (60-ті рр. XIX ст. – 1914 р.)

Соціально-етнічний склад купецтва пореформеної доби являв собою неоднорідне об'єднання, до якого прилучались представники різних соціальних груп і національностей. Тому торгово-промисловий стан Лівобережжя характеризувався багатолікістю та перебував у постійному русі. Він об'єднував найбільш працелюбних, енергійних, підприємливих, бережливих та матеріально забезпечених людей, які здебільшого виявились талановитими організаторами і засновниками фабрично-заводської промисловості, впроваджували прогресивні методи господарювання, нову техніку, передові технології виробництва, суттєво розвинули соціальну інфраструктуру своїх підприємств і регіону.

Метою повідомлення є аналіз соціально-етнічного складу купецького стану на теренах Лівобережної України та розгляд процесу формування правового статусу купецтва досліджуваного регіону.

До складу торгово-промислового стану Лівобережжя входили найбільш енергійні, підприємливі та матеріально забезпечені люди. Вони виявились талановитими організаторами і засновниками фабрично-заводської промисловості, які впровадили прогресивні методи господарювання, нову техніку, передові технології виробництва, суттєво розвинули соціальну інфраструктуру своїх підприємств і регіону [1, 33–82].

Характерною рисою українського купецтва Лівобережної України була суттєва перевага в ньому вихідців із селян. Це пояснювалось, по-перше, отриманням у XVIII ст. селянами права вести торгівлю [2, 27], а по-друге – відчутною диспропорцією в структурі населення. Навіть наприкінці XIX ст., згідно даним I-го загальноросійського перепису населення 1897 р., на території вже індустріалізованого Лівобережжя селяни становили 84% [3, 503]. Тому саме вони протягом усього існування торгово-промислового стану являлись одним із основних джерел його поповнення, а також носіями в другій половині XIX ст. великого

виробничого капіталу [4, 364–365]. У перші пореформені роки в лавах купецтва було багато селян, які записались до торгово-промислового стану ще задовго до офіційного розкріпачення.

У пореформену добу процес стрімкого проникнення до лав купецтва спритних новачків – вчорашніх селян, помітно посилювався. Відміна кріпосного права та послідувачі реформи стали потужним імпульсом для активізації стриманої раніше підприємницької енергії. Так, у 1863 р. остаточно ліквідовано всі обмеження у торгово-промисловій сфері для селян. Зокрема, були відмінені „селянські свідоцтва” – документи, аналогічні „гільдійським” (купецьким), але видавались вони особисто невольним кріпосним селянам. На селян відтепер поширювалися загальні юридичні права. Станова приналежність селянина стала залежати виключно від масштабів його підприємництва. Внаслідок цього в купецькому стані регіону постійно відбувались певні зрушення, його ряди безперервно поповнювались розбагатілими вихідцями з села. Архівні документи містять чимало відомостей, які відображають зазначений процес [5, 219]. Отже, ринкові відносини прискорили майнове розшарування на селі, близько 15–20% селян вдалось накопичити нееквівалентною торгівлею та різними видами промислів первісний капітал і вкласти його у виробництво [6, 69]. Це пояснювалось сформованою в середовищі заможного селянства концепцією надійної інвестиції капіталу – отримані шляхом торгівлі кошти переводити в сферу промислового інтересу (придбання діючих або будівництво нових підприємств) [7, 134-138]. Таким чином, селяни, які своїми зусиллями створили певний статок, автоматично переходили до стану купецтва.

У період поглиблених змін ринкових відносин, який проходив у другій половині XIX ст., трансформувались шляхи та форми розвитку промислового підприємництва. В цей час посилюється залучення до торгово-промислової справи інших демократичних низів. Так, найбільш здатними до підприємництва в торгово-промисловому стані виявились, окрім селян, такі соціальні групи, як міщани та козаки. Вони на етапі накопичення капіталу займались торгівлею (сільськогосподарської продукції, побутовими виробами з металу тощо), а також різноманітними промислами.

Слід підкреслити, що поповнення складу купецтва регіону відбувалось не лише за рахунок розбагатілих низів, а й репрезентантами заможних верхів. Нерідко до купецького стану в другій половині XIX ст.

приписувались дворяни, які дедалі активніше почали займатися капіталістичним промисловим підприємництвом. В 1807 р. уряд Російської імперії затвердив за знаттю право записуватись до I та II купецькі гільдії, якщо вони не перебували на державній службі [8, 168]. Однак поширення зазначена тенденція набула саме після реформи 1861 р., коли частина найвищого прошарку суспільства змогла перебороти власні амбіції та особисто залучитись до організації виробництва, основні засади якого базувались на використанні вільнонайманої праці, дотриманні принципу конкуренції, привнесенні досягнень науково-технічного прогресу.

Із кінця 60-х рр. XIX ст. почався поступовий приплив капіталів українських купців у вугільну та металургійну галузі, проте серед місцевого елемента вони великого розвитку не набули, поступаючись представникам іноземного капіталу. Позначились брак досвіду та складність переорієнтації на нові види індустриального виробництва [9, 113].

Так само, як неоднорідною була соціальна структура купецтва Лівобережної України, відрізнявся багатонаціональністю його етнічний склад. Він формувався, окрім корінних українців, як великими (росіяни, євреї), так і малими етногрупами (німці, греки, італійці та ін.).

Російський етнос, який приймав участь у підприємницькій сфері досліджуваного регіону, був представлений найбільш капіталоспроможним елементом в лавах лівобережного купецтва. Цьому сприяла низка соціально-економічних чинників. Оскільки торгово-промисловий стан являвся суто міським прошарком суспільства, імперський уряд всіляко намагався заповнити його на Лівобережжі саме купцями-росіянами, які поширювали російську мову та культуру, а отже виступали оплотом самодержавства на окраїнах імперії. Також, купці-росіяни займаючись підприємницькою діяльністю користувались повним кредитом в Росії та отримували товари з перших рук [10, 236-241]. Завдяки цьому вартість на їх предмети торгівлі відрізнялась низькою ціною, а відповідно саме росіянам було найлегше розвивати торгово-виробничу справу на ринках лівобережних губерній. Окрім цього, на відміну від українських селян, які максимально використовувались поміщиками через панщину, російські навпаки заохочувались до пошуку додаткової роботи й прибутків у місті. Виникла так звана група „торгуючих селян” з якої вийшло чимало торговців. Згодом вони отримували статус купця і з успіхом розвивали свої справи на українських землях.

Таким чином, купці російського походження в пореформений період склали конкуренцію підприємцям інших національностей (євреям, українцям та ін.) у торгово-промисловому житті більшості міст Лівобережжя, ставши основним контингентом заможного купецького населення [11, 75-79]. Російські комерсанти стали засновниками найбільших промислових підприємств у Катеринославі, Луганську, Харкові, Чернігові, посаді Клинці, скориставшись новими можливостями (сприяння держави, будівництво розгалуженої мережі залізниць, річкових та морських торгових портів тощо) для піднесення виробничої діяльності на істотно новий прогресивний рівень.

За чисельністю на Лівобережній Україні переважало купецтво єврейського походження, близько 50–60% від загальної кількості підприємців. Більшість купців-євреїв пояснювалась специфікою політики уряду Російської імперії щодо іудейського етносу, яка знайшла своє відображення в провадженні так званої „смуги єврейської осілості”. Головною метою даного заходу було зосередження єврейського населення в західних регіонах імперії, тобто на більшій території України, з одного боку, а з іншого, запобігання проникненню євреїв у великоруські губернії. Згідно з положенням від 30 травня 1835 р. до складу „смуги осілості” на Україні увійшли Волинська, Подільська, Київська (крім м. Києва), Херсонська, Таврійська, а також лівобережні Катеринославська, Полтавська (крім козацьких та державних сіл) і Чернігівська губернії. Це значно вплинуло на демографічну ситуацію Лівобережжя. Тільки на Полтавщині, впродовж другої половини ХІХ ст., кількість євреїв зросла в вісім разів.

Безумовно, існувала певна частина великих євреїв-промисловців, яким вдалося пройти через жорнова соціально-економічних випробувань й досягти помітного успіху. Всі вони належали до купецтва, оскільки для іудеїв також діяв принцип становості, згідно якому право на зайняття промисловістю потребувало припису до купецького стану. Особливо приваблювала євреїв І купецька гільдія, припис до неї надавав можливість займатись торгово-промисловою діяльністю поза „смугою осілості” в економічно розвинутих регіонах Російської імперії, зокрема на Харківщині. Так, законом від 16 березня 1859 р. купці-євреї після п’яти років перебування в І-й гільдії отримували можливість записуватись до відповідної гільдії переважної більшості міст імперії з наданням усіх прав корінного російського купецтва. Якщо термін перебування в

першогільдійстві становив десять років, євреям надавалось право жити поза „смугою осілості” на загальних засадах (переривання зв'язку з купецтвом більше не загрожувало примусовим виселенням на колишнє місце проживання).

Аналіз джерел переконує, що свій вагомий внесок у розвиток торгово-промислової діяльності зробили купці, які представляли нечисленні етнічні групи в регіоні. Переселяючись на територію лівобережних губерній, вони згодом поповнювали місцеве купецтво. Вихідці із Західної та Південної Європи все більше зрощуючись з навколишнім діловим простором. Німці, саксонці, греки, італійці приймали російське підданство, вступали до лав купецтва (здебільшого це обумовлювалося інтересами справи), а в окремих випадках навіть переходили до православної віри. Вони зосередили свої капітали в базових галузях харчової та важкої промисловості. Технологічний рівень їх заводів був досить високим, а тому підприємства виступали взірцями виробництва.

Так, греки та італійці мали значний вплив у господарчому й соціальному житті на південних кордонах Лівобережжя. Найбільша активізація їх підприємницької діяльності спостерігалась у портовому місті Маріуполі. Зазначені етнічні групи оселились на Маріупольщині ще наприкінці XVIII ст., з тих пір місто з кожним десятиліттям міцніло економічно. В першій половині XIX ст. тут виникають великі підприємства зовнішньої та внутрішньої торгівлі, фабрики, заводи з переробки сільськогосподарської продукції.

Впродовж другої половини XIX ст. з Маріупольського порту вивіз продукції збільшується в чотири рази, більша частина якої становила пшениця. Підвищення хлібної торгівлі сприяло створенню маріупольськими купцями мережі великих борошно-круп'яних млинів, які відрізнялись вдосконаленою технікою помелу. Це сприяло вигідному продажу борошна оптовими партіями закордон. Власниками найбільших з них були греки – Ф.К. Звороно, П.П. Регір, Д.О. Хараджаєв та італійці – Е. Ди Полоне, С. Галесіано. Таким чином, купці забезпечуючи ріст товарності сільського господарства сприяли розвитку галузей харчової промисловості.

В другій половині XIX ст. у містах все більше з'являється технічно освічених ремісників з Німеччини, які відкривали механічно-слюсарні, мідеплавильні, чавуноплавильні та металообробні заклади, що згодом

переросли у великі модерні підприємства. Їх поява була покликана гострою потребою Російської імперії в індустріалізації міського господарчого життя.

Так, саксонський підданий Е.І. Мельгозе, переїхавши до Харкова, викупує свідоцтво II гільдії місцевого купецтва, переходить у підданство Російської імперії та засновує невелику майстерню. Пізніше вона перетворилась на завод з виробництва землеробських машин і знарядь, який наприкінці XIX ст. став одним з найсучасніших і найбільших в регіоні [12, 105]. Іншим яскравим прикладом участі німців у формуванні промислового сектору регіону є М.Х. Гельферіх-Саде, виходець з німецького королівства Вюртемберг, який в 60-ті рр. XIX ст. отримав статус харківського купця II-ї гільдії. М.Х. Гельферіх-Саде розпочав будівництво великого підприємства з виробництва сільгосптехніки, яке успішно розвивалось впродовж усього дореволюційного періоду.

Німці залучали свої капітали і в харчову промисловість Лівобережної України. Найбільшим промисловцем серед представників національних меншин Харківщини став Л.Є. Кеніг. Промисловий перепис 1900 р. зафіксував на території його маєтків сім заводів (цукрово-рафінадні, винокурно-спиртоочисні), парові вальцові млини. На початку XX ст. фірма Кенігів засновує один з найбільших торгових домів у Російській імперії [13, 46].

Таким чином, аналіз процесу формування складу купецтва задіяного в економічно-господарському житті на теренах Лівобережної України дав змогу встановити його основні соціальні та етнічні групи, шляхи їх залучення до торгово-промислового стану, встановити пріоритетні галузі промисловості для капіталовкладень досліджуваного періоду.

Література та джерела

1. Бровер І.М. Україна на переломі до промислового капіталізму: соціально-економічні нариси й матеріали / Бровер І.М. – Одеса: Б.в., 1931. – 358 с.
2. Донік О.М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.) / О.М.Донік // УІЖ. – 2006. – № 3. – С. 16-41.
3. Борисенко В.Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття / Борисенко В.Й. 2-е вид. – Київ: Либідь, 1998. – 616 с.
4. Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII–XVIII вв. / Слюсарский А.Г. Харьков: Б.и., 1964. – 486 с.
5. Субтельний О. Україна: історія / Субтельний О.; [пер. з англ. Ю.І. Шевчука]. 3-е вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1993. 720 с.
6. Труды VIII съезда уполномоченных дворянских обществ. СПб.: Б.и., 1912. 242 с.

7. Яковцевский В.Н. Купеческий капитал в феодально-крепостнической России / Яковцевский В.Н. Москва: Изд-во АН СССР, 1953. 196 с.
8. Рабинович Г.Х. Крупная буржуазия и монополистический капитал в экономике Сибири конца XIX–XX вв. / Рабинович Г.Х. – Томск: Звезда, 1975. – 248 с.
9. Лазанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) : Монографія / Т.І. Лазанська. – Київ: Ін-т історії НАН України, 1999. 348 с.
10. Чумак М.М. Роль купечества Левобережной Украины в процессе модернизации промышленности (конец XIX–начало XX вв.) / Михаил Чумак // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 10 (спеціальний). – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 236-241.
11. Гуржій О.І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні / О.І. Гуржій. – Київ: Поліграфічна д-ця Інституту історії України НАН України, 2004. – 81 с.
12. Историко-статистический обзор промышленности России. СПб.: Издание Торгового дома «А.Срока и К^о», 1883. 456 с.
13. Ежегодник по сахарной промышленности Российской империи за 1901–1902 год. Киев: Тип. «П.Барский», 1903. – 168 с.

ІСТОРИКО-КЛІМАТИЧНИЙ АСПЕКТ НАРОДІВ СХОДУ (за Ш. Л. МОНТЕСК'Є)

Вступ. Досягнення світової історичної науки, без перебільшення кажучи, багато в чому базуються на результатах досліджень інших наукових галузей і, частіше за все, не гуманітарного спрямування. Інтеграція наукових результатів дисциплін природничого табору з історико-соціальними та політичними знаннями, зазвичай, дає плідні результати і це не дивно: комплексний підхід у вивченні будь-якої історичної проблеми є необхідним інструментом у дослідному арсеналі кваліфікованого науковця. Вище зазначену ідею як найкраще продемонстрував французький філософ епохи Просвітництва Шарль Луї Монтеск'є.

Метою повідомлення є аналіз історико-кліматичного аспекту народів Сходу за працею Ш. Л. Монтеск'є «Про дух законів».

Виклад основного матеріалу. Ш. Л. Монтеск'є стояв у безпосередніх витоках концепції географічного детермінізму, що відстоювала беззаперечний вплив природнього середовища на розвиток народів і, відповідно, держав. З досить об'єктивною та неупередженою критикою щодо виникнення цього історико-філософського напрямку виступив Ю. І. Семенов, цілком логічно зазначаючи, що вплив географічного фактору науковцями ніколи не заперечувався, а про географічний детермінізм (як концепцію) мова може йти тільки тоді, коли природне середовище сприймається як основний фактор, що сприяє формуванню особливого характеру суспільного життя [1].

В основоположній праці «Про дух законів» французький філософ приділяє велику увагу народам Сходу. Використовуючи порівняльний метод і базуючись на історико-кліматичному підході, автор намагається встановити:

по-перше, особливості кліматичного районування і, відповідно, його вплив на формування типових рис характеру у конкретних народів світу;

по-друге, на фоні попередньої цілі встановити відмінності між історико-культурними надбаннями народів Європи та Сходу.

На конкретних прикладах книги 14 «Про закони в їх відношенні до властивостей клімату» виділимо основні ідеї, які пропонує автор щодо кліматичної детермінації східних народів.

Більша частина народів Сходу проживає в умовах помірного або (частіше) жаркого клімату. На думку Ш. Л. Монтеск'є організм людей, що проживає в таких широтах «ніжний, слабкий, але чутливий, віддається любові, яка безперервно зароджується і задовольняється в гаремі, а при більш незалежному положенні жінок пов'язана з безліччю небезпек. При такій ніжності органів людей жарких країн душа їх надзвичайно сприйнятлива до всього, що пов'язано зі з'єднанням обох статей: там все веде до цього предмету» [2]. На фоні цього тезису цілком відповідною можна вважати практику Османської імперії, де гарем та інститут євнухства були невід'ємними атрибутами султанського двору. До вище наведеної ідеї автора можна зарахувати індійський досвід у формі славнозвісного трактату «Камасутри». Так, Н. А. Канаєва у своїй роботі зазначає, що ліберальні принципи статевої моралі є невід'ємним ідентифікатором індійського світогляду [3]. Відштовхуючись від даного припущення філософа, цілком природним можна вважати і той факт, що навіть сьогодні держави Сходу (наприклад Індія, Китай) потерпають від масштабного перенаселення, яке, безперечно, досягається природним статевим шляхом.

Поняття «мужності» є ключовим у роботі француза. Так, наприклад, на думку автора «індійці від природи позбавлені мужності. Навіть європейці, народжені в Індії, втрачають мужність, властиву європейському клімату. Але як поєднати з цим їх жорстокість, їх звичаї і варварські покарання? Чоловіки там піддають себе неймовірним мукам, а жінки самі себе спалюють» [2]. Дійсно, незважаючи на різнобічну природу таких явищ, як практики самоспалення в Індії, досвід «харакірі» серед самураїв Японії, все ж, є щось схоже між ними з точки зору ставлення до життя, честі та гідності і, особливо, до «існування душі після смерті». Цікавим є те, що Монтеск'є це пояснює саме особливостями теплого клімату, який посприяв формуванню у народів таких широт живої уяви, а також страху перед смертю і того, що буде після її настання.

Порівнюючи історичний досвід країн Сходу і Заходу зазначимо, що для Сходу характерними особливостями є політична стабільність, в деякій мірі прагнення до консервативності, внутрішньої стійкості та загальносуспільного добробуту [4]. На думку Монтеск'є, якщо до «ніжності органів населення Сходу додати певну лінивість розуму і тіла,

що зумовлює нездатність до подвигів, то можна зрозуміти, чому закони, звичаї та традиції у них залишаються незмінними протягом тисячоліть» [3].

Насправді ж, з точки зору культурологічного підходу, у французького філософа можна помітити дещо упереджене ставлення до історії та культурної спадщини народів Сходу. Чому так? Відповідь на це питання, ймовірно, треба шукати у тих реаліях, в яких працював Монтеск'є та мотиви, якими керувався під час формулювання таких суджень. Так, наприклад, Є. Т. Гудоров вважає, що саме Ш. Л. Монтеск'є у свій час сформулював «у прекрасній літературній формі міф про поголовне рабство у деспотіях Сходу», продовживши тим самим споконвічну проблему дихотомії «Захід-Схід» [5]. Хоча з іншого боку, філософа цілком можна зрозуміти, особливо з позиції європейських реалій XVIII ст., коли країни Європи стають на чолі цивілізаційного прогресу і уся історія людства розглядається виключно з позицій європоцентризму.

Висновки. Таким чином, у ході аналізу було встановлено:

по-перше, Ш. Монтеск'є народи Сходу відносить до теплих кліматичних широт;

по-друге, населення таких історико-географічних регіонів, на його думку, не виділяється мужністю, підприємливістю та завзятістю, а навпаки, наділене лінивстю, прагненням до статичності, схильне до живої уяви та частих статевих потягів;

по-третє, філософ все ж був типовим представником концепції історичного європоцентризму і упереджено ставився до культурних здобутків Сходу. Через це слід визнати, що деякі ідеї (але не всі!) Ш. Монтеск'є є в деякій мірі суб'єктивними та мають реалії політичного європейського забарвлення XVIII ст.

Література та джерела

1. Семенов Ю. И. Философия истории. Москва: Современные тетради, 2003. 776 с.
2. Монтескье Ш. О духе законов. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Monteskye.O_dukhe.pdf.
3. Канаева Н. А. Камашастра как особенность индуистского мировоззрения // Философия и общество. 1997. № 5. С. 179-191.
4. Борзова Е. П. Восток и Запад: сравнительный анализ культур // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. 2010. С. 282-310.
5. Гудоров Е. П. Дихотомия Восток-Запад в структуре сравнительного анализа политических культур // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. 2015. № 4. С. 193-202.

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Процес глобалізації передбачає стирання географічних кордонів між соціальними і культурними системами та різке прискорення темпів інтернаціоналізації різних сфер суспільного життя і є однією із сучасних тенденцій розвитку як світового господарства в цілому, так і туристичної індустрії зокрема.

Слід зазначити, що у сфері туризму перетин будь-яких кордонів шляхом розповсюдження туристичного продукту давно уже є звичайною і звичною справою. Адже це зумовлено власне специфікою самого туристичного продукту, в основі якого є подорож, тобто переміщення. І чим далі здійснюється це переміщення, тим (за умов наявності інших сприятливих факторів) більший прибуток воно може принести. Не випадково, у структурі експортних операцій світового ринку послуг переважають транспортні та туристичні послуги. А на частку міжнародного туризму сьогодні припадає 25-30% міжнародної торгівлі послугами і 6% всієї міжнародної торгівлі [2, с. 161].

У туризмі, як і в інших галузях економіки, тенденція глобалізації відображає співробітництво держав та соціальних організацій у політичній, економічній, культурній та інших областях.

Сьогодні туристичні послуги пропонують близько 150 країн світу, кожна з яких має свій характерний образ і може позитивно впливати на все більш різноманітний попит і мотивацію поїздок туристів. Ефективному розвитку туризму сприяє формування різноманітних сегментів і ніш міжнародного ринку. Індустрія відпочинку перетворюється на провідну галузь світової економіки.

Характерною рисою процесу глобалізації в туристичній галузі є застосування новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, які сприяють підвищенню ефективності та вдосконалення роботи компаній, поліпшенню обслуговування клієнтів, прискоренню всіх оперативних процедур, створенню нових маркетингових методик і розподільних каналів.

У туристичному бізнесі активно використовуються можливості Інтернету, розвивається торгівля послугами в онлайновому режимі.

Однак у процесі глобалізації туристичної діяльності з'являються серйозні проблеми. Надмірна стандартизація характеристик споживання і моделей пропозиції послуг у цілому ряді країн чинить негативний вплив на місцеву культуру. Тому тенденції до інтернаціоналізації й уніфікації протистоять тенденції збереження національної унікальності і самобутності.

У світі міжнародний туризм розвивається досить нерівномірно, що пояснюється в першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку окремих країн та регіонів. Найбільшого розвитку міжнародний туризм набув у західноєвропейських країнах. Частка цього регіону складає більш як 70% світового туристичного ринку і близько 60% валютних надходжень.

Процеси глобалізації супроводжуються різким загостренням конкурентної боротьби, зростанням числа злиттів і поглинань туристичних компаній. У сферу туризму впроваджуються промислові компанії, банки, асоціації та об'єднання. Багато учасників ринку скорочують діяльність у традиційних для себе областях і зосереджують зусилля в сфері туризму і подорожей, яка вважається більш прибутковою. На туристичних ринках з'явилися конгломерати.

У багатьох країнах ведеться розробка і реалізація цільової стратегії маркетингу по освоєнню і збереженню екологічної системи і специфічних особливостей навколишнього середовища, пам'ятників культури.

За Законом України «Про туризм», туристичний продукт — це комплекс туристичних послуг (не менше ніж дві), до складу якого входять передусім послуги перевезення й розміщення та інші (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо). Очевидно, що туристичний продукт, як і будь-який інший продукт, можна вважати глобальним за умов його поширення в усьому світі (зазвичай під певною фірмовою маркою). Так само очевидно, що такого статусу туристичний продукт має набуває якнайшвидше у тих країнах, які вирізняються високим рівнем глобалізації.

Вимірюється подібний рівень через так званий індекс глобалізації, який загалом розраховується за чотирма основними параметрами. Передусім, враховується економічна інтеграція (економічна складова індексу глобалізації). Під нею розуміється об'єм міжнародної торгівлі, інвестицій і різного роду виплат (у тому числі і зарплат), що здійснюються

з перетином державних кордонів. Економічна складова індексу глобалізації, з одного боку, відображає реальну торгівлю і потоки інвестицій, а з іншої — ступінь стійкості країни до зовнішніх впливів. Наступний параметр (соціальна складова) відображає рівень свободи переміщення інформації і людей; це персональні контакти, як от міжнародні поїздки і туризм, об'єм міжнародних телефонних переговорів, поштових відправлень та перекладів тощо. Так само можна віднести до соціальної складової і третій параметр, що названий технологія. Мається на увазі кількість користувачів Інтернет, число інтернет-серверів тощо. Нарешті, останній параметр (політична складова) характеризує інтенсивність політичної співпраці між країнами — це членство держави у міжнародних організаціях, кількість посольств тощо [4, с. 140].

Зважаючи на сказане, цікаво відстежити першу топ-десятку країн світу за рівнем глобалізації. Очолює її Сінгапур, окрім якого ще тільки три країни (США — 3 місце; Канада — 6; і Австралія — 8) розташовані за межами Європи. Понад половину топ-десятки складають європейські держави: Швейцарія (2-е місце), Ірландія (4), Данія (5), Нідерланди (7), Австрія (9) і Швеція (10). Якщо ж зазирнути в другу десятку, то з'ясується, що й тут переважають європейські країни, на які припадає сім з десяти. І серед них добре відомі своєю туристичною продукцією Велика Британія (12 місце), Фінляндія (13), Норвегія (14), Греція (16), Словенія (17), Німеччина (18), Угорщина (20-те місце) [5, с. 137].

Позитивний вплив глобалізації проявляється у економічній інтеграції. Приклади цьому - створення транснаціональних компаній (ТНК), наприклад, готельні ланцюги: Wyndham Worldwide (США і Канада), Choice Hotels та Marriott International (США), InterContinental Hotels Group (Великобританія), Hilton Worldwide (США), AccorHotels (Франція), Best Western Hotels (Великобританія), Jin Jiang International та Home Inns (Китай), Carlson Rezidor Hotel Group (Бельгія), Robinson Club GmbH (Німеччина), Grupo Sol Melia (Іспанія) тощо. Прикладом ТНК є найбільші світові туроператори, а саме: Touristik Union International – TUI (Німеччина), Adventures by Disney (США), Emirates Holidays (Об'єднані Арабські емірати), Thomas Cook Tours (Великобританія) та ін. [1, с. 786].

У сфері перевезень теж створюються світові альянси, причому одна і та ж компанія може належати до кількох із них, їх прикладом у сфері повітряних перевезень є об'єднання «Star Alliance» (27 авіакомпаній), «SkyTeam» (13 авіакомпаній) та «Oneworld» (12 авіакомпаній) та ін. [1, с. 787].

Ще одним безпосереднім проявом глобалізаційних процесів у туризмі є створення спільних проектів, які передбачають задіяння різноманітних ресурсів декількох країн, наприклад, реалізація екотуристичного проекту «Світ Майя», участь в якому бере більшість країн Центральної Америки.

Істотні корективи у функціонування туристичної сфери на всіх рівнях (глобальному та регіональному) внесли запровадження превентивних заходів щодо протидії пандемії коронавірусу в світі та Україні зокрема. Дійсно, пандемія коронавірусу, розпочавшись у Китаї наприкінці 2019 року і розповсюдившись на весь світ, із часів Другої світової війни стала найбільшим викликом та загрозою для всіх, без винятку, країни. Необхідно зауважити, що розгортання політики подолання масштабів поширення коронавірусної інфекції, мінімізації ризиків загострення епідемічної ситуації викликали необхідність закриття кордонів країнами світу. За оцінками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, 96% туристичних дестинацій у всьому світі зазнали обмежень. Втрати туристичної галузі в Україні оцінюються у понад 1,5 млрд дол. США. Пізній початок курортно-рекреаційного сезону внаслідок впровадження обмежувальних заходів також створив кумулятивний ефект, який негативно вплинув як на індустрію відпочинку та подорожей, так і на супутні галузі – готельно-ресторанний бізнес, транспорт (пасажирські перевезення), роздрібну торгівлю, індустрію розваг та діяльність установ культури [3]. Це вкрай негативним чином відобразилося на в'їзному та виїзному туристичному ринках у глобальному масштабі і функціонуванні туристичної сфери всього світу.

Отже, невизначеність подальшого розвитку ситуації, виникнення перешкод нормального здійснення подорожей, обмеження на пересування, занепокоєння людства щодо збереження власного здоров'я та безпеки стали причиною глобальної кризи та збільшення обсягів збитків туристичних підприємств.

Оперативно відреагувала на виклики пандемії і ЮНВТО, створивши «Глобальний кризовий комітет з туризму». Метою створення даного органу є:

максимальне сприяння у здійсненні урядами країн світу комплексу кроків із підтримки функціонування туристичної сфери;

розробка та реалізація планів відновлення світової туристичної індустрії;

підготовка пакету технічної допомоги відновлення («Recovery Technical Assistance Package») [3].

Для кожної країни вкрай актуальною є необхідність впровадження низки заходів щодо мінімізації наслідків карантинних обмежень на діяльність підприємств туристичної сфери.

Головним критерієм для відновлення туристичної сфери в кризових умовах повинно бути досягнення оптимального балансу між питаннями безпеки, охорони здоров'я та економічними інтересами .

Таким чином, розвиток туризму нерозривно пов'язаний із глобалізаційними процесами. Явище глобалізації поглиблює міжнародну співпрацю та культурну комунікацію за допомогою створення міжнародних об'єднань і організацій, спроб міжнародної стандартизації за рахунок формування нормативно-правової бази для сталого розвитку світового туризму. Рівнозначність глобального і регіонального векторів сучасного міжнародного туризму роблять його унікальним і потужним чинником економічного розвитку на різних ієрархічних рівнях. Використовуючи переваги двох головних тенденцій розвитку світового господарства, міжнародний туризм наочно демонструє переваги застосування регіонального підходу у глобалізованому світі, при якому культурна самобутність місцевих громад і унікальність регіонів перетворюються на масовий туристичний продукт. В умовах кризових явищ, які охоплюють населення усіх країн світу, держава повинна систематизовано та послідовно спрямовувати зусилля на реалізацію антикризових важелів, що сприятиме якнайшвидшій стабілізації розвитку суб'єктів міжнародного та національного туризму.

Література та джерела

1. Дулин І.С., Макар О.П., Мельник О.В. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток міжнародного туризму // Молодий вчений № 10 (62) – жовтень, 2018 р. – С. 786–791.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) — К.: «Альтепрес», 2015.— 436 с.
3. Світлична В.Ю. Туристична сфера: пошук шляхів подолання кризи в умовах глобальних карантинних обмежень // Комунальне господарство міст, 2020, том 5, вип. 158. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/5656-Article%20Text-11933-1-10-20201011.pdf>
4. Смаль І.В. Глобальний і регіональний вектори розвитку туризму // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. У 4-х тт. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т. IV. – С. 139-141.
5. Удо Броль. Внешнеторговая интеграция Украины // Журнал Европейской экономики, Т. 5, № 2, 2011, с. 133-141.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ ГЕНДЕРНОГО ПАРИТЕТУ

Для детального дослідження вітчизняної гендерної рівності в історичному аспекті необхідно визначитись з періодизацією. Цей процес ми поділяємо на такі етапи (залежно від форм державного правління в Україні протягом століть): а) феодальний; б) станovo-представницький; в) монархічний; г) національно-республіканський; д) комуністичний; е) сучасний.

У період Русі (IX – середина XIV ст.) у цивільно-правових відносинах статус жінки був набагато вищий, ніж у римському чи давньогерманському праві. Натомість на Русі, жінка в шлюбі зберігала за собою все своє майно, яке і після смерті чоловіка не включалося у спільну спадщину, а вдова ставала повноправною головою сім'ї [1, с. 12]. Жінки володіли правом на придане і спадок. Ще в дохристиянський період дружини мали своє майно, княгині та інші знатні жінки володіли великими статками, містами, селами. Так, «княгині Ользі належало власне місто, свої місця пташиної і звірячої лову» [2, с. 45]. Чоловіки нерідко залежали від дружин. Зауважимо, що в актах не містилося жодного свідчення про те, щоб дружина у будь-який спосіб обмежувалась в праві розпоряджатися своїм майном [3, с. 93]. У давній Русі ніколи не було спільного майна подружжя, ще з давніх язичницьких часів майно дружини включалося в загальній сімейній власності, у володінні та управлінні якою дружина брала участь повноправно з чоловіком [4, с. 121].

Правове становище жінки на Русі з прийняттям християнства зазнає змін. Ось як його оцінює М. Дитрих: «В юридичному аспекті руська жінка, ставши християнкою, зберегла свої права; вона вважалася законом самостійною; при праві володіти майном і розпоряджатися ним по своїй волі. Вона розглядалася законом, як рівна чоловікові, мала навіть і деякі переваги» [7, с. 26].

Проаналізувавши права і обов'язки чоловіків та жінок на Русі (IX – XIV ст.), слід відзначити: по-перше, гендерну рівність; по-друге, звичайно мова йде про гендерну рівність лише серед вільних підданих Русі; по-

третє, у дохристиянську добу гендерна економічна рівноправність була звичною. З прийняттям християнства стереотип нерівності почав утверджуватися у суспільній свідомості.

З втратою автономії Гетьманщини у складі Російської імперії, за монархічного періоду, зникає і політична гендерна рівноправність в українському суспільстві. Дружина у сім'ї повинна була дотримуватися строго регламентованої поведінки, недотримання якої каралося як чоловіком так і церквою [10, с. 13]. Боротьба за гендерну рівність бере початок з другої половини XVIII ст. під впливом ідей Французької революції та доби Просвітництва. З'являється новий тип жінок, готових брати участь у суспільному житті. Це Є.Р. Дашкова, графині М.Г. Разумовська, А.К. Воронцова, М.А. Нарішкіна. Поява жінок-письменниць і поетес Є.А. Княжніної, Е.А. Вельяшевой-Волинцевої, В.А. Волкової, Є.С. Меншикової свідчило про зростання жіночої самосвідомості. Про це свідчило заснування 1812 р. «Жіночого патріотичного суспільства» - першої в імперії організації, яка ставила за мету досягнення цілей публічного характеру. Цією організацією започатковано історію організованої жіночої політичної активності в Російській імперії. У 40-ті роки XIX ст. виникли перші школи для жінок в Петербурзі та Москві. Важливу роль у активізації жіночого руху зіграла Кримська війна 1853–1856 рр., з якою пов'язана поява російської санітарної служби. Саме в цій царині відігравали велику роль жінки милосердя Ш. Будберг, А. Травіна, сестри Є. Бакуніна і Є. Хитрово - внучаті племінниці М.І. Кутузова.

На початку 50-х рр. XIX ст. передова російська інтелігенція уже була добре обізнана з феміністськими рухами на Заході. Свідченням цього є низка опублікованих статей ліберально налаштованих викладачів університетів: фізіолога І. Сеченова, історика Т.М. Грановського (його стаття «Погляд на зміну громадянського стану жінок в нашій вітчизні» спиралася саме на західний досвід), а також хірурга Н.І. Пирогова. У статті літературного критика М.Л. Михайлова «Жінки, їх виховання і значення в сім'ї та суспільстві» (1852), вперше у вітчизняній історії прозвучала вимога щодо рівноправності жінок у соціально-політичному житті [11].

Реформи 60–70-х рр. XIX ст. радикально змінили всі сторони життя в Російській імперії. Жінки були повністю позбавлені виборчого права. У період контрреформ підлягало ревізії і міське самоврядування. За Міським положенням 1892 р., особи жіночої статі - власники виборчого майнового

цензу – могли уповноважувати на участь у виборах, без дотримання вимог цензу, тільки своїх батьків, чоловіків, синів, зятів, онуків, рідних братів і племінників. Таким чином, цей нормативний акт прирівняв жінку до неповнолітніх і вступив у суперечність з вимогами цивільного права того періоду, яке визнавало за жінкою самостійність в розпорядженні своїм майном [13, с. 123].

Революції початку ХХ ст. докорінно змінили статус соціальних груп у суспільстві, в тому числі щодо гендерного паритету. За підсумками Лютневої революції, 15 квітня 1917 р., Тимчасовий уряд видав Постанову «Про проведення виборів гласних міських дум» і «Тимчасові правила щодо проведення виборів гласних міських дум» [14, с. 323]. Обирати й бути обраним до органів міського самоврядування могли усі громадяни чоловічої та жіночої статі усіх національностей та віросповідань, які досягли 20 років [16, с. 41]. Міські вибори, у яких брали участь жінки, відбулись влітку того ж року [16, с. 7].

Позиції жіноцтва в українському суспільстві значно зміцнилися в результаті процесів, які відбулися під час Другої світової війни.

Європейський вибір незалежної України визначив політичні та законодавчі зміни у забезпеченні прав жіноцтва та рівних гендерних можливостей у суспільстві.

Отже, зростає необхідність збалансованої участі чоловіків та жінок у процесі прийняття управлінських рішень та впровадженні заходів що впливають на їхнє життя. Зміни у становищі жінки в Україні ймовірні, за умови ведення послідовної гендерної політики. У сучасному суспільстві необхідне відродження демократичних традицій історично високого суспільного статусу української жінки, прагнень жінок заявити про свій повноцінний та паритетний статус у громадянському суспільстві.

Література та джерела

1. Щепкина Е. Из истории женской личности в России, лекции и статьи / Е. Щепкина. - СПб., 1914.
2. Антокольская М. В. Семейное право / М.В. Антокольская. – Москва: Прогресс, 1997.
3. Неволин К.А. Полное собрание сочинений. Т. 3. История российских гражданских законов. Ч. 1. Введение и книга первая о союзах семейных. – СПб, 1857. - С. 93
4. Алексеев К. Об отношении супругов по имуществу в Древней России и Польше // Чтения общества истории и древностей российских. Кн. 2. - М., 1868.
5. Рябова Т.Б. Женщина в истории Западноевропейского средневековья. - Иваново. 1996.

6. Цит. по: Bonnie S. Anderson, Judith P. Zinsser. A History of their own. Vol. 1. - Penguin Books, 1988. 280 с.
7. Дитрих М.Н. Русская женщина великокняжеского времени. - СПб. 1904.
8. Соловьев С.М. Сочинения. - М., 1993. - Т. 1.
9. Лихачева Е. Материалы по истории женского образования в России / Е. Лихачева. - СПб. 1899.
10. Домострой: [Электронный ресурс] – Режим доступа <http://www.wco.ru/biblio/books/domostroy/main.htm>
11. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/> Дата звернення: 30.10.2020.
12. Бередников С. Избирательные права женщин России // Союз женщин. 1908. № 2. – С. 4.
13. Покровская М. И. Об избирательных правах русских женщин / М.И. Покровская // Женский вестник. 1905. №4. – С. 3.
14. О производстве выборов гласных городских дум: Постановление Временного правительства. Приложение: Временные правила о производстве выборов гласных городских дум // Городское дело. 1917. № 8.
15. Ярмиш О. Н., Головки О. М. Харківське міське самоврядування на зламі століть: ХІХ – ХХ і ХХ – ХХІ. Досвід історії та сучасності. Х., 2004.
16. Нестерцова-Собакарь О.В. Державно-правовий статус жінки в Російській імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: На матеріалах українських губерній / О.В. Нестерцова-Собакарь // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=9623>

ПОХОВАННЯ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ МІЖРІЧЧЯ ДНІПРА ТА ДОНУ З МОДЕЛЯМИ ЗБРОЇ

Вступ. Поховання є основним джерелом з вивчення катакомбної культури. Проте найбільш доступне джерело дуже специфічне, бо є сакральним і символічним. Поховальний обряд завжди відображає релігійні уявлення, а також світогляд людності, уявлення про потойбічний світ і життя після смерті [1, с. 192, 2, с. 63]. Усе це накладає значний відбиток на формування поховальної споруди, необхідність забезпечення померлого інвентарем тощо. Саме тому поховальний інвентар привертає особливу увагу дослідників, адже дає змогу дослідити уявлення праісторичної людності, за даними поховального інвентарю зробити висновки щодо провідних форм господарства та побуту. Також поховальний реманент є маркером прижиттєвого статусу померлого або його професійної діяльності. Проте існують поодинокі випадки, коли замість безпосередньо реманенту в поховання розміщували символічні копії (моделі), які зроблено з матеріалу, що не відповідає умовам використання реманенту в житті або є зменшеними моделями. Такі випадки відомі майже в усіх культурах енеоліту та бронзової доби. Наприклад, усім відомі глиняні моделі житла Трипільської культури. Виготовлення подібних моделей (зменшених копій), вірогідно, використовувалося з певними культовими цілями. У катакомбній культурі Донецько-донського варіанту подібні знахідки є поодинокими. Також слід зауважити, що в цілому вони відповідають метричним характеристикам оригіналу, але вироблені з іншого матеріалу. На сьогоднішній день проблематиці моделей зброї в похованнях катакомбної людності приділяється замало уваги, що і є головною рушійною силою цього нарису.

Метою повідомлення є аналіз поховальних комплексів Донецько-донського варіанту катакомбної культури з моделями елементів озброєння.

Виклад основного матеріалу. Катакомбна культура, яка дістала свою назву саме завдяки доволі складній поховальній споруді, що вимагає значних зусиль і витрат часу, є дуже яскравою та показовою для

дослідників. Адже багато поховань мають поховальний інвентар, який умовно можна поділити на такі категорії: побутові речі (глиняні горщики, дерев'яний посуд, шила, ножі); виробничий інвентар (точила, відбійники, ретушери, жолобчасті абразиви, ливарні форми, сопла тощо); прикраси (намиста, скроневі підвіски, амулети, скіпетри); ритуальні предмети (вохра, курильниці, жаровні, ритуальні поховання тварин); зброя (кам'яні сокири, булави, сагайдачні набори, наконечники списів, кинджали). Аналізуючи наявний реманент поховань катакомбної культури доцільно зважати на декілька аспектів: по-перше, наскільки цей реманент є коштовним (з точки зору використання матеріалу) чи вимагає витрат часу та фізичних сил для його виготовлення. Керамічні вироби або вироби з кременю, наприклад, наконечники, вимагають незначних витрат часу і матеріал для їх виготовлення не можна вважати рідкісним чи сильно вартісним для катакомбників. У той самий час вироби із бронзи є дорогими з ознакою великої вартості металу. Кам'яні сокири чи булави мають незначну матеріальну цінність, проте вимагають значних витрат часу та фізичної сили, адже виготовлялись із твердих порід каменю. Цей аспект дозволяє робити висновки, що покладання «коштовного» реманенту може слугувати додатковим соціальним маркером для поховання. По-друге, необхідно враховувати приналежність інвентарю похованому. Трапляються випадки, коли дитячі поховання мають покладання зброї або виробничого реманенту, які за віковими та фізичними можливостями людини не могли використовуватись саме ними. У цьому випадку мова йде або про необхідність цього реманенту для «іншого» життя, або символічне покладання предметів за родинною лінією (можливо, у родинах професійна орієнтація передавалась молодим поколінням і була визначена для людей з народження).

Зовсім інша ситуація спостерігається, коли серед поховального реманенту є знахідки саме моделей поховального реманенту. Як уже зазначалось вище, такі поховання є поодинокими для зазначеного ареалу катакомбної культури, тому вимагають особливої уваги з боку дослідників.

Поховання з моделями зброї є поодинокими. Серед 1034 поховань катакомбної культури зазначеного ареалу таких поховань усього два. Саме цей аспект дозволяє вважати їх унікальними, адже їх питома вага складає всього 0,19%. Обидва поховання походять з Луганської області та були досліджені у 1980 році Донецькою експедицією (С.Н. Братченко, Я.П. Гершкович, О.Р. Дубовська, Л.Ф. Константинеску, М.Л. Швецов) біля

селища Петрівка. Друге поховання досліджено у 1985 році Ворошиловоградською археологічною експедицією Київського державного університету (Л.Г. Самойленко, Б.А. Антоненко) біля селища Герасимівка.

Поховання біля селища Петрівка є впускним, виконаним у катакомбі овальної форми розміром 1,15/0,95 метрів. Поховання дитяче, кістяк, орієнтований на південний-захід, скорчено на правому боці, череп має ознаки штучної деформації. Під кістяком чітко простежується підстилка та підсипка червоною вохрою. Поховальний інвентар представлено короткошийним керамічним сосудом, овечим астрагалом зі слідами обробки та моделлю сокири. Модель сокири виконана з білої глини з вапняними вкрапленнями, має підциліндричну форму розміром 6,3/3,5/2,9 см та отвір, у якому простежується деревний тлін [6, с. 45-46]. Останнє дозволяє припускати, що модель мала дерев'яне руків'я та представляла собою точну імітацію кам'яних сокир, що використовувались людністю катакомбної культури.

Поховання біля селища Герасимівка є впускним, виконаним у катакомбі майже круглої форми розміром 1,5/1,3 м. Поховання дитяче (віком до 6-7 років), кістяк, орієнтований на південний-захід, скорчено на правому боці. Частина кісток знаходиться не в анатомічному порядку, проте вплив землерийних тварин не зазначений. Поховальний інвентар представлено дерев'яною чашею, 6 астрагалами кози-вівці без слідів обробки, дрібними фрагментами червоної вохри та моделі сокири, вирізаній з темночервоної вохри розміром 9/5,5 см без отвору [5, с. 20-21].

Перш за все слід звернути увагу, що моделі зброї супроводжують саме дитячі поховання. Аналіз поховального реманенту саме дитячих поховань засвідчує, що елементи озброєння присутні доволі рідко. Зокрема в зазначеному ареалі на підставі аналізу виборки тієї ж чисельності виокремлено 210 суто дитячих поховань. Серед дитячих поховань елементи озброєння виявлено лише в трьох: дві сокири й один комплекс майстра стрілоділа (комплекс представлено випростувачами для стріл, абразивами, мушлею, наконечником списа, заготовками та готовими наконечниками для стріл). У значному ступені зростає питома вага знахідок зброї у групових похованнях (діти разом із дорослими), проте через складність визначення приналежності елементів озброєння саме до дітей, а не до дорослих, у цій розвідці не будемо аналізувати такі поховання. Безперечно, проблема приналежності зброї в групових

похованнях, зокрема до дітей, заслуговує окремого вивчення. Таким чином, наявність зброї в дитячих похованнях зустрічається лише в 1,4% випадків, що можна інтерпретувати як явище доволі рідкісне. У той час, як серед поховань дорослих (без урахування групових поховань у комплексі з дітьми) також не враховані поховання, які містять ножі, бо за класифікацією С. Венцла вони можуть розглядатись у якості неспеціалізованої зброї [3, с. 53-54]). Цей показник становить 9,6%. Різницю в показниках можна цілком вважати статистично значимою. Таким чином, теза стосовно нерозповсюдженості військового реманенту в дитячих похованнях підтверджується на рівні джерел. З іншого боку, поодинокі випадки можуть служити свідченням соціальної або професійної приналежності окремих родин. Як зазначав С.М. Санжаров, за часів середнього бронзового віку відбулось відокремлення професійних зброярів від загальної спільноти [4, с. 23]. Отже, можна припустити, що набір майстра стрілоділа в дитячому похованні свідчить про його приналежність до «династії» зброярів. Два випадки знахідок шліфованих кам'яних сокир дають підстави припускати, що діти походили з роду вояків, або (якщо розглядати сокири в якості інсигнії влади - жезлів) це підкреслювало високий соціальний статус роду. З огляду на те, що катакомбна спільнота знаходилась на стадії диференціації суспільства та вельми вірогідно, що військова «каста» ще повністю не виокремилась з соціуму, друге припущення значно життєздатніше.

Шліфовані вироби з каменю, ураховуючи той факт, що вони вироблялись з твердих порід каменю, вимагають достатньо багато часових і фізичних затрат на їхнє виготовлення. Тому можна з упевненістю говорити про їх цінність чи навіть коштовність у катакомбній спільноті, тому їх покладання в поховання завжди розглядалось у якості певного соціального маркера. Проте, коли мова йде про моделі зброї, що виконані з набагато дешевшого матеріалу, який не потребує значних фізичних і часових витрат, постає питання, чи можна їх також вважати соціальними маркерами. Звичайно, це питання є дискусійним і на незначному фактичному матеріалі зробити висновки, які б претендували на аксіоматичність, не можна. Проте спробуємо висунути певні припущення. Поховання з моделями зброї через наявність комплексу супровідного інвентарю можна вважати багатими (враховуючи існування взагалі безінвентарних поховань). Проте цінність зброї є набагато вищою, ніж посуду чи інших компонентів поховального реманенту. Тому можна

припустити, що катакомбне суспільство знаходилося на стадії розшарування і в професійному, і в соціальному, і в майновому плані. Тому покладання в поховання моделей зброї замість реальних зразків може свідчити про приналежність до певних соціально-професійних прошарків суспільства з одного боку, а з іншого – про невеликий майновий статус зазначених родів. Враховуючи те, що поховання є дуже символічним джерелом для інтерпретації, а супровідний поховальний інвентар слугує символом і репрезентує окремі аспекти життя, то «символічної» сокири, можливо, було цілком достатньо. Саме тому можна припускати, що покладання моделей зброї можна інтерпретувати так само, як і знахідки безпосередньо зброї. Тобто моделі зброї є тими самими маркерами, але вони несуть додаткову інформацію щодо майнового стану певного роду, який скоріше за все не був занадто високим.

Висновки. Покладання зброї в поховання катакомбної культури науковцями інтерпретується як певний соціальний маркер. Порівняльний аналіз статистичних показників покладання зброї в катакомбних похованнях свідчить, що в суто дитячих похованнях знахідки зброї трапляються в 6 разів менше, ніж у похованнях дорослих. Відповідно можна припускати, що й у випадках покладання зброї до дитячих поховань вони несуть суто символічне навантаження, а саме ілюструють професійну або соціальну приналежність свого роду. Виходячи із зазначеного можна констатувати, що поодинокі знахідки моделей військового реманенту в похованнях катакомбної культури можуть інтерпретуватись у якості соціального маркеру так само, як і оригінальні предмети озброєння.

Література та джерела

1. Геннеп А. Обряди переходу. Систематическое изучение обрядов / пер. с. франц. Москва: Восточная литература, 1999. – 198 с.
2. Дубяга А. Поховання катакомбної спільноти з булавами / А.П. Дубяга // Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф з між. участю (14-15 травня 2015 р.), 2015. – С. 63-64.
3. Дубяга А. Аналіз зброї Донецько-донського варіанту катакомбної культури крізь призму класифікації озброєння С. Венцла / А.П. Дубяга // Проблеми регіоналістики та музеології: збір. матер. I Всеукр. Наук.-практ. конф з міжнародною участю, присвяченої пам'яті А. В. Шамрая (м. Краматорськ 7–8 листопада 2019 р.). – Краматорськ: ДОКМ, 2020. – С. 52-54.

4. Санжаров С.Н. Стрелочные наборы инструментов и сырья из катакомбных погребений Украины : Монография / С.Н. Санжаров. – Луганск: ВНУ им. В. Даля, 2008. – 88 с.
5. Антоненко Б.А. Отчет о работе Ворошиловоградской археологической экспедиции Киевского государственного университета в 1985 году / Б.А. Антоненко, И.С. Пиоро, Л.Г. Самойленко, Н.А. Чмыхов. – 1985/91. – 69 с.
6. Братченко С.Н. Отчет об исследованиях Донецкой экспедиции в 1980 г. кургана у с. Царевка, Войтово, Петровка Новоайдарского и Станично-Луганского районов Ворошиловградской области / С.Н. Братченко, Я.П. Гершкович, О.Р. Дубовская, Л.Ф. Константиненко, М.Л. Швецов. – 1980/3. – 63 с.

Євтушенко В. І.

*Чорноморський національний
університет імені Петра Могили
Науковий керівник – доц. Тихоненко І.В.*

ФОРУМИ АСЕАН ЯК ІНСТРУМЕНТ КИТАЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У РЕГІОНІ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ

Китайська Народна Республіка реалізує активну зовнішню політику у регіоні Південно-Східної Азії (ПСА), який інституційно може бути охарактеризований крізь призму діяльності Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). АСЕАН має досить розгалужений механізм як регіональної, так і позарегіональної взаємодії, який проявляється у створенні різноманітних форумів, які досить активно використовує Китай, який не є членом АСЕАН. Останнім часом динамічно розвивається економічне співробітництво Китаю з державами-членами АСЕАН, зокрема, і через форум АСЕАН+3, який використовується Пекіном серед іншого і з метою «стримування» Республіки Корея та Японії, які також є членами АСЕАН+3, у регіоні Південно-Східної Азії.

Метою є висвітлення еволюції та нормативної бази співробітництва Китай – держави АСЕАН у економічній сфері

Сучасний етап розвитку організації забезпечує посилення її інституціоналізації в політичній та економічній сферах. Варто зазначити, що у 2007 р. була прийнята Хартія АСЕАН, хоча у тексті Хартії було збережено заборону на втручання у внутрішні справи держав учасниць. У Другій Балійській декларації АСЕАН (2003 р.) було проголошено наміри побудувати до 2020 р. Спільноту АСЕАН, яка буде розширювати економічну взаємодію. У листопаді 2015 р. було вирішено продовжити терміни створення економічної електронної Спільноти до 2025 р. [3], а в березні 2016 р. також 2025 р. були продовжені терміни для створення двох інших Співтовариств.

Ключовим завданням є забезпечення унікальної ролі Асоціації в Східній Азії як інтеграційного ядра регіону і центру акумуляції інтересів всіх провідних регіональних гравців і досягнення їх гармонійного співіснування. Результатом цієї роботи стало прийняття в 2011 р. Третьої Балійської декларації «Спільнота АСЕАН в глобальному співтоваристві націй» [8, р. 67]. Для визначення шляхів реалізації Третьої Балійській

декларації АСЕАН в 2012 р. було розроблено План дій щодо її виконання на 2012-2022 рр. [2, с. 293]. На міжнародному рівні План дій 2012 р. передбачає подальший розвиток співпраці з «партнерами по діалогу» АСЕАН і поглиблення зв'язків з міжнародними організаціями.

У 2003 р. Китай офіційно підписав Договір про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії [7], який є базовим договором АСЕАН, а також Спільну декларацію глав держав і урядів зі стратегічного партнерства заради миру і процвітання [9], яка створила основу для поглиблення політичного співробітництва. Перший і другий плани дій щодо здійснення Спільної декларації були укладені відповідно в 2010 р. і 2015 р. Третій план на період 2016-2020 рр. був прийнятий на нараді міністрів закордонних справ АСЕАН і Китаю в листопаді 2015 р. [11]. Паралельно проводилися переговори у форматі «АСЕАН + 3» з метою формування східно-азійського інтеграційного утворення, яке буде охоплювати не тільки економічну сферу, але також сфери нетрадиційної безпеки, політичну і соціокультурну.

У вересні 2012 р. Китай призначив свого першого посланника-резидента в АСЕАН і заснував свою місію в АСЕАН в Джакарті. В ході своїх виступів перед парламентами Таїланду та Індонезії Сі Цзіньпін презентував стратегічну концепцію Товариства загальної долі Китай-АСЕАН і проект створення «Морського шовкового шляху XXI ст.», Який передбачає будівництво портів і розвиток морського сполучення Китаю з країнами Південно-Східної Азії і Індійського океану. У 2014 р. був висунутий і ряд субрегіональних ініціатив, таких як, наприклад, створення економічного коридору Китай - Бангладеш - Індія - М'янма і налагодження механізму діалогу і співпраці країн басейну Ланьцанцзян – Меконг [1, с. 35]. Завдання, яким Пекін керується, висуваючи подібні концепції, - розвіяти в своєму найближчому оточенні з 2007-2008 рр. страхи щодо «китайської загрози», переконати сусідів у тому, що піднесення Китаю несе процвітання всьому регіону, що бажання і мрії країн регіону про національний та економічний розвиток можуть бути повною мірою реалізовані через тісну співпрацю з Китаєм.

У сфері контактів населення та культурне співробітництво двосторонні обміни між Китаєм і країнами АСЕАН в 2016 р. перевищили 30 мільйонів чоловік. Студенти АСЕАН отримали найбільшу частку стипендій, виділену урядом Китаю [4].

Активну діяльність Китай проводить на рівні окремих форумів та самітів, що відбуваються у межах діяльності АСЕАН-Китай, адже Китай є вагомим партнером спільноти. Рамкова угода про всебічне економічне співробітництво була підписана в листопаді 2002 р. для створення Угоди про вільну торгівлю між АСЕАН і Китаєм (АСФТА). АСФТА була реалізована 1 січня 2010 р. та набула повноцінної дії з 1 січня 2015 р. Відповідно до мандату, наданого лідерами щодо модернізації АСФТА, «Протокол про внесення змін до Рамкової угоди про всебічне економічне співробітництво та деяких угод щодо АСЕАН та Китайська Народна Республіка» (протокол модернізації АСФТА) був підписаний 21 листопада 2015 р. в Куала-Лумпурі. ASEAN-China EXPO (CAEXPO), захід, на якому представлені товари з АСЕАН та Китаю, щорічно організовується та проводиться Китаєм у Нанкіні (Китай) з 2004 р [10].

АСЕАН та Китай підписали Меморандум про транспортне співробітництво у листопаді 2004 року у В'єт'єні. Меморандум про співпрацю спрямований на просування середньострокової та довгострокової співпраці. АСЕАН та Китай підписали дві угоди про транспорт, а саме: Угода про морський транспорт АСЕАН-Китай (АС-МТА), підписана 2 листопада 2007 р., Угода про повітряний транспорт АСЕАН-Китай (АС-АТА), підписана 12 листопада 2010 року. Китай працює над повною лібералізацією Угоди про повітряний транспорт АСЕАН-Китай (АС-АТА), включаючи новий Протокол 3 для розширення П'ятих прав на дорожній рух між АСЕАН та Китаєм у рамках внутрішнього пакету Протоколу 2, що сприятиме збільшенню кількості людей – зв'язки між людьми та економічні зв'язки та надалі посилюють регіональну взаємозв'язок.

17-й саміт АСЕАН+ Китай, що відбувся 8 листопада 2018 р. в Бангкоку, прийняв принципово нову Програму дій на 2018-2020 рр. переглянуто план дій щодо транспортного співробітництва АСЕАН-Китай, яка узгоджується з цілями та діями АСЕАН у Стратегічному плані транспорту Куала-Лумпур на 2016-2025 рр. та бачення Китаю своєї ініціативи «Пояс і шлях» [10].

АСЕАН та Китай продовжують налагоджувати співпрацю у розвитку розумних міст. Китай також брав участь у конференції та виставці мережі «Розумні міста ASEAN», що проходила 22–24 серпня 2019 року в Бангкоку. У форматі співробітництва АСЕН+3 (держави-члени АСЕАН + Китай, Республіка Корея та Японія) офіційний Пекін намагається

лобіювати свої інтереси. Прем'єр-міністр Китаю Лі Кецянь у квітні 2020 р. закликав Асоціацію держав Південно-Східної Азії, Китаю, Японії та Республіки Корея (ASEAN+3) об'єднати зусилля щодо досягнення якнайшвидшої перемоги проти COVID-19 у Азії [6].

Незважаючи на пандемію Covid-19, АСЕАН у першому півріччі 2020 р. став найбільшим торговим партнером Китаю. За перші сім місяців товарообіг Китаю з АСЕАН становив 2,51 трлн юанів, або 362 млрд доларів США, збільшившись на 6,6 відсотка в річному обчисленні, що становить 14,6 відсотка від загального обсягу зовнішньої торгівлі [5].

Тобто, Китай не будучи державою-членом АСЕАН, намагається використовувати такі майданчики співробітництва АСЕАН як АСЕАН+3, а також окремі форуми АСЕАН-Китай з метою свого економічного зростання, зокрема, у межах ініціативи «Пояс і шлях», пов'язуючи як на двосторонній, так і багатосторонній основі держави ПСА зі своєю економікою. Зокрема, формат АСЕАН+3 до якого крім Китаю входять ще Південна Корея та Японія використовується Пекіном як стримування цих держав у співробітництві з ПСА.

Література та джерела

1. Лексютина Я.В. Дуализм современной политики Китая в Юго-Восточной Азии // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история. 2015. № 4. С. 35-45.
2. Церерин А. Н. Принятие устава АСЕАН и его влияние на дальнейшую эволюцию Ассоциации // «Вестник МГИМО». 2012. № 1. С. 293-295.
3. ASEAN Economic Community 2025 Consolidated Strategic Action Plan // ASEAN: official website. URL: <http://asean.org/storage/2012/05/Consolidated-Strategic-Action-Plan-endorsed-060217rev.pdf>
4. ASEAN Secretariat Information Paper October 2017. Overview of ASEAN – China Dialogue Relations // ASEAN: official website. URL: http://asean.org/storage/2012/05/Overview-of-ASEAN-China-Relations-October-2017_For-Website.pdf
5. China-ASEAN Ties: Foreign ministers tackle COVID-19, economic recovery, South China Sea issue // China Global Television Network. 2020. September 10. URL: <https://news.cgtn.com/news/7867444f32514464776c6d636a4e6e62684a4856/index.html>
6. China calls on ASEAN Plus Three countries to work for early victory against COVID-19 in East Asia // China.org. 2020. April 15. URL: http://www.china.org.cn/world/2020-04/15/content_75933851.htm
7. Instrument of Extension of the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia to China, 8 October 2003, Bali, Indonesia // ASEAN: official website. URL: http://asean.org/instrument-of-extension-of-the-treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-to-china/?category_id=26

8. Ishikawa K. ASEAN, Aiming to Create and Economic Community (AEC). Tokyo: Japan Center for Economic Research, 2012. 125 p. // Japan Center for Economic Research. URL: https://www.jcer.or.jp/eng/pdf/2012asia_chapter1.pdf
9. Joint Declaration of the Heads of State/Government of ASEAN and the People's Republic of China on Strategic Partnership for Peace and Prosperity, 8 October 2003, Bali, Indonesia // ASEAN: official website. URL: http://asean.org/?static_post=external-relations-china-joint-declaration-of-the-heads-of-stategovernment-of-the-association-of-southeast-asian-nations-and-the-people-s-republic-of-china-on-strategic-partnership-for-peace-and-prosp
10. Overview of ASEAN Plus Three Cooperation // ASEAN: official website. URL: <https://asean.org/storage/2012/05/Overview-of-ASEAN-China-Relations-22-Apr-2020-00000002.pdf>
11. Plan of Action to Implement the Joint Declaration on ASEAN-China Strategic Partnership for Peace and Prosperity (2016-2020) // ASEAN: official website. URL: <http://www.asean.org/wp-content/uploads/images/2015/November/27th-summit/ASEAN-China%20POA%20%202016-2020.pdf>

Жердєва О. О.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Фомін А.В.*

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ФАКТОР В УКРАЇНИ

Релігія в наш час не відіграє провідну роль, так як це було декілька століть тому. Проте люди все ж таки притримуються деяких звичаїв стосовно віри: на великі свята більшість не працюють для того, щоб не згрішити, а деякі навіть дотримуються постів та не вживають окремі види продуктів. Детальніше я хотіла б зупинитися на вірі наших предків та її різновидах. Як вони віддано вірили в Бога та боролися за своє світосприйняття, бо нажаль сьогодні люди не приділяють так багато часу релігії та її вивчанням.

Мета: познайомити суспільство з віруваннями наших предків, відображаючи їх нестримне бажання утвердитися в суспільстві; осмислити ключові моменти впливу віри на людей; зацікавити осіб нашого часу в цікавому вивченню релігії минулих століть та зараз.

Для досягнення поставленої мети маємо вирішити наступні завдання роботи: розвиток релігії; боротьба між віруваннями; роль релігії в суспільстві; види вірувань.

Дохристиянські вірування – це язичницькі, нажаль ми маємо мало інформації стосовно їх, бо всі письмові відомості були зроблені християнськими авторами, які вороже ставилися до цієї віри. Проте деякі відомості нам все ж таки відомо.

Світогляд наших предків був міфологічний, йому були властиві: синкретизм (нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів); антропоморфізм (наділення предметів і явищ природи, небесних тіл, тварин, міфічних істот зовнішністю і фізичними властивостями людини); анімізм (віра в існування душ і духів, що управляють людьми, тваринами, предметами, явищами природи, небесними світилами тощо). Язичницькі боги супроводжували наших предків від народження й до смерті, що, завдяки обрядам, вносило магічність протягом всього життя. Язичництво було релігією національною, племінною та общинно-родовою.

Християнство проникло на територію України вже в перших століттях нашої ери. Аскольд – перший хто наважився охрестити Русь

більш ніж на сто років раніше за князя Володимира. Це прискорило розвиток держави та викликало спротив як сусідів-язичників, так і язичників-полян, котрі не хотіли приймати нову віру. Пізніше в Україну потрапив іудаїзм, у IX ст. сусідні степові народи прийняли іслам. Розглянемо, як християнство поступово заміщувало язичництво. Спочатку, цю віру хотіла впровадити княгиня Ольга, яка охрестилася сама, але в неї це не вийшло. Згодом, за віру взявся Володимир Великий. У 988 році було впроваджено християнство, воно існувало поруч з язичництвом. Довгий час люди сповідували довір'я. Помітним явищем релігійної ситуації в Україні XIII—XV ст. були єресі. І згодом залишилося лише християнство, остаточно витіснивши іншу віру. Важливим є те, що деякі язичницькі свята перетинаються з християнськими.

Православна церква Польсько-Литовської держави в XV—XVI ст. поступово занепадала, бо католики мали більше прав ніж православні. Із занепадом православ'я поступово утверджувалися протестантизм та католицизм. За протестантами на українських землях поширювалися єзуїти. У XVI—XVIII ст. на Правобережній Україні були поширені протестантські громади (лютеранство, кальвінізм, антитринітаризм, соцініанство). Протестантизм відіграв в Україні визначну релігійну і політичну роль.

Православ'я відстоювало Київське братство, до якого записалося все Військо низове Запорозьке на чолі з гетьманом Сагайдачним. Православні та католики весь час протистояли одні одним на українських землях, проте у 1596 році відбулася Брестська унія, яка затвердила об'єднання Київської православної митрополії з католицькою церквою. Крім цього українці-уніати отримували рівні політичні права з католиками. Нажаль були й противники цієї унії і суспільство розкололося на тих, хто підтримував її та тих, хто був проти. Між ними спалахнула полеміка з богословських та історичних питань, тому ці дві течії змагалися в межах однієї церкви. Згодом, реформи Петра Могили зробили значний внесок в розвиток православної церкви.

Після переходу Київської митрополії під юрисдикцію Московського Патріарха в 1686 р. православна церква в Україні до XX ст. була частиною Російської православної церкви.

У XVIII ст. в Європі поширилося Просвітництво, а саме пієтизм - релігійний рух, переважно протестантський, що прагнув до оновлення й

пробудження релігійного почуття людей та був спрямований на поглиблення віри. Згодом поширився штундизм і в Україні.

Останнім святим, канонізованим Російською православною церквою, був Данило Тупало родом з України. Церковні діячі протягом XVIII ст. встановлювали правила богослужбової, освітньої, культурної практики. З іншого боку, царський уряд уже до середини XVIII ст. ліквідував всі богослужбові організації.

У другій половині XIX ст. поширився баптизм, проповідниками якого були німці. Вони дотримувалися двох християнських таїнств — євхаристії та хрещення.

У XIX ст. центром православної думки в Україні стала Київська духовна академія, заснована 1819 р, представники якої вплинули на релігійне життя наших предків.

У 1917 році почався рух за відновлення автокефалії українського православ'я.

У грудні 1917 р. виникла Всеукраїнська православна церковна рада. У 1921 утворилася українська автокефальна православна церква. Але, вже в січні 1930 р. Українська автокефальна православна церква само розпустилася, через відсутності єпископів та постійні утиски комуністичної влади. Невдовзі, у лютому 1989 р. в Україні виник Ініціативний комітет за відновлення Української автокефальної православної церкви і, як наслідок, у січні 1990 р. Російська православна церква перетворила підлеглі їй єпархії в Україні на автономну, але підпорядковану Московському Патріархові Українську православну церкву. Між Українською автокефальною православною церквою та Українською православною церквою почалося суперництво за парафії та єпархії. Згодом їх об'єднали.

Потім до нас прибули адвентисти, які очікували другого пришествя Христа та притримувалися жорстких норм особистої гігієни.

Релігію поділяють на традиційну та нетрадиційну.

До традиційної можна віднести православ'я, греко-католицизм, власне католицизм, а також вірмено-григоріанську церкву, іслам та іудаїзм.

До нетрадиційних напрямків і рухів можна віднести неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні, сайєнтологічні та інші рухи, а також неоязичників. Українське неоязичництво виникло в другій половині XX ст. Інші виникли в середині чи наприкінці XX

століття. Цікавим є те, що вони використовують небуденні способи вирішення життєвих проблем людини, а також використовують нетрадиційні проповідницькі та місіонерські технології.

Нетрадиційні релігійні системи, неорелігії, псевдорелігії, квазірелігії, неокульти - сукупність релігійних віровчень, які з'являються з середини ХІХ ст. і активно функціонують у ХХ–ХХІ ст. Вони є зручними та доступними для масового сприйняття. Найголовніше для них - відродження й порятунк християнської віри.

Нетрадиційні релігії використовують ідеї окультизму, спіритизму тощо. Окультизм - містичне вчення, яке визнає існування надприродних сил, можливість безпосереднього спілкування з ними за допомогою магічних обрядів, таємних ритуалів.

Спіритизм - містично-ідеалістична течія, яка ґрунтується на вірі в існування по-тойбічного "світу духів" і можливості спілкування з ними за допомогою спеціальних ритуалів.

Висновки:

– Люди повинні більше цікавитися минулим своїх предків, їх змінами у житті, створеними вірою;

– Незважаючи на всі зміни, які відбулися в релігії, люди продовжують вірити в Бога, шаманів, священних створінь, бо через дуже важкі ситуації в житті їм більше ні до кого звернутися, і саме в такі моменти залишається хоч маленька надія – віра; це саме той вогник, який допомагає залишитися вірним собі та своїм принципам. Можливо саме через життєві негаразди суспільство продовжує приділяти увагу релігії;

– Нажаль в релігії є і негативні риси, які вплинули на суспільство. Наприклад, міжконфесійні сутички, які тривають і сьогодні; кожен відстоює свою віру і нав'язує її іншим, але ніхто не замислюється, що всі ми різні, потрібно прислухуватися до інших та поважати їх вибір. Людей не потрібно примушувати вірити в щось, вступати у різноманітні секти, бо це бажання особисте. Кожен вправі зробити свій власний вибір;

– Релігія розвивалася протягом багатьох сторіч, налагоджуючи складний механізм, який зародився давним-давно та існує сьогодні.

Література та джерела

1. Лукьянов А. Е. Человек и «очеловеченный» мир в древнекитайской философии // Философия зарубеж. Востока о соц. сущности человека. Москва, 1986.
2. Кулебякин Е. В. Антропоморфизм и генезис мышления: К проблеме выделения человека из природы: Методол. аспекты. Владивосток, 1987.

3. Пошивайло І. Антропоморфізм українського образотворення // Артанія. 1997. № 3. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43064
4. Тэйлор Э. Б. Первобытная культура: исследования развития мифологии, философии, религии, искусства и обычаев. Т. 1, 2 / Пер. с англ. Санкт-Петербург, 1872.
5. Липперт Ю. История культуры в отдельных очерках. Санкт-Петербург, 1902.
6. Вундт В. Миф и религия / Пер. с нем. Санкт-Петербург, 1912.
7. Боголюбов Н. Философия религии. Т. 1. Киев, 1915.
8. Грушевська К. Навколо дикунової душі. З приводу дискусії над книгою Леві-Брюля «L'âme primitive» // Первісне Громадянство. 1930. № 4.
9. Амантурлин Ш. Б. Предрассудки и суеверия, их преодоление. Алма-Ата, 1985.
10. Vitebsky P. Dialogues with the dead: The discussion of mortality among the Sora of Easter India. Cambridge, 1993.
11. Вовк Х.В. Етнографічні особливості українського народу // Студії з укр. етнографії та антропології. Київ, 1995.
12. Моуди Р. А. Дальнейшие размышления о жизни после жизни / Пер. с англ. Киев, 1996.
13. Шаман и Вселенная в культуре народов мира. Санкт-Петербург, 1997.

ДИСКУСІЙНІСТЬ ПИТАННЯ ЩОДО РЕГІОНАЛЬНОГО СТАТУСУ ІРІ В ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПО БЛИЗЬКОМУ СХОДУ

Наприкінці ХХ столітті Іран полишив принцип пасивного підходу до регіональних справ, яким він слідував у часи холодної війни. Країна заново переоцінила свою важливість у міжнародній політиці завдяки подіям «Арабської весни» 2010-11 років та перемозі коаліції на підтримку режиму Б. Асада у Сирії у 2016-2017 роках. Роль Ірану як регіональної сили на Близькому Сході стає з того часу надзвичайно виразною.

Тому, метою повідомлення є висвітлення дискусійності щодо питання регіонального статусу Ісламської Республіки Іран в геополітичних концепціях по Близькому Сходу.

Дискусійним, тим не менш, залишається питання, яким насправді є регіональний статус Ісламської Республіки, наскільки країна інтегрована в близькосхідний регіон та якою мірою впливає на регіональний порядок. В той час, як більшість зарубіжних дослідників називає Іран регіональною силою (Л. Заккара, С. Меллоні, А. Адіб-Могаддам, Х. Фюртіг, М. Бек тощо), регіональним гегемоном або контргегемоном, Іран водночас отримує визначення і «країни-ізгоя» [8], і навіть потенційної наддержави [7, с. 4]; інші говорять про те, що Іран насправді втрачає Близький Схід [5].

Дослідження зовнішньої політики Ірану, як правило, збігалися з характеристикою того, що він є дуже важливим регіональним актором у Перській затоці та на Близькому Сході. Професор Рухола К. Рамазані вважав, що Іран як за епохи шаха Реза Пехлеві, так і в епоху Ісламської Республіки виконав роль, відведену йому як «середньої сили» [11].

Для того, щоб оцінити регіональну потужність Ірану, дослідниця Б. Старкі використовує адаптацію формули, розробленої для проекту «Міжнародна кризова поведінка», яка базується на системі, що враховує чисельність населення країни, її територію, ВВП, військові витрати, ядерний потенціал та можливості альянсу. Вона приходить до висновку,

що Іран посідає місце «середньої сили», якщо посилення стосується Близького Сходу, тоді як він є наддержавою стосовно Перської затоки [13].

Окрім цього, вчені зазначають, що основним елементом категоризації держави як регіональної держави є визнання її статусу державами, з якими вона має спільну регіональну систему або підсистему, і, з іншого боку, великих держав, які контролюють або визначають правила гри міжнародної системи. У цьому відношенні дослідники Б. Бузан та О. Вевер згідно своєї теорії регіональної безпеки розмежовують «наддержави», «великі держави» та «регіональні держави» [4]. Вони включають Іран разом із Бразилією, Єгиптом, Нігерією та Південною Африкою в категорію «регіональних держав», визнаючи, що для досягнення статусу великої держави необхідно мати не тільки відповідні матеріальні ресурси, але також прийняття та офіційне визнання цього статусу іншими великими державами, а також ідентифікований вплив на поведінку інших регіональних держав та великих держав [11].

Окреслити роль Ірану у нових умовах постбіполярного світу намагалися видатні західні політологи наприкінці ХХ століття. Так, С. Хантінгтон відносив Іран до другого рівня великих держав, які переважають своїх сусідів по регіону, але неспроможних посилити свій вплив у глобальному масштабі. Таким чином дослідник характеризував Іран відносно позицій у Південно-Західній Азії [6, с. 45-49]. З. Бзежинський називав Іран не тільки важливим геополітичним центром, а й геополітично активною країною, яка домінує над узбережжям Перської Затоки та становить, на думку політика, стабілізаційну підтримку новій політичній різноманітності Середньої Азії [1].

У дослідженнях М. Абдул Гаффара Іран попадає під категорію «стрижневої країни», як такої, що «її сусіди шукають її лідерства» [10, с. 64]. Д. Фуллер та Дж. Арквіла включили Іран до списку зростаючих амбітних регіональних держав, звільнених від біполярної системи. Вони зазначають, що драматичні зміни вплинули на позицію Ірану у нових умовах системи міжнародних відносин та дали країні змогу трансформувати погляди на його роль у регіоні [10, с. 83].

Важливим фактором підвищення міжнародного впливу стала ініціатива іранського президента М. Хатамі «Діалог цивілізацій», яка була прийнята в рамках Ісламської конференції та ООН в 2001 році. Ця ініціатива, на думку дослідника Л. Заккара, стала фактором прагнень країни до досягнення статусу «великої держави» [15].

Офіційна позиція самого Ірану, принаймні такою, якою її оголосив аятола Алі Хаменеї, є означення лідерських амбіцій Ісламської Республіки в рамках протистояння проти гегемонії Сполучених Штатів в регіоні (*nezam-e solteh-ye Amrika*). Так, іранський лідер у своєму листі на ім'я президента Рухані у жовтні 2019 року наголошує на «ісламському праві на протидію гегемоністичній та зарозумілій системі» Вашингтону [3].

Все більше сучасних дослідників говорять про тенденції до означення саме контр-гегемоністичних намагань Ірану. Професор Матцунага вважає головним аргументом оборонну військову стратегію країни та пов'язану із нею балістичну програму ракет середньої дальності [14].

Вибір вектору розвитку саме оборонних можливостей обумовлене як розумінням Тегерану неможливості конкурувати зі Сполученими Штатами на загальноприйнятому рівні, так і на асиметричній тактиці захисту країни та режиму [9].

Загалом, у американській сучасній політичній думці панує думка про неможливість отримання Іраном регіонального лідерства. Зокрема, відомий політичний аналітик Е. Кордесман вважав, що «Іран - не слабкий, але разом з тим він не здатний на велику агресію або стати регіональним «гегемоном» в разі ефективного опору з боку країн-сусідів та США» [2, р. 2].

Отже, бажання Ісламської Республіки Іран домінувати в близькосхідному регіоні і по-справжньому боротися за регіональне лідерство є досить дискусійним. І якщо західна наука в цьому плані є досить одностайна, вказуючи на експансивну, агресивну риторичку та зовнішню політику Ірану щодо інших учасників регіональних відносин, то всередині самої країни є усвідомлення неточності даного підходу. Ще наприкінці 90-х років ХХ століття Іран належав до геополітичних концепцій наддержав, натомість на сучасному історичному етапі країна власноруч створює безпековий простір в регіоні та визначає політику країн-сусідів. Однак, сучасні дослідження сходяться на тому твердженні, що статус Ірану і в подальшому залишиться статусом контр-гегемона, а не регіонального лідера.

Література та джерела

1. Великая шахматная доска / Збигнев Бжежинский; [пер. с англ. Уральской О.]. Москва: Издательство АСТ, 2016. 384 с.

2. Anthony H. Cordesman Iran: “Weakling” or “Hegemon”? // Center for Strategic and International Studies. 2007. 20 February. p. 2.
3. Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation // the Office of the Supreme Leader. URL: <https://www.leader.ir/en/content/13791/Ayatollah-Khamenei-sends-a-letter-to-President-Hassan-Rouhani-about-the-JCPOA>
4. Buzan B., Waever O. Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 592 p.
5. Ghaddar Hanin Iran is losing the Middle East, protests in Lebanon and Iraq Show // Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/10/22/iran-losing-middle-east-iraq-lebanon-protests-bad-governance/>
6. Huntington S. The Lonely Superpower // Foreign Affairs. 1999. № 78 (2). pp. 35-49.
7. Rabi U. Iran’s Regional Policy – the Race to Middle East Hegemony // Iran’s ambitions for regional hegemony. St. Daniel Abraham Center for Strategic Dialogue. 2010. November. pp. 4-13. URL: https://fes-org-il-pub.s3.amazonaws.com/NetanyaCollege/English%20Iran%27s%20Ambition%20for%20Regional%20Hegemony_engl.pdf
8. Lake A. Confronting Backlash States // Foreign Affairs. 1994. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/1994-03-01/confronting-backlash-states>
9. McInnis J. Matthew Iranian Concepts of Warfare: Understanding Tehran’s Evolving Military Doctrines // American Enterprise Institute. 2017. 16 February. URL: www.aei.org/publication/iranian-concepts-of-warfare-understanding-tehrans-evolving-military-doctrines/
10. Md Abdul Gaffar Iran as a Regional Power in West Asia: Opportunities and challenges // World Affairs: The Journal of International Issues. 2015. Vol. 19. № 3. pp. 64-83.
11. Nolte D. 2010. How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics // Review of International Studies. 2010. № 36(4). pp. 881–901.
12. Ramazani R. K. The Foreign Policy of Iran: A Developing Nation in World Affairs, 1500–1941. Charlottesville VA: University Press of Virginia, 1966. 330 p.
13. Starkey B. State, Culture and Foreign Policy: Exploring Linkages in the Muslim World. UMI Dissertation Services: University of Maryland, 1991. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=5867750>
14. Yasuyuki Matsunaga Is Iran Seeking Regional Hegemony? // Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/is-iran-seeking-regional-hegemony/>
15. Zaccara L. Diplomatic Strategies of Nations in the Global South P. Palgrave Macmillan US, 2016. 181-211.

*Золкін Д. О.,
Сапицька О. М.*

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля*

ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОЇ ДОСТОВІРНОСТІ В КОМП'ЮТЕРНИХ ІГРАХ (Age of Empires, Company of Heroes 3, Call of Duty)

Індустрія комп'ютерних відеоігор, котра охоплює їх розробку, видання і просування - одна із найбільш швидко зростаючих галузей комп'ютерних технологій, та, одночасно, глобального сектора розваг. Можна констатувати, що за останні два десятиліття ігри вже стали культурними феноменами і визнаються витворами мистецтва. Число геймерів щорічно зростає (2,5 млрд гравців в 2019 р.) [1], а сам геймінг вже став високооплачуваною професією. Тобто сформувалася потужна ігрова екосистема: навколо ядра, що складається з розробників ігор і видавців, розвиваються профільні СМІ, спеціальні фінансові і рекламні інструменти; з'являються спеціалізовані фізичні майданчики; методикам ігрових розробок вже навчають у вищих навчальних закладах всіх розвинених країн. Крім того, свою нішу у цій сфері займають і представники суміжних ринків – виробники електроніки (наприклад, Apple) або Інтернет-корпорації (наприклад, Google), що мають усі ресурси для виведення на ринок перспективних ігрових рішень. Варто нагадати, що сама індустрія комп'ютерних відеоігор зародилася ще в середині 1970-х років, хоча тоді ще не мала такого впливу на суспільство.

Ігрова індустрія охоплює великий пласт культури, а матеріалом для відеоігор є фантастичні романи, кіноіндустрія, історія тощо.

Історія в комп'ютерних іграх завжди займала важливу роль, бо саме історія наповнена найрізноманітнішими подіями, які можуть зацікавити сучасну людину. Вперше історичні мотиви зустрічаються в стратегічних іграх – жанрі комп'ютерних ігор, який характеризується тим, що для досягнення цілей гравцю треба використовувати чи розвивати стратегічне мислення. Одним з представників цього жанру ігор з використанням історії є серія «Age of Empires». Перший представник цієї серії ігор був випущений ще 1997 р. У класичному випуску було представлено історію стародавнього світу у вигляді розвитку різних цивілізацій. Наступні

частини цієї серії охоплюють інші частини історії. Розробники ігри підійшли з повагою до розробки кожної ігри цієї серії, намагаючись передати особливості кожної з цивілізацій і епох, особливо в архітектурному плані. Також було використано історичні посилання на реальні прототипи тих чи інших речей, назв і подій у реальній історії. Ця комп'ютерна відеогра досі входить у топ класики жанру.

Хоча загалом стратегії на історичну тематику намагаються дотримуватися історичних достовірностей або робити посилання на історичну реальність, так виходить не завжди. Наприклад, відома стратегічна гра «Company of Heroes 3». Одразу після її релізу багато гравців з країн колишнього СРСР почали критикувати її за історичну недостовірність відображення Радянського Союзу. Гра охоплювала період Другої світової війни - дуже важкого періоду в історії всього світу. Але в грі СРСР чітко відображений як негативна сторона, і особливо акцентується увага на наказі №227 «Ні кроку назад!». Хоча цей наказ і справді існував, але було декілька нюансів, які не враховувалися розробниками, а саме: в основному цей наказ хоч і був діючим на всій території фронту, але загалом відносився до фронтів на Кубані і Доні, бо там дезертирство з рядів Червоної армії досягало неймовірних масштабів. Наказ був дійсний до 29 жовтня 1944 р., але свою жорстоку славу отримав саме в перший рік підписання, бо надалі дезертирства стало менше, а тактика СРСР передбачала все менше людських втрат. В грі ж навпаки, цей наказ зображений основною рушійною силою перемоги СРСР, і підкреслюється, що всі військові перемоги відбувалися виключно ціною великих втрат радянських людей. Хоча в цьому аспекті ця гра зустріла критику, але критика була зі сторони лише дорослих гравців, які добре знайомі з історією. Деструктивна суть наведеного прикладу історичної недостовірності у популярній комп'ютерній відеогрі з історичним контентом полягає у тому, на наш погляд, що гравці, які не знайомі з історією, особливо школярі, дуже часто сприймають подану грою інформацію за дійсність. Це і можна назвати основною проблемою історичної достовірності в іграх, - ця калька не має впливу на людину, яка знайома з історією, але в людини, не знайомої з історією, може викликати невірне сприйняття інформації. Стратегії є хоч і великою частиною ігрової індустрії, але не найпопулярнішою.

Більшу популярність, на наш погляд, зараз має такий жанр відеоігор як «шутер» (англ. shooter - "стрілець") - жанр комп'ютерних ігор, в якому

частіш за все гра йде від першої особи, і в яких основною зброєю персонажа виступає вогнепальна зброя. Звісно, цей жанр комп'ютерних не міг не взяти до уваги історичні події, бо це дуже приваблива з економічної точки зору концепція. Взагалі, в іграх цього жанру бекграундом подій найчастіше виступає одна з найжорстокіших війн ХХ ст. - Друга світова війна. В основному ігри такого типу випускають західні компанії-розробники, які може й знайомі з історією участі своїх країн в даному конфлікті, але зовсім не знайомі з історією інших учасників конфлікту. Одна з найперших подібних ігор - «Call of Duty» 2003 р., - містить досить відомий момент штурму радянськими військами Берліну, в якому розробники і продемонстрували дефіцитність в спорядженні радянських військ. Дефіцит дійсно був, але він спостерігався не при взятті Берліну 1945 р., а на ранніх етапах війни - в період з 1941-1942 рр., і в основному був пов'язаний з стрімким наступом німецьких військ, в ході якого за короткий час було втрачено більшу частину заводів і військових складів, що і стало причиною дефіциту матеріального постачання радянської армії. Тому ситуація, коли при взятті Берліну на двох радянських солдат використовувалася одна гвинтівка і 5 куль, виглядає більш комічною, ніж реальною. Проблема полягає в тому, що ця гра була досить популярною, і в неї грало досить багато дітей шкільного віку, які сприймали дану інформацію за історично достовірну. І це є досить серйозною проблемою, яку комп'ютерні відеоігри на військову тематику перейняли ще з кінематографа. Проблема невірного історичного контексту зустрічається також і в інших іграх на цю тематику, але на початкових етапах становлення жанрів відеоігор це базувалося виключно на фоні ще слабкої співпраці розробників ігор зі спеціалістами з історії, і фактологічні знання розробників ігор обмежувалися інформацією з Інтернету чи місцевих бібліотек. Тут варто зауважити, що в невеликих бібліотеках західних країн дуже мала кількість літератури на тему участі СРСР у Другій Світовій війні, тому неправильно викладена інформація має найбільший вплив на гравців західних країн, які мають обмежені можливості дізнатися реальний перебіг історичних подій у зазначених локаціях, а, отже, здебільшого сприймають сценарій ігрового простору відеоігор з історичним контентом за дійсність.

З огляду на вищевикладене постає питання: чи потрібна історична достовірність у комп'ютерних відеоіграх з історичним контентом взагалі? Однозначно потрібна, бо ігри багато в чому впливають на становлення

світогляду великої кількості сучасних людей. Під час ігор діти набагато краще засвоюють матеріал, коли вони сфокусовані на цікавому їм процесі гри, тому будь-яка інформація краще сприймається в силу психофізіологічних особливостей представників цієї вікової групи. Тому подача історичного матеріалу може бути використана в освітніх цілях.

Ігрова індустрія вже має позитивні приклади цього досвіду. Наприклад, серія ігор «Assassin's Creed», ігровий сценарій яких не базується повністю на історичному підґрунті, бо сюжет гри є на половину фантастичним, однак події, які є фоновим бекграундом - реальні. В цій грі дуже відповідально підійшли до проблеми відображення історичного матеріалу. Починаючи від консультації з істориками, до того, що компанія приймала будь які скарги і виправляла помилки в історичному плані.[2] Майже на всі реальні місця, речі, міста, професії, персоналії є історична довідка. Втім, хоча це стосується не всіх ігор даної серії, останні частини гри пішли шляхом зайвої лібералізації, що й призвело у подальшому до історичних недостовірностей у грі та викликало масове невдоволення гравців старшого віку.

Література та джерела

1. Седых И.А. Индустрия компьютерных игр-2020 // Режим доступу: <https://dcenter.hse.ru/data/2020/07/27/1599127653/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D1%8C%D1%8E%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D0%B8%D0%B3%D1%80-2020.pdf> . - Заголовок з екрану.
2. Saputyska O. History in a digital gaming spaces // Матеріали одинадцятої Міжнародної наукової конференції «Актуальні питання історії, археології, науки і техніки: методологія, пошуки, роздуми, знахідки», Северодонецьк, 11-12 квітня 2018 р. - С. 22-25. // URL: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2648/1/22-25.pdf>

Іванов М. С.

*Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
Науковий керівник – проф. Ключко В.І.*

КУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ НАСЕЛЕННЯ СТЕПОВОГО ПРАВОБЕРЕЖЖЯ ІЗ ДАВНІМИ ЗЕМЛЕРОБСЬКИМИ ЦЕНТРАМИ наприкінці IV тис. до н.е.

Строкатий археологічний матеріал останньої чверті 4 тис. до н.е., що походить із пам'яток степового Правобережжя, вказує на складну і заплутану культурну ситуацію наприкінці енеоліту. Культурно-історичні процеси цього періоду тісно пов'язані із такими ключовими питаннями давньої історії України як розпад трипільської культури та формування ямного культурного кола. Окрім внутрішніх чинників, на перебіг культурно-історичних процесів у степовому Правобережжя суттєвий вплив мали зовнішні імпульси. У своїй доповіді я коротко охарактеризую культурні групи, що мешкали на території степового Правобережжя та суміжних територій впродовж останньої чверті 4 тис. до н.е., а також опишу їхні зв'язки із давніми землеробськими центрами балкано-карпатського регіону та Кавказу.

Культурна ситуація напередодні бронзової доби характеризується розпадом пізньотрипільської культури (етапи У II та СII за періодизацією Т. Пассек) і розселенням її носіїв широкою територією від верхів'їв Прип'яті до Чорного моря та від Східних Карпат до Лівобережного Дніпра.

Територія правого та лівого берегів Середнього Дніпра була зайнята носіями **Софіївської культури**, що характеризується кремаційним обрядом поховання, та великою кількістю зброї в похованнях, серед якої зустрічають човноподібні сокири балканського типу, сокири-молоти софіївського типу із чітко виділеним обухом, молоти (кічкаський тип за термінологією Ю. Рассамакіна, софіївський тип за термінологією В. Ключко) (Klochko, Koško 1995; Klochko 2001; Ключко 2006), кинджали усатівського типу (Klochko 1995; Klochko 2001; Ключко 2006). Кераміку софіївської культури можна умовно поділити на дві групи: місцеву, що продовжує керамічну традицію попередніх трипільських груп, зокрема Лукашівської, та іноземну, що сформувалась під впливом культур Балкано-Карпатського регіону. Риси культур кола Полгар, культур Баден

та Коцофені фази I-III, Люблін-Волинської культури проявляються в особливих, розміщених на плічках, ручках із виразним контуром, ручках-ріжках розміщених біля вінця, хвилястому оформленні вінець, декоративних лініях розміщених під вінцем тощо (Kadrow, Koško, Videiko 1995. p. 202).

Загалом, кремаційний обряд поховання є чужим для трипільського культурного кола і його появу в Середньому Подніпров'ї, вірогідно, слід пов'язувати із пам'ятками культури Тисаполгар, на що також вказують згадані вище паралелі у керамічному матеріалі (Kosko, Videiko 1994, p. 257).

Північно-Західне Причорномор'я населяли носії **Усатівської** культури. Для усатівської культури характерні ґрунтові та курганні могильники. Поховання здійснювались в прямокутних ямах. Близько половини похованих лежали скорчено на лівому боці; решта – на правому або на спині. Кухонна кераміка усатівської культури характеризується домішками раковини в тісті а також декором, виконаним за допомогою відбитків шнура та різноманітних штампів. Тривалий час в історіографії побутувала думка, що шнуровий декор на трипільській кераміці виникає внаслідок «степових впливів», проте новіші дослідження спонукають до протилежного висновку. Зокрема, ретельніший перегляд датування зразків кераміки вказує на приблизно синхронну появу цього виду декору на посуді трипільської та «степових» культур. Окрім цього, лабораторний аналіз відбитків шнура свідчить про кардинально різні технології нанесення шнурового декору в обох культурах (Videiko, Burdo 2018, p. 137). Столова кераміка розписана композиціями у вигляді сітки, стрічок, що пересікаються, овалів, хвиль «полум'я» тощо (Збеневич 1974). Особливим різновидом озброєння усатівської культури є кинджали підтрикутної форми усатівського , або ж середземноморського, типу (Клочко та ін. 2020, с. 32-33). Усатівські кинджали мають широке коло аналогій серед артефактів балкано-карпатського регіону і відповідають типам кинджалів зі засічками, Кукутені та Мале-Леваре (Matushik 2000, Abb. 229).

Середнє та Верхнє Попруття, а також Подністров'я займали пам'ятки типу **Гордінешти-Касперівці**. Розписний посуд (30%) з відмуленої глини представлений напівсферичними та конічними мисками, амфорами з кулястим тулубом, кубками, горщиками. Поширений розпис з мотивом сітки, відомі антропоморфні зображення. Кухонний посуд (70%)

виготовлений з глиняної маси з домішкою товченої раковини, оздоблений конічним виступами, наколами, зашипами, насічками, шнуровим орнаментом. Антропоморфна пластика зустрічається рідко і представлена жіночими фігурками схематичного типу. (Енциклопедія трипільської цивілізації, с. 121-122).

Розселення носіїв культури Гордінешти-Касперівці в район Середнього Подніпров'я призвело до формування пам'яток типу **Животилівка-Вовчанськ** (Rassamakin 1994, p. 45). Про кавказькі впливи Майкопської культури на племена степового Подніпров'я свідчать знахідки у животилівсько-вовчанських похованнях (група ПІС за Ю. Рассамакіним) гострореберних посудин, прикрашених на плічках вдавленим чи пролощеним «паркетним» орнаментом (комплекси Соколово I, 6/4, Животилівка/Новомосковськ 1/10). В свою чергу пролощений по ангобу (reserved slip) паркетний орнамент є проявом «дрейфу» на Кавказ південномесопотамської урукської традиції декорування посуду (Трифонов 2014, с. 280-281). Окрім кераміки кавказькі впливи також проявляються у металевих виробках. Майкопське походження мають мідні дугоподібні шпильок із скрученим кінцем. На території між Дністром і Дніпром відомо чотири животилівсько-вовчанські комплекси, що містили описані шпильки. Одна дугоподібна шпилька була виявлена в майкопському комплексі Синюха 1/12, розкопаного на околиці м. Майкоп (Трифонов 2014, рис. 3:1-4, 2:4).

Займаючи нові території пізньотрипільські племена вступали в контакт із місцевими степовими енеолітичними племенами трансформуючи та видозмінюючи їхню культуру. Яскравим прикладом синкретичних трипільсько-степових пам'яток є пам'ятки **Серезліївського типу** (Дергачов, Манзура 1991) або ж **Буго-Дніпровської групи** (Николова, Рассамакін 1985).

Головним типом артефактів на основі яких виділяють окрему культурну групу є статуетки Серезліївського типу, вперше виявлені Д. Щербаківським в 1904 р. під час розкопок курганів у верхів'ї р. Синюха. Наразі відомо 28 знахідок статуеток, що походять із 12 поховань із випростаними кістяками (група I за Ю. Рассамакіним) та зібганими на боці (група I за Ю. Рассамакіним) кістяками, а також одна знахідка статуетки, що походить із пізньотрипільського поселення Сандраки (Rassamakin 2004, s. 155). Наразі більшість дослідників схиляється до думки про появу статуеток Серезліївського типу у степовому Подніпров'ї під впливом

трипільської культури, яка має давню добре розвинену традицію дрібної антропоморфної пластики.

Серед поховального інвентарю зустрічаються мідна трапецієподібна сокира-тесло, роговий ключець, намисто із ікол вовка, декорована наскрізними отворами конічна миска, біконічний кубок. Цікавим є горщик із комплексу Широке 1/8. На думку А. Нечитайло горщик із яйцеподібно-кулястим тулубом та вінцем-розтрубом із домішками товченої раковини в тісті є наслідуванням посуду із Усть-Джегутинських курганів та стоянки Ходжох I (Нечитайло 1984, с. 132-133).

Продовженням місцевої енеолітичної степової лінії розвитку є квітянська та нижньомихайлівська культури.

Ядром поширення пам'яток **Квітянської** культури є нижня течія Дніпра. Пам'ятки Квітянської культури характеризуються випростаним положенням кістяків а також частими поховальними тризнами. Кераміку Квітянської культури Ю. Рассмакін поділяє на три умовні групи: кераміка дереївського вигляду, кераміка нижньомихайлівського вигляду та декілька унікальних плоскодонних посудин (Рассмакін 2000, с. 158). Із куро-аракською металургійною традицією пов'язані знахідки серед випростаних поховань Оріль-Самарського межиріччя ливарних форм для виготовлення обушкових сокир Самарського типу (Клочко 2019, с. 69).

Виділена на основі кераміки першого шару Михайлівського поселення **Нижньомихайлівська** культура відома за поховальними пам'ятками, поширеними в районі Нижнього Подніпров'я та Нижнього Побужжя. Поховальний обряд Нижньомихайлівської культури характеризуються спорудженням овальних ям та скорченим на боці положенням похованого (група III за типологією Ю. Рассмакіна). Руки похованого можуть бути випрямленні в напрямку колін або зігнуті в ліктях із кистями розташованими перед обличчям. Орієнтовані поховання переважно у східному напрямку. Найбільш типовим різновидом кераміки є плоскодонний посуд із округлим сферичним тулубом та високою шийкою. Поверхня посуду переважно лощена. Нечисельними прикладами декору є відбитки шнура, «гусінь», «перлини», виїмки. Декілька посудин цегляного кольору із Михайлівського поселення на думку А. Нечитайло мають майкопське походження (Нечитайло 1984, с. 127). Імporti трипільського посуду дозволяє синхронізувати Нижньомихайлівську культуру із етапами В-II/С-I та С-II трипільської культури і відповідно датувати її побутування 3700-3000 pp. до н.е. (Rassamakin 1994, p. 42).

Таким чином, аналіз археологічного матеріалу дозволяє говорити про суттєві впливи балкано-карпатського та кавказького культурних центрів на формування пам'яток степової України впродовж останньої чверті 4 тис. до н.е. Впливи балкано-карпатського центру, східним форпостом якого є трипільська культура, проявляються у вигляді мальованого посуду, шнурового декору кераміки, серезліївської антропоморфної пластики, кинджалів середземноморського типу, молотів софіївського (кічкаського) типу тощо. Прикладами кавказьких впливів є дугоподібні шпильки майкопського типу, обушкові сокири самарського типу, кулясті горщики із різко відігнутими назовні вінцями, гострореберні посудини із «паркетним» орнаментом тощо. Наведені дані про впливи на металеві та керамічні вироби дозволяють припустити ширший обмін технологіями. Вірогідно, за посередництва кавказьких племен в степове Правобережжя потрапляє месопотамська технологія виробництва колісного транспорту, використання якого у поховальній обрядовості стане особливо важливим для ямних племен ранньої бронзової доби. Активні міжкультурні контакти мали одночасно характер як співробітництва так і конкуренції. Якщо поява посуду та прикрас майкопської культури свідчить про мирне переселення металургів з Кавказу, то значна частка зброї в похованнях Софіївської культури говорить про ворожість оточення, в якому опинились мігранти центральноєвропейської культури Тисаполгар.

Література та джерела

1. Kadrow, S., Koško, A., Videiko, M. Y. (1995). Pottery Stylistics of the Sofievka Type, Genetic-Cultural Qualification. *Baltic-Pontic Studie*, s 3: 200–213.
2. Klochko, V. I. (1995). Copper Objects and Questions of Sofievka Metallurgy. *Baltic-Pontic Studies*, 3: 235–242.
3. Klochko, V. I., Koško, A. (1995). Weapons from Sofievka Type Cemeteries. *Baltic-Pontic Studies*, 3: 228–234.
4. Rassamakin, Ju. (2004). Die Statuetten Des Serezlievka-Typs Und Zum Problem Des Beginns Der Bronzezeit in Der Nordpontischen Steppe. *Internationale Archäologie. Studia Honoria*, 21: Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Nemejcova-Pavukova: 149–167.
5. Rassamakin, Yu. (1994). The Main Directions of the Development of Early Pastoral Societies of Northern Pontic Zone: 4500-2450 BC (Pre-Yamnaya Cultures and Yamnaya Culture). *Baltic-Pontic Studies*, 2: 29–70.
6. Videiko, M., Koško, A. (1995). Origins of Neolithic-Eneolithic Cremation Rites in Europe and Sofievka Type Rituals. *Baltic-Pontic Studies*, 3: 247–258.
7. Дергачев, В. А., Манзура, И. В. (1991). Погребальные комплексы позднего триполья. Свод источников. Кишинев: Штиинца.

8. Збенович, В. Г. (1974). Позднетрипольские племена северного Причерноморья. Киев: Наукова думка.
9. Клочко, В. И., Козыменко, А. В. (2017). Древний металл Украины. Киев: Издательский дом "САМ."
10. Клочко, В. І. (2019). Металеві сокири раннього етапу ямної культури України. *Археологія і давня історія України*, 2: 69–77.
11. Колосов, Ю. Г. (1961). Розкопки кургану № 1 на лівому березі Салгиру. *Археологія*, 12: 119–128.
12. Нечитайло, А. Л. (1984). О сосудах майкопского типа в степной Украине. *Советская Археология*, 4: 127–137.
13. Рассемакин, Ю. Я. (2000). Квитянская культура: история и современное состояние проблемы. *Stratum Plus*, 2: 117–177.
14. Трифонов, В. А. (2014). Западные пределы распространения Майкопской культуры. *Известия Самарского Научного Центра Российской Академии Наук*, 16 (3–1).
15. Клочко В. І., Козименко А. В., Гошко Т. Ю., Клочко Д. Д. (2020). Епоха раннього металу в Україні (історія металургії та генезис культур). Київ.
16. Matuschik, I. (1998). Kupferfunde Und Metallurgie-Belege, Zugleich Ein Beitrag Zur Geschichte Der Kupferzeitlichen Dolche Mittel-, Ost- Und Südosteuropas. *Mainberger*: 207–262.
17. Videiko, M., Burdo N. (2018). Life on the Eastern frontiers of Old Europe. *Vita Antiqua*, 10: 135-145.

ПОЛІТИЧНИЙ ПОПУЛІЗМ ЯК ВИКЛИК СУСПІЛЬСТВАМ

Вступ. Проблематика політичного популізму та популізму, в цілому, наразі є актуальною. Перш за все, це пов'язано з сучасною діяльністю рухів та політичних сил, які проявляють популістичні риси. Популізм є викликом як для держав з усталеною демократичною традицією, так і для молодих демократій, в тому числі й для України. Головним питанням є: чи зможе суспільство та держава гідним чином відповісти на цей виклик? Адже популізм і полягає в тому, що він є спрощенням проблем, а популіст є людиною, яка дає популярну відповідь на складні питання.

Актуальність досліджуваної тематики. Сучасний науковий дискурс характеризуються наявністю декількох підходів до інтерпретації категорії «популізм». Втім чіткого визначення популізму наразі не існує. Але попри все це наукове співтовариство намагається дати відповідь на те, які якості та риси є характерними для цього явища. Та все ж вивести чітке визначення, через багатогранність цього явища на даний момент не можливо. Саме тому **метою даного дослідження** є аналіз якісних характеристик політичного популізму.

Виклад основного матеріалу. Поняття «популізм» є достатньо новим. Це поняття ще не отримало точного визначення. Неможливо ідеологічно визначити популістів. Їхня діяльність може бути широкого спектру, починаючи від ультралівої – до ультраправої. Популізм виникає як у багатих, так і в бідних країнах; він має місце як у постсоціалістичних, так і пострадянських ринкових державах; проявляється в неоліберальних структурах та демократичних державах.

Популісти набирають визнання за рахунок фокусування на питаннях, які є важливими для більшості населення та яких уникає політична еліта. Якщо говорити про Європу, то такими питаннями є імміграція, для США болючою темою є втрата промислових робочих місць; що стосується України, то тут можна виділити цілий ряд таких питань як-от: низькі доходи населення, нерівність можливостей, корупція або несправедливий розподіл багатства, мир на Донбасі тощо. Зосередившись на реальних проблемах, популісти частіше користуються емоційними, аніж

раціональними аргументами, при цьому застосовують риторичну звинувачення та розпалювання протиріч. Об'єднуючими чинниками в даному випадку є, насамперед, не харизматична радикальна риторика і прості рішення, а їхня схильність виступати на «захист» народу проти істеблішменту; протиставлення інтересів «простих людей» інтересам еліти [1].

На думку М. Березіна, сучасна політична ситуація в США та інших державах спричинила розвиток міні-індустрій, так званих «новоспечених» спеціалістів із популізму та фашизму [2].

Амплітуда вживання терміну «популізм» така велика, що становить труднощі для виведення наукової дефініції. Переважна більшість спроб дати визначення його змісту відбувалась далеко за межами якоїсь єдиної теорії популізму. Саме цим пояснюється, чому вони не можуть виступати в ролі універсального визначення. Проте основна складність зумовлена не так відсутністю розуміння, скільки його поліваріантністю [3]. У 1969 р. в Лондоні пройшла міжнародна конференція з проблеми популізму, основною метою якої було відповісти на запитання «Що являє собою популізм?» та певною мірою систематизувати емпіричні напрацювання [4]. Було зроблено консолідований висновок про те, що сутність популізму лишається невловимою, немає жодного достеменного уявлення про це явище, так як його зміст «вислизає» з рук.

На думку М. Конована, термін «популізм», у залежності від контексту, може належати до безлічі різних явищ [5]. Як справедливо зауважує О. Ярош, популізм – це явище дисперсне, тобто воно є складовою багатьох політичних феноменів, втілюється в різного роду ідеологічні форми та політичні стратегії [6]. Автор також упевнений, що популізм із одного боку себе проявляє в якості політичної риторики, а з іншого – в якості стратегії влади. Якщо перша належить до етичної сфери, то друга – до політико-технологічної сфери. Якщо подивитися на популізм з політико-риторичного аспекту, то популізм постає в якості особливого політичного феномену, що базується на засадах інспіраційного лідерства та політичної демагогії типу міфологізації, маніпулювання масовою свідомістю і громадською думкою через вираження повсякденних, а відтак – обмежених і тимчасових інтересів, потреб народу для досягнення визначеної політичної цілі, зазвичай пов'язаної із завоюванням або утриманням влади [7].

Із точки зору політичної практики, популізм являється певним ідеологічним типом, що сповідує сильну державу з безпосередньою участю в управлінні народом, враховує національні традиції, його специфічні інтереси [8].

Тобто, популізм немає цільної доктрини, багато в чому виступає ситуативним і знаходиться за межами традиційної парадигми конкурентних ідеологій: протиставлення суспільства «злим намірам» еліти – це фактор консолідуєчий (мобілізуєчий) значну масову підтримку для розв'язання інших конфліктів, що мають місце в суспільстві.

Висновки. Під популізмом ми розуміємо політичну стратегію, за допомогою якої персоналістичний лідер прагне або здійснює владу на основі прямої, посередницької, не інституціоналізованої підтримки великої кількості переважно неорганізованих послідовників. При цьому популізм є особливою формою політичних відносин між політичними лідерами та соціальною основою, яка встановлює та формує «низькі» заклики. Термін «популізм», на нашу думку, може позначати будь-які демократичні чи авторитарні рухи. Популізм, як правило, критично ставиться до політичного представництва та всього, що опосередковує стосунки між людьми та їхнім лідером чи урядом. У своїй найбільш демократичній формі популізм прагне захищати інтереси та максимізувати владу пересічних громадян за допомогою реформ, а не революції. Для популізму властиве демагогічне спрощення не простих соціальних зв'язків з метою виступати в якості інтермедіатора народу. Залежно від погляду на популізм, популістська економічна програма може означати або платформу, яка просуває інтереси простих громадян, і країну в цілому, або платформу, яка прагне перерозподілити багатство для набуття популярності, не враховуючи наслідків для країни, таких як інфляція або борг.

Література та джерела

1. Проценко В. Антологія популізму: дійсна причина народної любові та ефективна зброя проти українських популістів. URL: <https://voxukraine.org/longreads/populism/index.html> (дата звернення: 19.12.2020).
2. Berezin M. Fascism and Populism: Are They Useful Categories for Comparative Sociological Analysis? *Annual Review of Sociology*, 2019. vol. 45. №18. P. 346.
3. Радь Т. Теоретичні засади популізму. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2009. № 13. С. 289-293.

4. Pierson, P. Politics in Time. Princeton: Princeton University Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/257267825_Politics_In_Time_History_Institutions_and_Social_Analysis (дата звернення: 08.11.2020).
5. Center for Social Monitoring. Official page. URL: <https://smc.org.ua/> (дата звернення: 08.11.2020).
6. Ярош О. Політичний популізм: теорія і практика передвиборчого «флірту». *Контекст*. 2002. № 2 (14). С. 21-25.
7. Прядко Т.П. Популізм як ризик демократичного розвитку і засіб політичної мобілізації електорату : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 політична культура та ідеологія. Київ, 2018. 20 с.
8. Политология: словарь-справочник / М.А. Василик, М.С. Вершинин и др. Москва : Гардарики, 2000. 576 с.

ІСТОРИЯ РОЗВИТКУ ЕОМ «ПРОМІНЬ»

На початку 1960-х років гостро стало питання розробки більш сучасних та ефективних ЕОМ. Це було зумовлено зростанням глобальної складності управлінням господарюванням та необхідністю використання ЕОМ та автоматизованих систем управління для вирішення необхідних задач. Для управління економікою великого підприємства необхідно було виконувати кілька сотень мільйонів математичних та логічних операцій в секунду. Саме тому активну увагу почали приділяти будівництву технічних засобів для автоматизації виробничих процесів на базі ЕОМ.

Почали проводити дослідні роботи для удосконалення елементно-технічної бази будівництва обчислювальних машин другого покоління. У цих машинах почали випробовувати нові феритові оперативні пристрої пам'яті. Досліди проводилися у напрямі створення мікромодульних конструкцій використовуючи діоди, транзистори та резистори.

Нові вимоги, які поставали перед новим поколінням ЕОМ, були не тільки в обробці інформації, але і в методах її збору, вводу та виводу, та широкому використанні алгоритмічних мов у програмування та програмному забезпеченні.

Так, у 1962 р. було розроблено нове сімейство малих цифрових електронних обчислювальних машин «Промінь» (ЕОМ). Машина мала пам'ять на металізованих картах, які ще ніколи не використовували в попередніх ЕОМ.

Найбільшим достоїнством цієї машини була її невелика вартість та максимальна простота програмування. ЕОМ «Промінь» мала широкі можливості набору та змінення складних дій, що виконувала машина: операції типу трансляції, інтерпретації, синтаксичного аналізу та дій з багаторозрядними числами, але найголовніше – це була перша машина з так званим ступеневим мікропрограмним управлінням. Пізніше ступеневе мікропрограмне управління було використано в машині для інженерних розрахунків, скорочено - МІР-1, створеної слідом за ЕОМ «Промінь».

Значущими і, безсумнівно, впливаючими на інші розробки, були проектування і підготовка до виробництва первістка з сімейства малих

ЕОМ - машини «Промінь» для інженерних розрахунків. Спочатку вона була задумана, як настільна і попередні розрахунки переконували в можливості здійснення цього проекту.

Це був перший прообраз сучасного персонального комп'ютера. Але недосконалість вітчизняних логічних елементів не дозволила реалізувати задум. Проте, параметри ЕОМ «Промінь» багато в чому були рекордними.

Машина мала малі розміри, споживала невелику кількість енергії і особливо важливо, що на ній спрощено вирішувалися задачі. Вона була першою серійною вітчизняною машиною, в якій операції реалізовані структурно за допомогою мікропрограмної дворівневої асинхронної системи управління, що складається з програмного і мікропрограмного пристроїв. У 1964 р. на міжнародній виставці в Генуї вона привернула до себе увагу багатьох фахівців провідних країн.

Оперативна пам'ять ЕОМ «Промінь» складала близько 200 осередків. За один пуск виконувалося 160 команд, що дозволяло виконувати інженерно-технічні задачі середньої складності. Вона була сконструйована таким чином, що програма для рішення тієї чи іншої задачі мала змогу набиратися на програмній матриці машини або за допомогою окремих елементів – штекерів, або за допомогою заздалегідь підготовленого набору перфокарт.

Мікропрограмний пристрій, який зберігав програми обчислення елементарних функцій та алгебраїчних розрахунків, включав в себе феритовий пасивний запам'ятовуючий пристрій матричного типу ємністю 512 слів розрядністю 17 біт та два лічильника. Арифметичний пристрій послідовно-паралельної дії включав в себе суматор та регістр порядку зі схемою вирівнювання порядку. Середній час додавання 0,6 мсек, ділення – мсек, обчислення елементарних функцій – 0,4/2 сек. Структура команд – одноадресна. Усього структурно реалізувалося 32 операції. У якості команд були введені розрахунки функцій, рішення систем алгебраїчних рівнянь, знаходження скалярного творення векторів та інше. Для більш складних задач був створений набір стандартних програм на металізованих перфокартах.

У 1965 р. була створена модифікація «Промінь-М», яка відрізнялася від ЕОМ «Промінь» наявністю виводу на цифродрукувальну машину ЕУМ-23. У 1967 р. був створений модифікований варіант машини «Промінь-2». На відміну від «Промінь-М» у ній вдвічі збільшили

запам'ятовуючий пристрій та збільшили кількість команд програмного пристрою.

На базі ЕОМ «Промінь» було сконструйовано більш потужні машини МІР-1, що стало поштовхом для розвитку обчислювальних машин другого покоління. Не дивлячись на постійні розробки ЕОМ «Промінь» довгий час використовувалась на виробництвах на всій території Радянського Союзу.

Література та джерела

1. Покин И.А. История вычислительной техники: от простейших счет, приспособлений до сложных релейных систем. М.: Наука, 1990. 262 с.
2. Глушков В.М. Кибернетика. Вопросы теории и практики. М.: Наука, 1986. 477 с.

Касьян В. О.

Донецький національний
університет імені Василя Стуса
Науковий керівник – проф. Литвиненко Р.О.

ШКУРИ ТВАРИН ЯК ВІКОВИЙ МАРКЕР ПЛЕМЕН ДНІПРО-ДОНСЬКОЇ БАБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Вступ. Дніпро-донська бабинська культура (ДДБК), як найбільш досліджене археологічне утворення культурного кола Бабине (ККБ), посідає чільне місце у бронзовому віці Східної Європи. Ці скотарські племена вражають уяву науковців оригінальністю своєї культури, яка досліджується, насамперед, через вивчення поховального обряду. Вагоме місце в бабинських похованнях посідають т.зв. шкури/опудала тварин, семантичний потенціал яких ще повною мірою не розкрито. Так, у цій публікації ми висуваємо нову думку щодо можливого зв'язку шкур тварин у похованнях ДДБК з віковим цензом небіжчика. І хоча питаннями статевовікової диференціації ККБ вже займаються деякі науковці, потужний інформаційний потенціал залишається досі не вичерпаним. Проте він є вкрай важливим для ширшого і глибшого розуміння процесів, що відбувалися в середовищі досліджуваних скотарських племен.

Отже, *метою* дослідження є оцінка можливого зв'язку шкур тварин у похованнях ДДБК з віковим цензом небіжчика. В роботі ми відштовхувалися від наукового доробку й використовували джерельну базу, нагромаджену Р.О. Литвиненком. Вона налічує 1249 поховань, з яких авторкою було відібрано 171 поховання з визначеним антропологами віком небіжчика.

Виклад основного матеріалу. Спочатку розберемося, що саме прийнято вважати «шкурою тварини» в курганных культурах бронзового віку й ДДБК зокрема. Це могла бути як і сама шкура (вичинка), так і особливий ритуальний набір, який в археологізованому вигляді складає комплект кісток “череп – гомілки”, тобто голови і чотирьох кінцівок великої (здебільшого бика), рідше дрібної (вівця-коза) рогатої худоби, а також коня. При цьому, череп тварини міг лежати на укладених купкою кінцівках, або ноги тварини попарно укладені за черепом. Слід зазначити, що шкури в ДДБК трапляються в 1.3-6 разів рідше, ніж у будь-якій з пізньокатакомбних груп східної зони [9, с. 187-188].

Поховання зі шкурами є достатньо типовим елементом поховального супроводу в могильниках бронзового віку. Проте не можна сказати, що у всіх курганних культурах ці артефакти однаково локалізуються, хоча і можуть носити подібне семантичне навантаження. Ми маємо певне розмаїття варіантів розміщення шкур у могилах. Це може бути пов'язане щонайменше з двома чинниками, першим з яких є особливості конструкції поховальних споруд, а другим – традиційність розміщення шкур у поховальній практиці певної археологічної культури [1, с. 48-49].

У ДДБК поховання представлені ямами, до яких іноді вміщено дерев'яні рами або кам'яні скрині. Шкури тварин в таких конструкціях трапляються переважно поза межами самої камери – за довгою віссю могили або вздовж стінки, понад якою вона укладалася, на перекритті могил, біля краю могили тощо; у випадках, коли шкура знаходиться в ямі разом з небіжчиком, її розміщено сепаратно від померлого, скажімо в його ногах або куті могили [10, с. 263].

Найпоширенішим варіантом інтерпретації шкур можуть бути захисні, харчові, тяглові (або транспортні), супровідні функції померлого до потойбічного світу. Про такі аналогії писали М. П. Грязнов [3], Р.О. Литвиненко [4], О. М. Грищук [2] та інші автори. Доки питання інтерпретації шкур тварин у похованнях, залишається нерозв'язаним, існуючі точки зору необхідно піддавати критичному аналізу й перевірці.

Спочатку перевіримо надійність пов'язування голови й ніг тварини з напутньою їжею. По-перше, голова з ногами в могилі були ізольовані від небіжчика, що унеможливило доступ до них у випадку тлумачення цих об'єктів в якості їжі. По-друге, у деяких випадках, померлий був забезпечений як шкурою тварини, так і м'ясною напутньою їжею, яка знаходилася в безпосередній близькості до кістяка, що робить сумнівним припущення, щодо виконання шкурою харчової функції [5, с. 224].

Р. О. Литвиненко систематизував випадки розміщення шкури тварини відносно померлого, поділивши їх на 4 варіанти: 1) перед померлим, тобто в тій стороні, куди він звернений корпусом і спрямований особою; 2) за спиною померлого; 3) в ногах померлого; 4) в головах померлого. Найтипівішими виявилися 1 і 3 варіанти, а рідшими – 2 та 4 варіанти [5, с. 224]. Вважаємо за необхідне наголосити, що на можливі семантичні відмінності могли справити вплив і положення шкур відносно до небіжчика. Так, Р.О. Литвиненко наголошує, що у виборі місця для розміщення шкури, як можливого символу супроводжувачої тварини,

перевага надавалася тим варіантам, які відповідали напрямку "перед померлим" або "попереду померлого". Показовим є і те, що супровідну тварину, як у похованнях, так і на підкурганних майданчиках, укладено таким чином, щоб її морда була спрямованою до півночі (рис. 1). Таке розташування може підтверджувати й тяглову функцію (т.зв. тварина-психопомп), коли шкури імітували тварину, яка перевозила померлого до північної країни, адже саме північ, за висновками Р.О. Литвиненка, асоціювалась у людності ДДБК з країною мертвих [10].

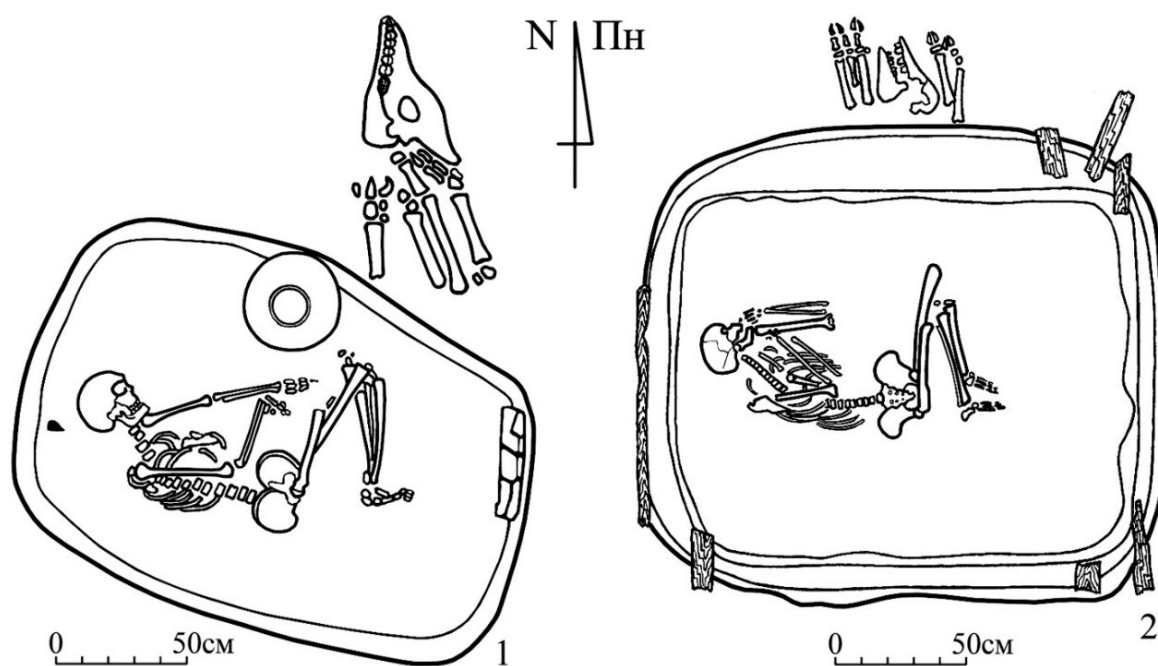

Рис. 1. Розміщення шкур свійських копитних в похованнях ДДБК зі зверненістю до півночі: 1 – Петро-Михайлівка-ІІ 9/3; 2 – Преображенка-ІІ 1/2; [за: 10, рис. 7: 1-2]

Якщо у 1 та 3 варіантах можливість імітації шкурою тяглової тварини здається найбільш ймовірною, то у випадках 2 і 4 змушує дослідників шукати інші варіанти тлумачень, наприклад, відштовхуючись від приналежності шкури до конкретного виду тварини і припускати зв'язок цього елемента з віковою диференціацією.

Проаналізувавши 171 поховання ДДБК, ми підраховали кількість людей, в похованнях яких було виділено шкури тварин. Виявилось, що такий вид реманенту, як шкура бика (або великої рогатої худоби), трапляється тільки у дорослих. Натомість шкура вівці трапляється як у дітей та підлітків, так і у дорослих (переважно жінок): з 16 поховань зі шкурами вівці або дрібної рогатої худоби, 5 супроводжували небіжчиків віком понад 25 років, зокрема 3 – старших за 40 років; водночас переважна

кількість (11) належала дітям та підліткам (від 7 до 18 років) та молодим дорослим (від 18 до 25 років).

Виходячи з цих підрахунків, можемо припустити, що шкура бика є маркером «соціальної дорослості». Це підтверджується і етнографічними джерелами, які показують, що в ідіомах багатьох культур така тварина, як «бик», виступає втіленням дорослості, здоров'я, сили, працьовитості й упертості. Водночас, «вівця» часто асоціюється з чистою, маленькою, безневинною істотою, що вимагає захисту і нагляду. Отже, є ймовірність, що шкура вівці могла означати статус людини, яка не пройшла обряд ініціації та не перетнула рубіж дорослості, залишившись «соціальною дитиною» або такою людиною, що потребує нагляду і захисту.

Висновки. Таким чином, шкури тварин є поховальним супроводом, сакральність якого остаточно не з'ясована. З одного боку, це міг бути виключно супутній поховальний елемент, який міг носити захисну, тяглову та інші функції. З іншого – ми припускаємо, що наявність у похованнях ДДБК шкур певних тварин (зокрема ВРХ і ДРХ) визначало статус небіжчика в рамках альтернативи «недорослий» – «дорослий». Проте, для уточнення цих результатів і продукування подальших висновків, слід нагромаджувати джерельну базу археологічних і антропологічних даних. Відтак порушена нами проблема залишається вкрай актуальною та перспективною для подальших досліджень.

Література та джерела

1. Гакало А. П. Шкури/опудала тварин в поховальному обряді культур бронзового віку Надчорномор'я. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини // Збірка матеріалів Міжнародної наукової студентської конференції «Травневі студії 2019: історія, політологія, міжнародні відносини»; за ред. докт. іст. наук Н.Р. Темірової. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. – Вип. 4. – С. 48-51.
2. Гришук О. М. М'ясна напуття їжа в похованнях Дніпро-Донської бабинської культури // Донецький археологічний збірник. – 2018. – № 21. – С. 17-25.
3. Грязнов М. П. Бык в обрядах и культах древних скотоводов // Проблемы археологии Евразии и Северной Америки. – Москва, 1977. – С. 80-88.
4. Литвиненко Р. А. Об одной параллели в погребальном обряде скотоводческих племен эпохи бронзы Днепро-Донецкого региона // Матеріали доповідей вузівської наукової конференції професорсько-викладацького складу по результатах науково-дослідної роботи. Історичні науки, політологія: в 2-х кн. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 1997. – Кн. I. – С. 10-13.
5. Литвиненко Р. А. Опыт выявления пространственно-семантических структур в погребальном обряде культуры Бабино // Структурно-семиотические исследования в археологии. Т. 3. – Донецьк: Изд-во Дон. ун-та, 2006. – С. 215-236.

6. Литвиненко Р. А. Днепро-Донская бабинская культура (источники, ареал, погребальный обряд) // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – № 5. – Луганськ: СУНУ, 2006. – С. 157-187.
7. Литвиненко Р. О. Статеві-вікова диференціація в поховальному обряді бабинських культур // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – № 7: Від неоліту до киммерійців. – Луганськ: Вид-во СУНУ, 2007. – С. 156–172.
8. Литвиненко Р. А. Культурный круг Бабино: название, таксономия, структура // КСИА. – 2011. – Вып. 225. – С. 108-122.
9. Литвиненко Р.О. Донецько-донський катакомбний компонент у бабинській культурогенезі // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ: Вид-во СУНУ, 2011. – № 11. – С. 179-200.
10. Литвиненко Р.О. Північ у поховальній обрядовості людності Дніпро-Донської бабинської культури // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України: матер. III Луганської міжнародної історико-археологічної конференції. – Луганськ, 2012. – С. 262-271.
11. Литвиненко Р. О. Наддніпрянщина як перехрестя ареалів бабинських культур // Археологія. – 2018. – № 3. – С. 20-30.

ЕПІДЕМІЯ БУБОННОЇ ЧУМИ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

Одна з перших епідемій бубонної чуми датується 551 роком до н. е., що спалахнула на Близькому Сході, але, говорячи про чуму, перш за все, мається на увазі пандемія в Європі 1346-1353 років, яка забрала життя по деяким даним від 15 до 25 млн. людей, тим самим на третину зменшив населення середньовічної Європи.

Осередком епідемії прийнято вважати пустиню Гобі, звідки хворобу принесли гризуни і зайцеподібні тварини. Одним з перших постраждав Китай, де в 1331 р. в провінції Хубей померло близько 90% населення. Разом з караванами чума добралася до Індії приблизно в 1335 р. До Криму її завезли генуезькі торгівельні кораблі, звідти з крисами хвороба потрапила до Константинополя і на Сицилію.

Більшість вбачали в епідемії бубонної чуми «Господню кару», шукали пояснення в біблійних легендах, влаштовували масові ходи, проводили релігійні обряди, які наспіх вигадували священики. Ватикан не втручався в цю ситуацію, розуміючи, що молитва в боротьбі з чумою не допоможе. Це спровокувало втрату авторитету офіційної церкви серед простого люду, який стрімко втрачав віру.

Медицина в Європі знаходилась в глибокому занепаді. Природа хвороби залишалася невідомою, але вже тоді медики розуміли, що для припинення поширення хвороби необхідно роз'єднання хворих і здорових. Так був придуманий карантин. У Венеції у 1343 році для тих, хто приїжджав, були побудовані спеціальні будинки, в котрих вони містилися сорок днів, ні за яких обставин не виходячи на вулицю. Морському транспорту, що прибував з небезпечних місць, також пропонувалося стояти на рейді сорок днів [1]. Крім того, влада розробила ряд серйозних карантинних заходів, незважаючи на численні протести, всюди примусово закривалися таверни і борделі. Паніку придушували не тільки силою, але і особистим прикладом: поки простий люду прагнув покинути міста, чиновникам бігти суворо заборонялося. Був введений карантин на прилеглих островах, де всіх, хто прибуває, перевіряли на симптоми

хвороби. Заборонялося збиратися для прощання біля ліжка хворого або померлого, також заборонялось користуватися одягом хворого.

Пандемія бубонної чуми мала величезний вплив на всю європейську цивілізацію. Різко зросла цінність праці, феодали стали більше платити своїм селянам і ремісникам, тепер, якщо їх не влаштували умови і зарплатня, вони мали змогу піти. Дався взнаки брак рук і на становищі жінок. Дівочі або змішані цехи існували в Європі ще до «чорної смерті», але тепер у жінок з'явилася можливість просування по кар'єрних сходах. Майже у всій Західній Європі незабаром розширилися права селян, а різного роду побори зменшилися. Все це прискорило закінчення феодалізму і середньовіччя, як історичного періоду. Вплив релігії і церкви в європейському суспільстві зменшився, на передній план вийшла світська влада. Під час епідемії зародились нові релігійні течії, однією з яких був протестантизм. В містах почали більше дотримуватися гігієни, сильний поштовх отримала медицина. Престиж медичного факультету в університетах різко зріс, почалися активні дослідження [3]. «Чорна смерть» залишила свій слід і в мистецтві, породивши особливий жанр «чумне мистецтво».

Отже, пандемія «чорної смерті» продемонструвала повну безпорадність медицини і безсилля церкви в боротьбі з чумою, наслідком чого стали відродження язичницьких культів, а також сплеск релігійного фанатизму та нетерпимості. Чорна смерть залишила колосальний слід в історії Європи, наклавши відбиток на економіку, психологію і культуру. Зупинила основну загрозу для Європи – Золоту Орду, яка розпалася на декілька ханств, а незабаром і зовсім припинила своє існування. Саме завдяки цій сторінці в історії людства Західна Європа зрушила у своєму розвитку, поступово перетворюючись у ту, яку ми спостерігаємо сьогодні.

Література та джерела

1. Война с «черной смертью»: от обороны к наступлению [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.nkj.ru/archive/articles/6364/> - Заголовок з екрану. (Дата перегляду: 05.04.2020).
2. Супотницький М. В., Супотницькая Н. С. Очерк V. «Чёрная смерть» – второе пришествие чумы в Европу (1346-1351) / Очерки истории чумы: В 2-х кн. – Кн. I: Чума добактериологического периода. – М. : Вузовская книга, 2006. – С. 78-131.
3. Чума! Как «черная смерть» подготовила Европу к расцвету Возрождения [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://knife.media/black-death/> - Заголовок з екрану. (Дата перегляду: 09.04.2020).

ПОЛІТИКА ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ 1980-1990 рр.

Вступ. Прагнення людства вирішити спільні проблеми мирними засобами, домінування інтеграційних процесів, формування економічних, політичних, військових та інших завдань визначає тенденцію до творення регіональних та міжрегіональних систем інтересів у різних галузях господарства та політики являється невід'ємною частиною формування історії та міжнародних відносин. Міжнародні організації є дієвим регулятором на міжнародній арені. Сьогодні практично всі держави світу – від найпотужніших до невеликих – сполучаються у світовій мережі міжнародних організацій. Глобалізація, що поширюється і охоплює практично всі сфери міжнародного життя, її головний інструмент – міжнародні організації. Вони об'єднують держави для покращення співпраці у сфері економіки, політики, науки, безпеки тощо.

Найпотужнішою та найбільш критикованою військово-політичною організацією сьогодні є організація Північноатлантичного договору. НАТО має величезний вплив на військові конфлікти з часів її створення. Не існує на сьогоднішній день більш впливової військової організації, ніж НАТО, яка включає в собі найвпливовіших держав, зокрема ядерних Велику Британію, Францію, США та гарантує для країн-членів захист і безпеку у разі нападу.

Для кожної держави особливе значення мають питання стосовно безпеки, стратегії та військової спроможності. Потреба у створенні міжнародної військової організації – вразливе питання, адже мова йде не тільки про обмін досвідом та знаннями, відбувається обмін стратегічними даними, даними розвідки та консенсус у прийнятті рішень, які потім впливатимуть на кожного члена організації. НАТО саме та організація, яка вже 71-ий рік об'єднує у воєнно-політичному блоці країн Євразії та Північної Америки і мала великий вплив щодо трансформації світової політики та баланс сил між державами після Холодної війни.

Метою повідомлення є: висвітлити вплив Північноатлантичного Альянсу на руйнування біполярної системи.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення Другої світової війни керівними гравцями на міжнародній арені стали США та СРСР. Між двома наддержавами спостерігається все більше напруженості саме у політичній сфері; діє біполярна система де з одного боку головним принципом виступає демократія а з іншого соціалістичні погляди. Однак у відкрите збройне протистояння не вступає жоден з сторін усвідомлюючи можливі наслідки такого протистояння [5; 52-58]. Між США та СРСР починається боротьба на рівні інформації, економіки, політики. Відкритим проголошенням «холодної війни» прийнято вважати промову У. Черчилля 5.ІІІ.1946 у Фултоні (США), в якій він закликав створити англійсько-американський військовий союз для боротьби зі «східним комунізмом» [6; 105]. У промові Черчилля можна відокремити декілька принципових моментів, які стали початком спільної боротьби проти комуністичного режиму, початком співробітництва, проведенню конференцій результатами яких стало підписання Північноатлантичного договору та кінцем СРСР [1; 27-43]. Видатний політик спонукав держав на створення союзу який повинен боротися з тиранією та тоталітарним режимом має запобігти вибуху ще одної світової війни і перемогти комунізм, що не приносить ніякого розвитку для країн західної Європи.

При таких умовах була створена організація НАТО, яка з початку її заснування поставила мету – зміцнення та об'єднання військової реакції у разі можливого вторгнення Радянським Союзом на територію держав-членів. На початку 1950-х рр. НАТО частково використовували загрозу масової ядерної помсти з боку США, щоб протистояти значно більшим сухопутним військам Варшавського договору [5; 9-16]. Під цією стратегією багато сил Альянсу були зосереджені саме на американську ядерну зброю та діям подвійного контролю, що означало що як країні де розміщується зброя, такі США могли накласти вето на їх використання. Загальне і ядерне занепокоєння між двома сторонами продовжувалось та загострився завдяки будівництву Берлінської стіни на початку 1960-х рр. та збільшенні напруженості «холодної війни» в 1980-х [4; 104-106].

Розпад колись могутнього Радянського Союзу, припинення дій непереможної Організації Варшавського Договору, крах «усталеної соціалістичної системи» в Європі та руйнування біполярної системи відбулися головним чином в наслідок саморуйнівних процесів, що позначалися й особливо загострилися у 70-80 рр. минулого століття всередині СРСР. Однак санкції з боку країн-членів НАТО мали якщо не

вирішальний, то дуже істотний вплив на прискорення краху СРСР [1; 45-47].

Країни-члени Північноатлантичного Альянсу пропагували демократію та посилювали боротьбу проти СРСР як підпалювача міжнародного тероризму, Радянський Союз було оголошено на весь світ як «головний ворог демократії». Тим часом СРСР багатомільярдні витрати спрямовувалися на підтримку авантюрної революційної боротьби в Алжирі, Єгипті, Ефіопії тощо [6; 140-145].

Певною мірою враховуючи фактори, що США проявляли ініціативу у створенні такої політично-військової організації, НАТО мала бути інструментом на боці США в цей час задля посилення тиску на радянську систему та для надання країнам заходу впевненості, гарантії з боку такого світового лідера, як США, щодо безпекових питань. Прямі військові зіткнення між СРСР та США, НАТО не відбулися, але з боку стратегічної геополітики такі події, як те що 1989 р. Берлінська стіна була знесена і об'єднана Німеччина стала членом НАТО, грали величезну роль в кінцевому результаті «холодної війни» та розпаду біполярної системи міжнародних відносин [1; 32-38].

Висновки. НАТО змогла об'єднати військові сили потужних держав і з тим самим оказати тиск на радянську владу, яка в погонах за зброєю втратила економічну спроможність що призвело до розпаду. З розпадом СРСР біполярна система перестала своє існування, було створено певний баланс сил між державами членами Альянсу. Політика НАТО вплинула на руйнування біполярної системи через стратегію ведення позитивної політики, використовувати замість зброї дипломатію та інформаційні методи. Постійне залякування можливим збройним протистоянням через демонстрацію військової спроможності об'єднаних держав у складі НАТО змусило владу СРСР почати погон за зброєю та сконцентрувати більшу частину економіки на підтримку революцій на території Близький Схід. В результаті це призвело до краху всередині союзу і призвело до його розпаду. Біполярний розподіл світу перестало існувати і США забезпечили через організацію НАТО свій вплив на події в європейських державах та контроль щодо безпекових питань і запобігання збройних конфліктів на європейському континенті.

Література та джерела

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска / Бжезинский З. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.

2. Геополітика. Військово-політичні аспекти : навч. посіб. – Львів: ЛІСВ, 2008. – 343 с.
3. Данилов Д.А., Мошес А.Л. Эволюция НАТО в контексте европейской системы безопасности // Структуризация пространства безопасности на Западе и Востоке Европы. - М., 2000. - С. 9-40
4. Іванов О. В. «Холодна війна»: США – СРСР – КИТАЙ (з позиції сьогодення) / О. В. Іванов // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2016. – Вип. 23(1). – С. 104-108.
5. Международная научно-практическая конференция. НАТО: Мифы и реальность. Уроки для России и мира. – М. : Кучково поле, 2012. – 176 с.
6. Партнерство за ради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива – К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2007. – 336 с.

ІСТОРИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВУГІЛЬНОГО СЕКТОРУ БРИТАНІЇ

За 30 років незалежності України, держава все ще намагається переосмислити підхід до організації вугільної промисловості. В той час, як європейські країни йдуть шляхом диверсифікації енергетичної галузі економіки, відмови від субсидіювання нерентабельних видобувних підприємств і перекваліфікації шахтарів в умовах зростання конкурентоспроможності ринкової економіки, Україна, в свою чергу, продовжує помилково дотувати бюджетними грошима збиткові вугільні підприємства - шахти, копальні, коксові заводи тощо. Державний апарат в умовах перманентної кризи енергетичного сектору намагається виконувати соціальні зобов'язання перед працівниками збиткових вугільних шахт, що вже не в змозі конкурувати на зовнішньому та внутрішньому ринках, в порівнянні з більш ефективними та дешевими енергоносіями. Нафта, газ та відновлювані джерела (вітряні, сонячні та гідроелектростанції) за багатьма показниками є більш привабливими для провідних держав світу. Але так було не завжди, зміни прийшли не одразу: ми бачимо початок коливання попиту та пропозиції більш дешевих енергоносіїв з початку 1960-х років. Саме тоді спостерігається непропорційне нарощування видобутку та виробництва нафти та нафтопродуктів (країни Близького Сходу, США, СРСР) і поступовий занепад кам'яновугільної промисловості.

Власне мета даної роботи - це, історична демонстрація прикладів як вдалого, так і невдалого підходу до питань вугільної промисловості, порівняння плюсів та мінусів довготривалої перспективи згортання та оновлення енергетичного сектору. В якості прикладу наводиться одна із сучасних провідних країн Європи та світу - Великобританія. Дана країна пройшла через кризи субсидіювання, страйки робітничих верств населення та проблеми приватизації, в цих питаннях Україна має багато спільного із Британією, тому історичні приклади допоможуть нашій державі засвоїти уроки поразок та успіху.

Великобританія є піонером у впровадженні видобутку кам'яного вугілля, а також у згортанні цієї галузі промисловості на державному рівні.

Власне історія вуглевидобування в Британії - це, історія успіху часів промислової революції, але не сучасності. Хоча видобування вугілля в Британії було відомим ще з XIII ст., справжня революція відбулася наприкінці XVIII ст., коли Британія стала місцем зародження нового типу виробництва, що має назву - промисловість. Так само, як і околиці Сіверського Дінця в Україні, околиці Ферг-оф-Форту в Британії стали місцями зародження вугільних копалень. Британія не мала окремого регіону який би був єдиним поставником вугілля в країні (як Донбас в Україні), всі шахти покривали країну рівномірно. Час індустріального піднесення, через який пройшла Британія, вважається часом найбільшого розквіту галузі. Піком видобування вугілля став 1913 рік, коли країна отримала 289 млн. тонн вугілля із своїх копалень [1]. Наступні десятиріччя характеризуються коливаннями від націоналізації до приватизації, закріпленням соціальної моделі підтримки галузі після другої світової війни, та створенням урядом прем'єр-міністра Клемент Еттли Управління вугільної промисловості (National Coal Board), яким були приватизовані вугільні підприємства. Профспілки у цей період закріпились як окремий центр сили, який виходив за межі економічних питань, та почав впливати на політику в країні: розподіл бюджетних коштів на свою користь, пільги та дотації, все це перетворило уряд в заручника шахтарського руху. Будь яка критика на адресу вуглевидобувної промисловості вважалась політичним самогубством, адже у галузі було зайнято близько 800–700 тисяч робітників-шаhtarів [2], а разом із їхніми сім'ями та колишніми працівниками, це декілька мільйонів потенційних виборців яких ніхто не хотів втрачати.

Але із початком 60-х років, хибна політика нарешті проявила себе, грандіозна криза галузі, падіння цін на вугілля, закриття шахт та масові звільнення, відкрили політикам очі на проблеми створені принципом бюджетної підтримки, та дотації в обмін на політичні бали. Профспілки почали виводити людей на страйки, це тільки збільшувало бюджетний дефіцит та загострювало кризу. Так, наприклад, від двотижневого страйку проведеним за ініціативою Національного союзу гірничих (National Union of Mineworkers) у 1969 році, Управління вугільної промисловості недоотримало 2.5 млн. тонн вугілля та 15 млн. фунтів стерлінгів [3, с. 59]. Жителі Лондона були здивовані цими демонстраціями, адже вони вважали, що вугілля потрапляє в країну з-за кордону [3, с. 59].

Прийшовши до влади, Маргарет Тетчер зайняла жорстку позицію щодо дотування бюджетними грошима збиткових вугільних підприємств. Майже одразу це вилилось у конфронтацію із профспілками, які виступили проти ініціативи Тетчер про закриття 20 шахт на яких працювало приблизно 20 тисяч шахтарів. Маргарет Тетчер та її уряд спирались на статистичні дані та фінансові показники, які були не на користь вугільної галузі. Так у період 1982-1983 років кожна тонна вугілля приносила втрати у розмірі 3,05 фунтів стерлінгів, що не покривало ні постачання в бюджет, ні виплати шахтарям, в той час як профспілки постійно нагадували про себе страйками які не приносили користі іншим бюджетним галузям, на які теж не вистачало коштів. У цей час ціни на міжнародному ринку, в середньому, були на 25% меншими за вугілля яке видобували в Великобританії [4, с. 18, 21].

Усі ці суперечки в поглядах на кризу вугільної промисловості призвели до наймасштабніших протестів гірничих-шахтарів в історії країни. Крім своєї масовості дані протести та страйки були дуже довгими: якщо раніше вони тривали кілька тижнів, то тепер вони продовжувались майже рік. З 6 березня 1984 по 3 березня 1985 року шахтарі виступали за продовження соціальних програм до яких вони звикли, за виплату соціальних пільг та за поновлення робочих місць, виплату заробітної плати у період страйку. Уряд вже не міг терпіти втручання профспілок в розподіл бюджетних грошей, тому Тетчер пішла найжорсткішим шляхом - закриття шахт та згортання вуглевидобутку в країні, але деякі пільги та дотації продовжили надходити.

Масові сутички та навіть загиблі люди це не єдиний приклад втрат та збитків, які були нанесені Британії. Оцінки не отриманих бюджетних коштів від страйку становили 7 мільярдів фунтів стерлінгів, видобуток вугілля впав вдвічі [5, с. 50].

Підбиваючи підсумки, ми можемо відмітити наступне: так, в короткотривалій перспективі, ми можемо побачити негативні риси від політики згортання промисловості. Безробіття зросло, бюджет недоотримував кошти та національне виробництво поступово витісняють більш дешевим зарубіжним, але ми можемо побачити і позитивні наслідки, які характеризують постіндустріальну економіку. Насамперед - це диверсифікації енергетичної галузі, перетікання робочої сили до нових сфер, послаблення дотаційного навантаження на бюджет країни, та знищення політичного впливу профспілок, послаблення податків. Ці

позитивні явища повністю перекривають недоліки і з роками продемонстрували доцільність плану Тетчер. Шахтарський рух програв, але, як не дивно, більшість людей опинилась у виграші, вони доволі швидко перекваліфікувалися в інші галузі, тому цей процес не був таким болісним як вважало суспільство. Наразі Україна все ще намагається вирішити всі ці питання, які є спільними для наших країн, цей шлях переходу диверсифікації економічної галузі розтягнувся у часі, але історичний досвід допомагає робити наступні кроки.

Література та джерела

1. Historical coal data: coal production, availability and consumption Historical coal data: coal production, availability and consumption 1853 to 2019. [Електронний ресурс]. – URL: <https://cutt.ly/dg6I2No>. Дата звернення: 05.09.2020.
2. The Coal Authority [Електронний ресурс] – URL: www.coal.gov.uk. Дата звернення: 08.09.2020.
3. Routledge, Paul P. Scargill: the unauthorized biography / Paul Routledge, Paul. – London: Harper Collins, 1994. p. 59.
4. Boyfield K. "Put Pits Into Profit" / Keith Boyfield, 1985. pp. 18, 21.
5. Hill A. The South Yorkshire Coalfield A history and Development / Alan Hill., 2001. p. 50.

Кубкіна А. В.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Фомін А.В.*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ з 20-х років ХХ ст. до сучасності

Радянська система наслідувала завдання виховання і формування особи, гідної реалізовувати для майбутніх поколінь головну національну ідею Радянського Союзу – світле комуністичне майбутнє. Цьому завданню було підпорядковано не лише викладання знань про природу, суспільство і державу, але і виховання патріотизму, інтернаціоналізму і моральності. У досягненні цих цілей були як успіхи, так і невдачі.

Молоді люди в СРСР дійсно дуже хотіли вчитися, адже тривалий час право на освіту було обмеженим, а сама освіта – платною. У радянських умовах, коли право приватної власності було серйозно обмежене, а підприємницька діяльність практично пригнічена (особливо після закриття артілей при Хрущові), здобуття освіти було основним способом просунути в житті і почати добре заробляти (це торкалося як інженерних, так і робочих спеціальностей – причому кваліфікований робітник міг заробити більше інженера). Альтернатив було мало: на важку некваліфіковану ручну працю здоров'я хапало далеко не у усіх, а для успішної партійної або військової кар'єри також треба було підвищувати свій рівень освіти (неписьменних пролетарів не оглядаючись набирали лише в перше десятиліття після революції).

Майже усі гуманітарні і громадські дисципліни в школах і вишах СРСР були в тій чи іншій мірі навантажені марксизмом-ленінізмом, а до викриття культу особи Сталіна - ще і сталінізмом. У основі концепції викладання історії Росії і навіть історії стародавнього світу лежав «Короткий курс історії ВКП(б)», згідно з яким уся світова історія підносилася як процес дозрівання передумов для революції 1917 року і майбутньої побудови комуністичного суспільства. У викладанні економіки і політики основне місце займала марксистська політична економія, у викладанні філософії – діалектичний матеріалізм. Ці напрями самі по собі гідні уваги, проте вони проголошувалися єдино вірними і правильними, а усі інші оголошувалися або їх попередниками, або неправдивими напрями. В результаті величезні пласти гуманітарного знання або зовсім

випадали з радянської системи освіти, або підносився дозований і виключно в критичному ключі, як «буржуазна наука». Історія партії, політекономія і діамат були обов'язковими предметами в радянських ВНЗ, і в пізньорадянський період вони належали найменш улюблених студентами (як правило, вони були далекі від основної спеціальності, відірвані від реальності і при цьому порівняно складні, так що їх вивчення в основному зводилося до заучування шаблонних фраз і ідеологічних формулювань).

Середня освіта передусім спрямовувалась до практичності. До хрущовських реформ в освіті підручники та старша школа були платними. З початком правління Л.І. Брежнєва освітній процес зазнав спрямованої русифікації, внаслідок чого українська мова фактично стала вибіркоким предметом та активно витіснялася зі сфер наукового та освітнього простору, втративши своє практичне значення. У той же час, стрімко зростала кількість як учнів старших класів, так і студентів у понад три рази, а ряд інститутів перетворені в університети.

Сучасна освіта розглядається в усьому світі як важливий чинник становлення й розвитку особистості, як невід'ємна частина соціокультурного середовища, в якому живе людина

Для того щоб стати повноцінним членом суспільства, їй необхідно, з одного боку, засвоїти його цінності, а з іншого – активно створювати для себе потрібні умови для входження в суспільство відповідно до своїх індивідуальних особливостей, світоглядних цінностей та особистої спрямованості.

Світовими тенденціями сучасного етапу розвитку загальної середньої освіти є такі:

- урахування інтересів і потреб окремого учня та суспільства в цілому;
- максимальний розвиток здібностей дитини, незалежно від соціально-економічного та суспільного статусу її сім'ї, статі, національності, віросповідання;
- виховання громадянина, формування системи цінностей та відношень, які відповідають багатонаціональному суспільству;
- особистісно зорієнтований освітній процес, котрий враховує й розвиває індивідуальні здібності учнів, формує загальнонавчальні вміння та навички;
- адаптація молоді до умов життя суспільства;

– відкритість освіти, доступність знань та інформації для широких верств населення.

Основними рисами сучасної людини є освіченість, вихованість. Освіченість розуміють не тільки як сукупність необхідних для життя й успішної діяльності знань і вмій, але і як внутрішнє спонукання до їх застосування на основ вироблених особистістю моральних установок, індивідуально значущих цінностей, особистісних смислів, як загальна функціональна грамотність і компетентність у певних сферах. Вихованість - це відповідність поведінки людини моральним нормам конкретного соціуму та загальнолюдським моральним принципам [2].

Одним з принципів реалізації Державної національної програми «освіта» (Україна – XXI століття) є гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх проблем. Згідно цього принципу, на сучасному етапі розвитку освіти повинно поступово відбуватися перехід до особистісно-зорієнтованого навчання та профільної освіти, мета яких – створення максимально сприятливих умов для розвитку і саморозвитку особистості учня, виявлення та активного використання його індивідуальних особливостей у навчальній діяльності.

Особистісно-зорієтованим навчанням передбачається розв’язання таких проблем:

- створення «суб’єктно-об’єктних» стосунків між учителем та учнем;
- запровадження педагогіки співпраці, співдружності, діалогу;
- створення умов для самостійної роботи учнів з вивчення навчального матеріалу;
- створення умов для роботи з дітьми з різним рівнем розумових здібностей та індивідуальними ритмами розвитку [1, с. 20].

Таким чином, радянська освітня система ставила за мету формування певної ідеальної, всебічно розвинутої людини, беззаперечного носія комуністичних ідеалів, з другої половини ХХ ст. – представника радянського народу. Розпад СРСР ознаменував початок процесу деідеологізації, гуманізації освіти, європейський вектор її розвитку. Особлива увага стала приділятися таким питанням, як функціональна грамотність і компетентність у певних сферах, стажуванням та практичним навичкам у роботі.

Література та джерела

1. Про затвердження типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи. Наказ Міністерства освіти та науки України № 132 від 23.02.2004 // Директор школи. – 2004. - № 13.
2. О. Корсакова, С. Трубачова, "Зміст сучасної шкільної освіти: дидактичний аспект" // Зміст сучасної шкільної освіти 18.06.2008. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/787/> Дата звернення: 20.09.20.

*Кубкіна А. В.,
Михайлюк В. П.*

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ (історіографічний аспект)

Сучасні умови інтеграції України у європейський і світовий простір обумовлює необхідність вивчення та використання набутих зарубіжного педагогічного досвіду. Тому не випадково в останнє десятиліття посилилась увага до цих питань серед українських вчених-педагогів. Їх результати знайшли свій вияв в публікаціях монографічного характеру, в наукових статтях, в дисертаціях з педагогічних наук.

З точки зору історіографічного аналізу їх можна класифікувати як дослідження по декільком важливим напрямкам. До першого відносяться наукові доробки представників педагогічної науки української діаспори. Характерним прикладом є дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук О. Джус «Теорія і практика професійної підготовки молоді у закладах освіти української діаспори». У цій праці здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку українського шкільництва в західній українській діаспорі в ХХ ст., визначена можливість використання вивченого досвіду в педагогіці сучасної України. Авторка серед методологічних принципів і підходів, зокрема, використовує як загальні положення так і конкретні. Серед останніх привертає увагу аналітико-порівняльний, історичний і хронологічний, аксіологічний, культурологічний, соціокультурний та міждисциплінарний [1, с. 6, 8].

Другий напрямок стосується аналізу досвіду наукових доробок європейських науковців. Чільне місце серед них займає праця Т. Модестової «Сучасні тенденції розвитку вищої освіти Великої Британії (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)». Авторка підкреслює, що доцільність розроблення та аналізу тенденцій розвитку вищої освіти Великої Британії «... зумовлена перспективним досвідом країни щодо подолання суперечностей які останнім часом набули гострої для галузі вищої освіти України у зв'язку зі значними соціально-політичними

змiнами» [2, с. 3]. До методологiчної основи своєї розробки авторка вiдносить як загальнi положення теорiї пiзнання, так i конкретнi, що стосуються аналізу вищої освiти як суб'єкта i феномена iсторичного процесу, що сприяє розвитку особистостi [2, с. 6].

Третiм напрямком є науковi доробки вчених педагогiв США. Цiкавою у цьому вiдношеннi є дисертацiя на здобуття наукового ступеня кандидата педагогiчних наук I. Голубевої «Педагогiчна пiдтримка лiнгвiстично обдарованих учнiв у США (80-тi рр. ХХ – початок ХХI столiття)»

Автор серед теоретико-методологiчного пiдгрунття назива теорiю пiзнання, загальнонаукову методологiю, концептуальнi iдеї про всебiчний розвиток особистостi, а також принципи iсторизму, об'єктивностi та науковостi [3, с. 3].

Отже, побiжний огляд характерних праць названих трьох напрямкiв дозволяє дiйти висновку про те, що вивчення педагогiчних доробок сучасних зарубiжних педагогiв дає можливiсть використати передовi педагогiчнi iдеї в українськiй педагогiцi, та переймати досвiд методологiчний пiдходiв до розробки вiтчизняних праць

Лiтература та джерела

1. Джус О.В. Теорiя i практика професiйної пiдготовки молодi у закладах освiти українськiй дiаспори (ХХ столiття.) : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогiка та iсторiя педагогiки. Сєвєродонецьк, 2020. 42 с.
2. Модестова Т.В. Сучаснi тенденцiї розвитку вищої освiти Великої Британiї (друга пол. ХХ – початок ХХI ст.): автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогiка та iсторiя педагогiки. Сєвєродонецьк, 2019. 42 с.
3. Голубєва I.В. Педагогiчна пiдтримка лiнгвiстично обдарованих учнiв у США (80-тi роки ХХ – початок ХХI столiття): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогiка та iсторiя педагогiки. Рiвне, 2019. 20 с.

ЗАРОДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ СУПЕРЕЧОК МІЖ РОСІЄЮ ТА ГРУЗІЄЮ

Погіршення відносин Росії і Грузії почалося задовго до 2008 року. Після грузинсько-осетинського конфлікту 1992 року, Росія послідовно озброювала і зміцнювала південно-осетинський сепаратистський режим, роблячи відверту ставку на відокремлення цього регіону. Очевидним є те, що Росія використовує малі народи та їхні певні бажання у власних цілях.

Метою є висвітлення основних причин зародження суперечок між Росією і Грузією та подальшого розвитку конфлікту.

У вересні 1999 року в односторонньому порядку російська сторона зняла заборону на перетин абхазької ділянки російсько-грузинського кордону чоловіками призовного віку, введений спільним рішенням президентів СНД від 19 січня 1996 року [1].

Далі ескалація тільки наростала: не можна не згадати роль Росії в ураженні Л. Чібірова на президентських виборах 2001 року в Південній Осетії, прискорену паспортизацію (видачу російських паспортів) населення Південної Осетії і Абхазії, введення військ і будівництво військової бази в Джаві, диверсії.

До 2006 року мирне врегулювання було остаточно поховано з боку РФ навіть на рівні публічному. "Не можна відносно Косово застосовувати одні правила, а відносно Абхазії і Південної Осетії - інші", - вважав президент Росії.

30 жовтня 2007 року в зоні грузино-абхазького конфлікту (в районі Ганмухурі) роззброїли кількох агресивно налаштованих грузинських поліцейських патруль КСПМ СНД був оточений великими силами спецназу Грузії, а терміново прилетів на місце події президент М. Саакашвілі зажадав від миротворців "звільнити територію Грузії" і оголосив командувача КСПМ СНД генерал-майора с. Чабани «персоною нон-грата».

З початку весни 2008 року підрозділами збройних сил Грузії було проведено ряд тактичних навчань, в тому числі, в районах, що примикають до Зони безпеки. На полігоні Орполо проведені навчальні стрільби

підрозділами артилерійської бригади з Горі і артилерійськими дивізіонами піхотних бригад. У квітні проведено навчальні та розвідувальні польоти літаків-штурмовиків Су-25 в безпосередній близькості грузино-абхазької адміністративної кордону[7].

18 березня і 20 квітня в зоні безпеки були збиті безпілотні літальні літаки-розвідники, що належать грузинській стороні.

На початку 2008 року відбулося наростання напруженості в зоні південноосетинського конфлікту, а також у відносинах між Росією і Грузією. Росія виходить з договору про звичайні збройні сили в Європі, знімаючи тим самим квоту флангових обмежень на розміщення наступальних озброєнь в Північно-Кавказькому військовому окрузі.

6 березня 2008 року було оголошено, що Росія вийшла з режиму заборони торгово-економічних і фінансових зв'язків з Абхазією; рішення Москви було розцінено МЗС Грузії як "заохочення сепаратизму в абхазькому регіоні і неприкрита спроба посягання на суверенітет і територіальну цілісність Грузії".

В початку квітня 2008 року перші підрозділи 7-ї десантно-штурмової дивізії Збройних сил Росії входять до Абхазії, розташувались у грузинського кордону[3].

16 квітня 2008 року МЗС Росії повідомив, що президент Росії Володимир Путін дав уряду доручення, на підставі яких Москва буде будувати з Абхазією і Південною Осетією особливі відносини.

17 квітня 2008 Едуард Кокойти заявив, що грузинські військові підрозділи підтягуються до кордонів його республіки і закликав "утриматися від необдуманих кроків, які можуть привести до трагічних наслідків".

21 квітня грузинська сторона підтвердила, що напередодні був збитий безпілотний літак-розвідник МВС Грузії виробництва ізраїльської компанії Elbit Systems. За версією грузинської влади, він був збитий на грузинській території російським винищувачем МіГ-29. Інцидент обговорювалося в Раді безпеки ООН.

29 квітня 2008 року МЗС Росії офіційно оголосив "Про заходи щодо зміцнення колективних сил СНД з підтримки миру в зоні грузино-абхазького конфлікту"; за відомостями "Нової газети" від 5 травня, "з району Сочі кордон по річці Псоу перейшов тисячний (щонайменше) контингент з бронетехнікою" 3-го батальйону 108-го десантно-штурмового полку.

6 травня 2008 року начальник головного управління бойової підготовки і служби військ ВС РФ генерал-лейтенант Володимир Шаманов, коментуючи ситуацію в Абхазії, заявив, що ситуація в зоні конфлікту знаходиться в полі зору керівництва Міноборони РФ і "всі необхідні заходи вже проводяться". У той же день знаходився з візитом в Брюсселі держміністр Грузії з реінтеграції Темур Якобашвілі сказав: "Ми, звісно ж, намагаємося уникнути війни. Але ми до неї дуже близькі. Ми дуже добре знаємо російських, ми знаємо сигнали. Ми бачимо, що російські війська займають території на підставі неправдивої інформації, і це нас турбує"[2].

31 травня 2008 року на територію Абхазії були перекинуті підрозділи залізничних військ Росії чисельністю 400 осіб. Влада Грузії оголосили дії Росії підготовкою до військової інтервенції. Як заявили в грузинському зовнішньополітичному відомстві, ремонт залізниць війська проводять тільки при підготовці до військової операції. Відновлений ними ділянку Сухумі - Очамчіра протяжністю близько 54 км до сих пір не функціонує.

У другій половині липня, одночасно зі спільними навчаннями Грузії і США "Негайна відповідь" (на яких, за словами військового оглядача Заура Алборова, відпрацьовувалося напад на Південну Осетію), Росія проводила великомасштабні навчання "Кавказ-2008", в яких були задіяні підрозділи різних силових структур. Тоді ж російські залізничні війська відремонтували шляху в Абхазії [4].

30 квітня Росія збільшила чисельність миротворчого контингенту в Абхазії з двох до трьох тисяч чоловік. Це - гранична чисельність миротворців, передбачена Московською угодою про припинення вогню і роз'єднання сил від 14 травня 1994 року.

4 квітня влада Абхазії повідомили, що сили ППО невизнаної республіки збили два грузинські безпілотні літаки-розвідники. МЗС Грузії назвав ці повідомлення "абсурдом і дезінформацією". У той же час грузинське зовнішньополітичне відомство заявило, що Грузія продовжить польоти своїх безпілотників над Абхазією для збору даних про "військової інтервенції" Росії.

16 травня 2008 року Генеральна Асамблея ООН за ініціативою Грузії схвалила резолюцію про повернення біженців до Абхазії. Відповідно до тексту резолюції, Генасамблея "підкреслює термінову необхідність якнайшвидшої розробки графіка для забезпечення негайного

добровільного повернення всіх біженців і внутрішньо переміщених осіб в їх будинку в Абхазії (Грузія)" [6].

Переважає більшість членів Євросоюзу, а також Японія, Китай, країни Латинської Америки утрималися при голосуванні. Серед тих, хто утримався - переважна більшість країн СНД.

21 травня грузинські телеканали повідомили про вибухи і перестрілки в Гальському районі Абхазії. МВС Грузії заявило, що підірвані два автобуси, є постраждалими, яких доставляють в лікарню Зугдіді. Грузинська влада зв'язали ПП зі спробою абхазької влади перешкодити голосуванню на що проходять в цей день виборах до парламенту Грузії. Президент Абхазії Сергій Багапш спростував твердження про те, що невизнана республіка має відношення до перестрілки і вибухів [5].

Таким чином, з початку 1990-х років Грузія зберігала непрості, але мирні відносини з двома регіонами – Абхазією і Південною Осетією, які де-факто були незалежними при російській військовій підтримці.

У 2008 році Грузія почала розглядати можливість вступу в НАТО, що сприяло загостренню політичних відносин. Росія направила до Абхазії додаткові сили миротворців. Грузинський президент Міхеїл Саакашвілі тоді розцінив це як спробу захопити анклав. Після кількох місяців ескалації і перестрілок ситуація вийшла з-під контролю і вилилася в повномасштабну війну.

Література та джерела

1. Кедров И. Проект “Великая Грузия” // Военно-промышленный курьер. 2008. № 32. С. 45-60.
2. Маркедонов С. КСПМ в Абхазии: итоги и хроника миссии по поддержанию мира // Политком. URL: <http://politcom.ru/print.php?id=6373>
3. Палій О.А. Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської безпеки. Київ: 2008. 189 с.
4. Хаиндрава И. Л. Российско-грузинские отношения: в поисках новых путей развития // Рабочая тетрадь. 2014. С. 15.
5. A Little War that Shook the World. Review by Charles Clover // The Financial Times. URL: <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/d58f759c-32de-11df-bf5f-00144feabdc0.html#axzz3r7elPwOs>
6. Asmus R. How to prevent another war in the Southern Caucasus // The Washington Post. URL: <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/07/02/AR2010070204358.html>
7. Kryzhanovskaya O.A., Petrova S.V. South and North Ossetia Political Union: Prospects and Realizations Opportunity // European Researcher. Multidisciplinary scientific periodical. 2011. №11. P. 128-131.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНІСНОУТВОРЮЮЧИХ ОЗНАК МОЛОДІ

Вступ. Наразі практика функціонування сучасних передових демократичних держав наочно демонструє, що ефективна молодіжна політика є вагомим фактором підтримки демократичної політичної системи країни, слугуючи важливим чинником забезпечення її розвитку. Творчий потенціал молоді та її соціальний ресурс є однією з найважливіших основ модернізації суспільства, підвищення конкурентоспроможності держави. Держава та суспільство мають забезпечити випереджальну та інноваційну участь молоді у державотворчих процесах, забезпечити духовні і культурні потреби молоді, рівні можливості для розкриття її творчого, професійного, інтелектуального потенціалу [5, 6]. При цьому важливо враховувати, що повноцінне врахування інтересів молоді в процесі реалізації молодіжної політики є неможливим за умов ігнорування характерних особливостей, притаманних даній соціально-демографічній групі населення.

Актуальність досліджуваної тематики. Сучасний науковий дискурс характеризується наявністю декількох підходів до інтерпретації категорії «молодь». Тим не менш, найбільш розповсюдженою практикою є визначення суто вікового параметру, як первинного чинника, що вказує на приналежність особи до цієї соціально-демографічної групи населення. Водночас законодавство різних країн по-різному визначає вікові межі молоді. Більше того, поведінкові та психологічні особливості молоді свідчать про наявність інших сутнісноутворюючих чинників, які дозволяють виокремити молодь поміж інших суспільних верств. Саме тому основною метою даного дослідження є здійснення конкретизації наукового визначення категорії «молодь» за допомогою аналізу і класифікації характерних ознак, притаманних даній групі населення.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на нескладність та відсутність внутрішніх протиріч у категорії «молодь», її трактування також характеризується наявністю різноплановості у науковому дискурсі. Зокрема, М. Канавець визначає молодь як соціально-демографічну групу

суспільства, що є неоднорідною, характеризується внутрішньою диференціацією, визначається особливостями діяльності, способом життя, динамічністю та інноваційним потенціалом [3, с. 8]. В свою чергу, відомий соціолог В. Лісовський зазначав: «Молодь – покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють, а в певному віці вже засвоїли, освітні, професійні, культурні і інші соціальні функції» [7, с. 41].

Інший соціолог, І. Кон, розглядав молодість як певну фазу життєвого циклу. На його думку, даний етап має біологічну детермінованість, але пов'язаний з ним соціальний статус, поведінкові моделі та соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать, поміж іншого, від суспільного устрою, культури та специфіки функціонування інститутів соціалізації. Як наслідок, дослідник визначав молодь як соціально-демографічну групу, яка виділяється на основі соціального становища та психологічних рис, обумовлених віковими параметрами та процесом становлення особистості [4].

Таким чином, аналізуючи вищезазначені підходи, можна констатувати, що молодь характеризується наявністю набору сутнісних ознак, які дозволяють відрізнити дану соціально-демографічну групу населення від інших верств. На наш погляд, дані ознаки можна класифікувати за критерієм ступеню важливості (первинності/вторинності), серед яких первинні ознаки є сутнісноутворюючими. Так, до вторинних ознак відносяться атрибутивні аспекти (зовнішній вигляд, сленг, а також майно, що підкреслює соціальну роль). В свою чергу, до первинних ознак належить залежність молоді від інститутів соціалізації, оскільки саме характер їх функціонування, починаючи родинними традиціями і закінчуючи якістю системи вищої освіти, мають рушійний вплив на процес формування особистості. Беззаперечно, процес соціалізації триває протягом всього життя, але саме на ранньому етапі відбувається засвоєння соціальних норм, моделей поведінки та побудова світосприйняття. Цей ранній етап є особливою частиною життєвого шляху індивіда, який вказує на те, що іншою сутнісноутворюючою ознакою молоді є вікова характеристика. Але в цьому контексті постає питання пошуку вікових меж, що дозволяють об'єктивно диференціювати молодь від інших вікових груп.

Відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молоддю вважаються особи віком від 14-ти до 35-ти років [2]. Зі свого боку, інші учасники системи

міжнародних відносин по-різному трактують вікові межі молоді. Так, у доповіді Європейської комісії «Про показники ЄС у галузі молоді», зазначається, що визначення «молода особа» варіюється в різних державах-членах, проте програма ЄС «Молодь в дії» націлена на осіб вікового проміжку від 13 до 30-ти років [1]. В свою чергу, Організація об'єднаних націй відносить до категорії «молодь» людей віком від 15-ти до 24-х років [8]. На нашу думку, даний підхід цілком виправдовує себе, оскільки саме в цей період відбувається випробування незміцнених цінностей, які досі перебувають у процесі формування. У цьому віці молоді люди вперше серйозно стикаються з конфліктами, гострою конкуренцією та життєвими випробуваннями. Змінюючи звичне соціальне середовище (вступ до коледжу чи університету, отримання першого робочого місця), індивід оцінює ступень дотримання суспільних норм іншими людьми та визначає власні моделі поведінки. Тому даний період характеризується накопиченням нового досвіду, який здатен суттєво вплинути на подальші ціннісні орієнтації особистості.

Аналізуючи вищевикладене, необхідно враховувати, що такий етап соціалізації припадає на період навчання у позашкільних закладах освіти і, на наш погляд, як максимум, у більшості випадків триває до досягнення 23/24-річного віку. Як наслідок, за умов визнання осіб, що знаходяться на віковому проміжку від 24-х до 35-ти років молоддю, постає актуальність питання здійснення класифікації, аби виявити критерій, за яким існує розбіжність між даними періодами. На нашу думку, таким параметром є знаходження індивіда в рамках певного соціального середовища. Отже, вбачаємо за доцільне запропонувати наступну етапізацію процесу соціалізації молоді:

Підготовчий етап (особи віком від 14 до 17 років) – здійснюється молоддю, яка все ще перебуває у звичних шкільних умовах, проте знаходиться у динамічному процесі підготовки до дорослого життя та здійснює перші доленосні кроки (підготовка до вступу у вищі навчальні заклади, обрання майбутньої професії, розстановка пріоритетів в освітньому процесі).

Кульмінаційний етап (18-24 роки). На даному етапі відбувається зміна звичного соціального середовища. Індивід починає отримувати освіту професійного спрямування, що характеризуються наданням здобувачам більшої самостійності. Зміна простору сприяє формуванню нових соціальних контактів. Як правило, в більшості випадків саме у

цьому віці молодь отримує першу постійну роботу. Як наслідок, зростання самостійності та отримання нового досвіду обумовлює формування нових та/або трансформації наявних ціннісних орієнтацій.

Стабілізаційний етап (25-35 років). Цей період характеризується наявністю стабільної позиції у суспільстві, можливістю досягнення поставлених цілей за допомогою вже сформованого досвіду та соціального капіталу. Процес соціалізації продовжує тривати, але має вже не такий динамічний характер.

Важливо зазначити, що вікові межі, зазначені в даній класифікації, мають загальний характер, оскільки будь-яка класифікація не здатна врахувати спектр існуючих у реальному світі нюансів (Наприклад, для окремих індивідів, які вступають до коледжу після дев'ятого класу, кульмінаційний етап може настати раніше, тому що вони раніше зазнають зміни соціального середовища). Тим не менш, вищевикладене дозволяє констатувати, що наряду з наявністю залежності від характеру функціонування інститутів соціалізації та знаходження на переламному етапі процесу формування ціннісних установ, вік є сутнісноутворюючим параметром, який вказує на належність індивіда до представників молоді.

Висновки. Таким чином, молодь – це соціально-демографічна група, яка внаслідок вікового статусу перебуває на етапі засвоєння соціальних норм, формування власних цінностей та поведінкових настанов, стан перебігу якого характеризується високим ступенем залежності від інститутів первинної та вторинної соціалізації. Характер та стадія перебігу процесу соціалізації молоді перебуває у безпосередній залежності від умов соціального середовища, яке чинить вплив на формування ціннісних орієнтацій індивіда. Як наслідок, саме параметр соціального середовища дозволяє визначити декілька етапів молодіжної соціалізації, кожен з яких характеризується наявністю окремих, чітко визначених характеристик.

Література та джерела

1. Commission staff working document on EU indicators in the field of youth. European Commission. 2011. URL: https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/publications/indicator-dashboard_en.pdf
2. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». Верховна Рада України. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>
3. Канавець М. В. Вплив молодіжного руху на формування та реалізацію державної політики України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2009. 20 с.

4. Кон И. С. Краткий словарь по социологии. М., 1998.
5. Матухно Г. Р. Молодежная политика как один из аспектов развития демократической политической системы. *Молодий вчений*. 2017. № 4 (44). С. 37-41.
6. Матухно Г. Р. Проблема участі молоді у політичних процесах: європейські та українські реалії. «Uchoice: 4P Ukrainian choice: public policy, politics, psychology» : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (6 жовтня 2017 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2017. С. 35-39.
7. Социология молодежи. Учебное пособие / под ред. В. Лисовского. СПб., 1996.
8. Что такое молодежь? Организация объединенных наций. URL: <https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/youth-0/index.html>

Москаленко Н. В.,

Михайлюк В. П.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля*

ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЗН ТА ІКТ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2020 року був затверджений Державний стандарт повної загальної середньої освіти.

Метою громадянської та історичної освітньої галузі було визначено розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами, формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції.

Важливим у реалізації цієї мети виступає, зокрема, використання технічних засобів навчання (ТЗН) та інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ).

Проілюструємо це на прикладах вивчення економічних питань на уроках історії України.

По-перше, необхідно провести кропітку підготовчу роботу, в процесі якої слід ретельно підібрати значний, іноді прямо протилежний за змістом, фактологічний матеріал, узагальнити та проаналізувати його, визначити короткі, але переконливі фрагменти для використання. Незалежно від економічної кризи, що охопила світ внаслідок глобальних викликів, серед яких займає значне місце пан епідемія коронавірусу, при підготовці відеоматеріалів необхідно чітко визначитися у дозуванні та демонстрації негативного матеріалу й використанню позитивних прикладів досягнень української промисловості та сільського господарства.

По-друге, важливим постає й підготовча робота вчителя по формуванню бази коментарів для кожного відео фрагмента. Її головним лейтмотивом повинна бути настанова на можливість не тільки перебороти всі кризові негаразди, але й підкреслювання: українські громадяни – патріоти та носії активної громадянської позиції, люблять свою Батьківщину, завжди надавали і надають вагомий внесок у розвиток України.

ІУДАЇЗМ ЯК ПРОВІДНА РЕЛІГІЯ ХОЗАРСЬКОГО КАГАНАТУ (історичний аспект)

Релігійний фактор в історії народів протягом тисячоліть був одним з провідних. Не виключенням у цьому контексті були і хозари. Запровадження іудаїзму, як державної релігії Хозарського каганату, докорінно змінило розвиток цієї держави, її активність у світі та функціонування торгівлі на всьому Азійсько-європейсько-африканському просторі.

Метою статті є аналіз факторів розповсюдження та ролі іудаїзму у розвитку Хозарського каганату.

Результатом протистояння Арабського халіфату та Хозарського каганату стало те, що під прихованим тиском іудеїв, і про всяк випадок хозари перенесли столицю в гирлі Волги [1, 129]. Боротьба за владу всередині Халіфату на довгий час убезпечила хозар від нападів арабів.

Після цього араби довго намагалися налагодити дружні відносини з хозарами. У 753 р. правитель Вірменії Язід ібн Усайд ас-Сулам, за вказівкою халіфату, одружився з донькою кагана Багатурия, яку звали Хатун. Однак цей шлюб виявився нещасливим. Хатун змогла прожити з Язидом тільки 2 роки і 4 місяці і встигла народити йому тільки двох дітей. Незабаром і Хатун, і її діти таємниче померли. Засмучені хозари пояснювали смерть принцеси злою підступністю ненадійних арабів і знову пішли на них війною. Хозари мали велику імперію, вміло нею керували, були чудовими воїнами, вмілими полководцями, у них була власна професійна армія, вони відправляли своїх воїнів на допомогу до Візантії. Вони билися на рівних з найкращою армією того часу – арабським військом. Хозарська армія завжди дуже шанувалася впливовими сусідами. Ось такою була Хозарія до приходу до влади євреїв. Але іудеї вже почали поволі керувати країною - «процес уже пішов» і «Аннушка вже розлила свою олію». Прийняття ж іудаїзму каганом повністю змінило природу влади в каганаті, що і призвело, на нашу думку, в кінцевому рахунку, до загибелі країни.

Отже, після поразки від арабів у 737 р., столиця Хозарського каганату була перенесена з Семендера у віддалене від кордону місце на острів в дельті Волги. Нове місто називалося Ітіль. Незабаром після цього в країні почалися ті важливі зміни, які докорінно змінили долю Хозарії. До речі, Ітіль спочатку називалось Хамлідж, ханське місто, тому що воно було збудоване на місці зимової ханської ставки. Назва Ітіль з'явилося багато пізніше в X ст., переважно у арабів. Джерела хозарського походження називають Ітіль тільки річку, а саме місто називають Казар. В арабських джерелах Хозаран називали тільки одну половину міста, тоді як іншу частина називали Ітіль. Це місце, як виявилось пізніше, було дуже зручним в торговому відношенні, бо воно було розташоване в ключовому пункті, перетині ряду торгових шляхів, що дозволяло контролювати вихід в Каспійське море, а також весь рух в нижній частині Волги і весь волок до Дону. З середини VIII ст. почався підйом міжнародної торгівлі і Ітіль перетворився у важливий транзитний ринок. Саме в цей час в Ітіль почали масово сходитися єврейські торговці і ті євреї, які протягом останніх двохсот років масово втікали на Кавказ від переслідувань з Ірану, Візантії, і Сирії.

Коли у 750 р. в Сирії до влади прийшли Аббасіди, то становище євреїв там різко погіршився. Аббасидські халіфи в цей період запроваджують закони Омара, і наполегливо спонукають євреїв приймати іслам. «Було наказано платити високу подушну подать (джизья) і носити на одязі відмітний знак». Тому євреї знову почали масово тікати з Сирії і переїжджати в спокійний хозарський Ітіль. Ітіль швидко перейшов під владу іудеїв [2]. Дуглас Данлоп в своїй книзі «Історія хозар-іудеїв» цитує Аль-Істахрі, який повідомляє наступне: «Хозарія – це ім'я країни, а столиця її Ітіль; також Ітіль ім'я річки, що тече по місту з країни русів і болгар [3]. Дуглас Данлоп цитує Аль-Істахрі: «Цар не мав ніяких прав на власність своїх підданих. Його доходи зазвичай складалися з податків і десятини з товарів, що приходили в Хозарію сухопутними, морськими і річковими шляхами» [3].

Існувала правова система і відомий лібералізм, але тільки для євреїв, прийшлих християн і язичників, а також для мусульман. Для корінних хозар тенгріанців питання вирішувалися, очевидно, в порядку позасудового примусу. Очевидні були подвійні стандарти, зафіксовані документально. Хозари-аборигени під час правління іудеїв були абсолютно безправні. Правами володіли лише прибульці. Цар Йосип

писав: «Ти ще питає мене про моє місце проживання. Знає, що я живу у річки, за допомогою Всемогутнього, і на ній знаходяться три міста... У одному живе цариця; це місто, в якому я народився. В іншому місті живуть іудеї, християни і ісмаїльтяне і, крім них, раби з будь-яких народів. У третьому місті живу я і мої князі, раби і мої слуги, а також наближені до мене виночерпії. Там моє перебування в дні зими. В місяць Нісан ми виходимо з міста і йдемо кожен у свій виноградник і до свого поля і до своєї роботи. Кожен з наших родів має ще володіння, отримані від своїх предків. У місця, де вони знаходяться, вони відправляються туди і перебувають там в його межах. А я, мої князі і раби йдемо і пересуваємося протягом 20 фарсахів шляху поки не доходимо до великої ріки, званої В-д-шан, і звідти йдемо навколо нашої країни... У кінці місяця Кіслева, до дня Ханукка (освячення храму), ми приходимо до нашого міста [4] .

У зв'язку з тим, що Ітіль займав дуже зручне положення в дельті Волги, він став головним центром рахданітської торгівлі. Такими ж центрами були також деякі європейські та китайські міста. Торгівля була наслідком успішного поділу праці на світовому рівні. Це був ефективний обмін надлишками вироблених продуктів і виробів, коли транспортні витрати і ризики були істотно менше цінності товарів, що перевозяться. Так уже склалося, що багатостраждальні євреї, розпорошені по всьому світу, опинилися в виключно сприятливих умовах для розвитку міжнародних торговельних відносин. Вони могли долати довгий і небезпечний шлях з одного кінця в інший кінець світу, від Західної Європи до Далекого Сходу, долаючи невеликі відрізки шляху, від однієї діаспори до іншої. Було чотири основні маршрути торгівлі. Перший спочатку йшов морем з французької або іспанської гавані до фарам в Єгипті, потім по суші через Суецький перешийок до Колсума, звідти потім Червоним морем ішов уздовж західного берега Аравії в Індійський океан. Інший морем до гирла річки Оронта в Малій Азії, звідти йшов сушею через Антіохію або Алеппо до Євфрату, далі по Тигру в Перську затоку та Індійський океан. А з Індійського океану була відкрита морська дорога в Китай. Інші два шляхи були переважно сухопутні: через Іспанію і Гібралтарську протоку в Африку, далі по північному узбережжі в Сирію, потім в Вавілонію і звідти через південні провінції Персії до Індії та Китаю. Або шлях європейським материком до столиці хозар Ітіль в гирлі Волги, а звідти по Каспійському морю через Бухару і країну уйгурів і далі в Китай.

Рахдоніти везли на Схід євнухів, рабів і рабинь, візантійські тканини, хутра, зброю тощо. А звідти везли шовк, фарфор, рабів зброю, мускус, камфору, корицю, перець та інше. По дорозі вони попутно розвозили і місцеві товари. Розсипані по всіх усядах єврейські громади, фактично були зручними торговими факторіями, які вельми полегшували далекі подорожі. Так, у середньовічній Німеччині такі громади були в Майнці і Вормсі. Дуже велика єврейська діаспора була у місті Перемишль, як про це свідчить джерело майнцького єврея-торговця Іегуди бен Меїра. У кожного феодала обов'язково був свій єврей, якому за відому винагороду надавалося особливе право віддачі грошей у зростання. Торгівля була головним заняттям євреїв, і при добре організованій агентурі, при постійних стосунках з Амальфі і Венецією, з Іспанією, з Руссю і Хозарією, вони завжди дуже чітко, швидко і акуратно виконували будь-яке замовлення. Коштовності всякого роду, дорога зброя, арабські скакуні, шовкові і паперові тканини, хутра, які завгодно товари місцевий феодал міг дістати у найближчого купця-єврея. Купці-рахдоніти (ті, хто знає шлях) освоїли Великий шовковий шлях ще у IV ст. Вони були одними з перших купців, слідом за согдами (предками таджиків) і китайцями. Звичайно, єврейська торгівля була призначена в основному для європейської знаті і для далекосхідної еліти, бо споживалися всі ці дорогі товари в мінімальній кількості.

Після того як з'явився Ігіль, як уже згадувалося, приблизно з кінця VII ст. рахдоніти почали водити каравани через Хозарію. Для них було дуже важливо забезпечити в усіх ключових пунктах стабільні і довгострокові відносини з місцевою знаттю, побудовані на більш міцних основах, ніж проста торгівля цінностями і дрібничками. Звичайно, для іноземців, особливо іншої віри, це було дуже складно реалізувати. Однак заможні євреї і єврейські торговці рахдоніти мали великий досвід в налагодженні таких зв'язків з владою будь-якої країни. Євреї поступово проникали в елітне середовище не тільки шляхом роздачі дорогих подарунків, але головне, шляхом шлюбів з дуже впливовими особами. Тут цікаво простежити збіг тюркського слова каган і єврейського слова коган (kohen, Коен – священнослужитель, нащадок Аарона). Навіть Коротка єврейська енциклопедія сумнівається в їх зв'язку. З нашої ж точки зору чисто математично ймовірність випадкового збігу зникаюче мала. Слово Каган, безперечно, має єврейське походження, що й не дивно, якщо згадати, що маршрути рахдонітів проходили через тюркські землі ще в

IV ст., і вони всюди залишали в ключових місцях своїх родичок. Тому євреї завжди надавали своїм красивим дівчатам особливого значення. Як тільки підростала красива єврейка, то її брали під особливий контроль, тому що вона могла істотно допомогти всій громаді. В Хозарії ж, як і всюди, євреї застосували свій звичайний прийом. Щоб налагодити тісні відносини з авторитетними хозарами, євреї систематично віддавали їм своїх красивих дівчат в дружини. У цьому був великий і цілком реальний практичний сенс, оскільки довгостроковий успіх торгівлі в Хозарії залежав від хороших відносин з місцевими тарханами. У Кембриджському документі з цього приводу сказано: «Наші батьки бігли від них, тому що не могли винести ярмо ідолопоклонників, і люди Казара взяли їх, тому що люди Казара були спершу без Тори, в той час як їхні сусіди в Армінії залишалися без Тори і листи. Вони побралися з жителями цієї країни, змішалися з язичниками, їхніх учинків навчилися, завжди виходили з ними на війну і стали з ними одним народом. Вони були тверді тільки в завіті обрізання, і тільки частина з них дотримувалася суботи...». Однак про існували ще й Галаха і Талмуд, яких дотримувалися рабини. Галаха – нормативна частина іудаїзму, яка строго регламентує релігійне, сімейне та громадянське життя євреїв. Ось що пише Коротка Єврейська енциклопедія (КЄЕ): «Езра і Нехемія, прагнучи оберегти вигнанців, які повернулися, від релігійного синкретизму – наслідку переселення в Ерец-Ізраель значних мас чуждого населення, наполягали на різкому обособленні євреїв від навколишніх народів і вели непримиренну боротьбу проти шлюбів змішаних». Відповідно до Галахи, євреями вважалися лише діти єврейки. Тобто змішані шлюби були можливі тільки між хозарами і єврейками. Була і більш серйозна, хоча і дуже віддалена перспектива, - нащадки цих шлюбів автоматично ставали євреями і іудеями, бо вони виховувалися своїми матерями іудейками і, звичайно ж, рабинами. Відповідно до Талмуду всі вони були Галахічними (законними) євреями. Про це хозари навіть і не думали. Вони були впевнені, що ці нащадки – чисті хозари, раз батько у них був хозарин. Справа в тому, що хозарська еліта мала давню традицію брати в дружини наречених з самих різних навколишніх племен. Хозарська знать не бачила в змішаних шлюбах ніякої загрози. Євреї вважалися людьми дуже корисними і досвідченими в плані економіки і знань торгових шляхів. І, до того ж, дуже цінували їх як освічених людей, які знали безліч мов. Євреї часто приносили цінні розвіддані про сусідні держави. Минуло всього кілька десятиліть, і нащадки таких шлюбів на

чолі з беком, відмовилися від бога Тенґрі і перейшли в іудаїзм. Йосип у своєму листі докладно описує, як бек Булан вирішив прийняти іудейство. Нібито Булан прийняв це рішення після того як йому двічі уві сні «з'явився якийсь ангел, який повелів вибудувати храм істинної віри». Далі розповідається про «переможні походи», які він нібито вів для того, «щоб добути золото і срібло для побудови цього храму». Але при цьому цар Йосип нічого не пише, що той же Булан був не тільки бездарним полководцем, а й двічі зрадив свою віру. Спочатку він легко відмовився від бога Тенґрі, а потім і від свого юдейства. Після того як у 737 р. араби розбили його, він під тиском прийняв мусульманство і легко зрадив своє «іудейство і храм божий». Це все ставить під сумнів щирість Булана і всі ці добросердні розповіді Царя Йосипа про ангелів і про храми. Швидше за все, святі ангели були політичним прийомом, для прикриття справжньої мотивації – майбутнього захоплення влади в Хозарії. Після цих подій реальна влада від кагана поступово і неухильно перейшла до бека, якого, за іудейською традицією, стали називати Царем. А влада великого кагана була поступово знівельована, вона була просто зведена до самих формальних, сакральних функцій. Для кагана постійно винаходили численні табу. Виникає питання, чому кагани так довго ставала іудеями? По-перше, каганом міг стати будь-хто, навіть дуже бідний, хозарін з «роду кут». По-друге, каган мав величезне число дружин, яких вибирали з принцес васальних народів. І, ясна річ, що вони ніяк не могли бути євреями. З цієї причини ймовірність того, що наступним каганом стане син іудейки, була вкрай низькою. А з воєначальниками все було значно простіше, ось тому беки і стали першими іудеями серед хозар. Однак із часом і кагани були змушені прийняти іудейство і зробити обрізання. Ось що писав з цього приводу відомий радянський історик і етнолог Л.М. Гумільов: «До 866 р. відноситься найперша латинська згадка іудаїзму в Хозарії. Це означає, що царі, нарешті, перестали ховатися за широку спину каганів. Останні ж зберігали свій престол тільки тому, що їх матері і бабусі були євреями, а самі кагани прийняли обрізання і були в складі єврейської громади Ітіль». Минув час і на початку IX ст. один із нащадків Булана – бек Овадія – пройшов обряд обрізання, оголосив іудаїзм державної релігією і запровадив Талмуд, таким чином зробивши хозарський іудаїзм ортодоксальним. Нам не зовсім зрозуміло, чому він не залишився кріптоєвреем, що було б все ж набагато безпечніше, спокійніше, а головне – вигідніше, як це зараз і роблять його успішні

нащадки. А він все-таки зважився на відкрите протистояння. Можливо, він уже вважав свою владу міцною і нікого не боявся. Можливо, перемогла спокуса нарешті створити своє іудейське царство.

Ось як лаконічно і мальовничо описує ситуацію, що склалася в Хозарії Л.Н. Гумільов: «Від Червоного моря до Китаю було близько 200 денних переходів, а навколо північного берега Каспію ще більше. Але і північним шляхом користувалися, так як в Аббасидському халіфаті повстання були справою пересічним, а хозари строго стежили за безпекою на степових дорогах. Тому значення Ітіль як перевалочного пункту на довгому шляху, зростало. Відпочивати на Волзі було не лише зручно, але й приємно. Те, що подорожуючих євреїв VII ст. названо перським словом рахдоніти, показує, що основу цієї торгової компанії склали вихідці з вавилонської, тобто іранської громади, які втекли від халіфа Абд ал-Мелика у 690 р. У 723 р. до них додалися євреї з Візантії, але до тих пір, поки на кордонах Согда і Халіфату, Китаю і тюркського каганату йшли постійні війни, торгівля зустрічала перешкоди. Коли ж ці війни припинилися, а Китай, після повстання Ань Лушань (756-763 рр.), лежав у руїнах і продавав шовк дешево, євреї-рахдоніти розгорнулися. Вони заснували не тільки східний шлях, по якому йшов шовк в обмін на золото, але і північний – з Ірану на Каму, яким текли хутра в обмін на срібло. Хозарія лежала якраз на перехресті цих шляхів. Сюди і кинулися емігранти з Ірану і Візантії. Тюркські хани з династії Ашина по властивій степовикам релігійній терпимості і благодущності вважали, що їх держава набуває працюючих і інтелігентних підданих, яких легко використовувати для дипломатичних і економічних доручень. Багаті євреї підносили хозарським ханам і бекам розкішні подарунки, а красуні єврейки поповнили ханські гареми. Так склалася єврейсько-хозарська спільнота. Для рахдонітів було, ймовірно, прикро лише те, що спроба Булана домогтися гегемонії в політичному житті Хозарії розбилася об арабську мужність і військова влада залишилася в руках тюрко-хозарської знаті, ладити з якою було не завжди легко. Описаний процес зайняв другу половину VIII ст. За цей час хозари перенесли військові дії проти арабів до Закавказзя і у помсту за руйнування Семендера і Беленджера спустошили Азербайджан. Про участь в цих операціях євреїв, як старих, союзників Булана, так і нових – рахдонітів, відомостей немає.

Не досягнувши успіху в військовій справі, хозарські євреї надолужили втрати любов'ю. В кінці VIII ст. між Терекком і Волгою

з'явилося безліч дітей від змішаних єврейсько-хозарських шлюбів. Однак доля їх була різна в залежності від того, хто був батьком дитини, а хто матір'ю. І ось чому. Всі євразійські племена вважали дитину членом роду батька. Закононароджена дитина мала частку в родовому майні, право на захист, взаємодопомогу і участь в родових культурах. Рід був елементом етносу і культури. Отже, членство в роді визначало етнічну приналежність, походження матері до уваги не приймалося. У євреїв етнічна приналежність збігалася з приналежністю до громади. Право бути членом громади, а, отже євреєм, визначалося походженням від матері. У II ст. до н.е. це правило дало можливість включити до складу євреїв близькі семітські племена, наприклад, ідумеїв, амалекитян, моавитян, але в середні віки воно вело до ізоляції єврейських етносів, особливо в країнах, де шлюби з єврейками заборонялися християнською і мусульманською релігіями. В Хозарії таких обмежень не було. Виходило, що син хозарина і єврейки мав всі права батька і можливості матері. Тобто, його навчали єврейські рабини, громада допомагала йому робити кар'єру або брати участь в торгівлі, рід батька захищав його від ворогів і страхував в разі нещастя від бідності. А син єврея і хозарянки був усім чужий. Він не мав прав на спадкування частки батька в родовому майні, не міг навчатися Талмуду в духовній єврейській школі, не отримував підтримки ні у кого, крім своїх батьків, та й та була обмежена родовими звичаями і релігійними єврейськими законами. Цим бідолахам не було місця в житті. Тому вони тулилися на околиці Хозарії – в Криму, і сповідували караїзм, що не вимагав вивчення Талмуду, а читати П'ятикнижжя їх могли навчити люблячі, але безсилі проти велінь закону, батьки. Їхні нащадки склали крихітний етнос кримських караїмів, антропологічні риси яких поєднують тюркський і близькосхідний типи. Симпатії їх були звернені до аборигенів: хозарів, болгарів, готів, аланів, а не до двоюрідних братів, що робили в багатому Ітілі «кар'єру і фортуна». Іудейська громада в Ітілі не лише накопичила величезні багатства, але і включила до свого складу ханів тюркської династії Ашина. Тюрки зберегли звичай багатоженства, одружувалися на прекрасних єврейках, а їхні діти, залишаючись царевичами, ставали членами іудейської громади. Вони вивчали Тору і Талмуд, спілкувалися з родичами своїх матерів і одружувались за їхньою порадою на одноплемінниках з числа багатих наречених. Так поступово відбувся поділ хозарській знаті і народу, який тихо жив в розкішній оазі дельти Волги, не беручи участі в справах держави, які перестали його

стосуватися. Але залишалася стара племінна аристократія, з нею справа була складнішою. Проблему було розв'язано лише у IX ст. Можна було б відзначити, що для персистентного етносу хозар тюркські біжи і тархани були настільки ж далекі, як і іудейські купці. Дійсно, хозари отримали від династії Ашина тільки одне благо – захист від зовнішніх ворогів і безпеку, а це швидко забувається, через те, що стає звичним. Тому соціальний момент – нелюбов народу до аристократії, навіть не своєї, а прийшлої, мала місце в хозарському суспільстві. Євреї ж були поза цим антагонізмом, бо вони жили замкнутими колоніями і з місцевими жителями спілкувалися мало. Однак характер тюрко-хозарських і іудео-хозарських взаємин був діаметрально протилежний. Тюрки нагороджували хозарок активними дітьми, які виростали хозарами з підвищеною пасіонарністю. Євреї витягували з хозарського етносу дітей, або як повноцінних євреїв (мати єврейка), або як бастардів (батько єврей), чим оскудняли етнічну систему, а тим самим вели її до спрощення. При безпосередньому спостереженні здавалося, що тут просто ланцюг випадковостей, але насправді це був спрямований процес, який за 80 років (починаючи з Булана) дав досить відчутні результати: в країні з'явилася якась популяція людей, які говорили хозарською, мали родичів з числа хозар і тюрків, адаптованих в ландшафті, але не були хозарами по етносу і культурі. Для іноземців, які писали про Хозарію за зовнішніми збіглим враженням, здавалося, що ці люди – хозари іудейського віросповідання, але ні євреї, ні справжні хозари не входили в оману ні на хвилину. Якщо по відношенню до хозар докази не потрібні, то середньовічні євреї зафіксували, що вважають своїх хозарських одновірців нащадками коліна Симонова і півколіна Манасієва, що мешкають «у країні Козраїм, у віддалені від Єрусалиму... Вони незліченні і збирають вони данину від 25 держав, і з боку ісмаїльтян платять їм данину через страх до них і хоробрості їх».

Наведений текст характеризує ситуацію не VIII ст., а у IX–X ст., причому вельми точно. У перше десятиліття IX ст. відбулися події, коли поєднання двох суперетносів перетворило зону етнічного контакту в соціально-культурну, а не тільки етнічну химеру» [5].

У цей період в Хозарії остаточно склалася абсолютно унікальна система двовладдя. Номінально главою держави все ще був каган, який начебто представляв місцеве населення, але країною реально керував не він, а бек, тепер вже іудейський цар, влада якого передавалася від батька до сина. Колись богоподібний каган перетворився в якусь залежну безсилу

сакральну істоту, яка слугувала прикриттям єдиновладдя бека-царя. Тому положення кагана навряд чи можна назвати завидним. Каган став не просто маріонеткою, він став свого роду жертвовною твариною, типовим «цапом відбувайлом», як це і було прийнято в іудейській традиції. На нього можна було списати будь-які свої прорахунки, гріхи і поразки, пояснюючи це тим, що каган втратив свою сакральну силу як захисник Хозарії. Тепер його можна було вбити на вимогу підкупленого натовпу на майдані, чи просто вбити за примхою бека-царя. Приводом могло послужити що завгодно – чи то стихійне лихо, то чи воєнна поразка, або неврожай і інше. Ось як описує аль-Масуді долю кагана під час іудейського правління: «Суть у тому, що в Хозарській державі є хакан і існує правило, щоб він знаходився в руках іншого царя і в його палаці. Хакан перебуває всередині замку і не може ні виїжджати, ні з'являтися перед придворними і народом, ні залишати свої оселі, де разом з ним живе його сім'я. Від нього не виходять ні накази, ні заборони, і він не приймає рішень в державних справах. Однак цар не керував би Хозарським царством належним чином, якщо б хакан не був би при ньому в столиці і замку. Коли Хозарію осягає голод або інше лихо, або коли проти нього обернеться війна з іншим народом, або якимось нещастям несподівано обрушиться на країну, знатні люди і простий народ йдуть натовпом до царя і кажуть: «Ми розглянули прикмети цього хакана і днів його, і ми вважаємо їх зловісними. Так убий же його або передай нам, щоб ми його вбили». Іноді він видає їм хакана, і вони вбивають його. Іноді він вбиває його сам; а іноді шкодує і захищає його, в тому випадку, якщо він не скоював ніякого злочину і не був винен ні в якому гріху. Такий порядок у хозар зараз. Не знаю, давній чи він або нов» [3]. У такому ж приниженому і залежному становищі перебувало і тюркське суспільство Хозарії, обкладене суворими податками. Бо всі вони були гої. Треба відзначити, що релігійний фанатизм ортодоксальної верхівки того часу був такий сильний, що навіть нащадки від змішаних шлюбів між хозарками і іудеями по батьківській лінії – караїми не зважали повноцінними іудеями. Згодом, після падіння Хозарії, караїми, невизнані як справжні євреї, переселилися до Криму і Литви і збереглися там до нашого часу. В результаті іудаїзм прийняла тільки верхівка хозар, причому, швидше за все, саме та частина у якій матері були єврейки. Таких галахічних євреїв могло бути кілька тисяч, причому з них кілька десятків могло цілком могли бути тарханами, вищими представниками знаті, які мали право займати будь-яку посаду в

цій країні. Така спільнота напевно була консолідована, управлялося з одного центру, і, звичайно, була таємною до певного часу. Крім того, у них були в розпорядженні дуже серйозні фінансові ресурси, які могли залишити рахдоніти. Таким чином, вони мали серйозне організаційне і фінансові переваги при захопленні влади і при реалізації будь-яких рішень. Решта тарханів просто були не потрібні, більше того, вони були дуже небезпечні. Вони всі підлягали ліквідації. Як це було здійснено можна тільки здогадуватися. Оскільки каган тепер втратив духовний зв'язок зі своїм народом, то мобілізувати хозарське військо було дуже важко. Царю було дуже важко мати під рукою вірних і надійних воїнів ополчення. Коли у влади був сакральний каган, і якщо він кидав клич, то миттєво збиралося величезне і віддане йому військо. Тепер же це було не тільки неможливо, але і дуже небезпечно. Тому доводилося дорого платити найманцям, в тому числі і з мусульманського Ірану і Хорезму. Ось чому іудейська влада трималася на найманцях.

Незабаром пішли війни за данину з васальними народами, в тому числі з камськими булгарами, бургасами і мордвою, а також з марійцями, в'ятичами, сіверянами і полянами. Треба особливо підкреслити, що ця вся релігійна реформа спочатку Булана, а потім і Обадія і його нащадків була результатом прихованого заколоту, повзучого захоплення влади. Реформа зовсім не була мирною і добровільною, як це описує цар Йосип і деякі єврейські хроніки.

Існує красива легенда, яку пізніше поширювали деякі рабини-талмудисти, про звернення хозарського бека в іудаїзм в результаті перемоги єврейського мудреця в релігійному диспуті серед представників різних релігій. Але це була лише «операція прикриття», тому що в основі реформи лежала не наукова дискусія, а дуже жорстока і кривава громадянська війна, яка почалася приблизно з 800 року і тривала приблизно двадцять – тридцять років. Вся стара родова хозар аристократія, все феодалі-тархани, що не мали ніяких родинних зв'язків з іудеями, а таких була більшість, були вкрай обурені релігійними і економічними реформами і всієї політикою Обадія. Характерно як милостиво в своєму листі цар Йосип описує ці діяння Обадія: Після всіх цих подій запанував нащадок Булана – цар по імені Обадія. Тоді він поправив Царство і затвердив віру належним чином і по всіх правилах. Він вибудував будівлі зборів і будівлі вчення і зібрав багато мудре зразків ізраїльських, дав їм срібло і золото, і вони пояснили йому 24 книги священного Писання,

Мішну, Талмуд і всі збірники святкових молитов, як було прийнято у хазан (служба в синагозі). Він був чоловік, що боїться Бога і люблячий Закон, раб серед усіх рабів Господа. Нехай Господь наш дасть йому Дух Господній і спокій!» Дивовижний евфемізм! Під виразом «поправив царство», на нашу думку, розуміється знищення старої тенгріанської аристократії, а під «затвердив віру», ймовірно, мається на увазі перехід на строго талмудичну систему іудаїзму, що і призвело до виділення караїмів в окремий народ.

Повстання почалося ще за життя Булана і тривало при його нащадках і наступниках. Судячи з того царя Йосипа, після правління сина Обадія, царя Єзекії та онука Манасії його лінія обірвалася, і трон перейшов до брата Обадія – Ханукка. Очевидно, що і сам Обадія, і його син Єзекія і онук Манасія жили і правили недовго, швидше за все, вони всі загинули в ході цієї жорстокої війни.

Як свідчить Костянтин Порфирородний: «Коли у них відбулося відділення від їх влади і розпалася там міжусобна війна, то перша влада взяла гору, і одні з повсталих були перебиті, а інші втекли і оселилися з тюрками в нинішній печенегській землі, уклали взаємну дружбу і отримали назву кабаров» [6]. Дійсно війна ця велася дуже нещадно. Переможені негайно знищувалися. Тому всім угорцям і кабарам, які займали ворожу позицію, довелося спішно бігти. Кабари були одним з хозарських племен, а угорці були їхніми постійними союзниками у всіх війнах. Їх завжди пов'язували взаємні шлюби і родинні узи. Тепер же знатним хозарам, тарханам, кабарам і уграм довелося покинути Хозарію і піти подалі на кордон до Дону. Довелося залишити давно обжиті місця також і дуже багатьом мусульманам і християнам, які були пов'язані з тарханами. Араби ж в цей час не могли напасти на Хозарію, оскільки були зайняті придушенням Бабека Хоррамдіна, який боровся за свободу Ірану.

Археологи виявили докази безжальних розправ і екзекуцій незадоволених. Недалеко від ст. Цимлянська в кілометрі від фортеці Саркел, на протилежному, правому березі Дону, археологи виявили руїни хозарської фортеці, зруйнованої на початку IX ст.. під час громадянської війни.

До речі, приблизно в цей час, у 830 р., була зведена і фортеця Саркел. Зруйнована фортеця займала дуже зручне становище, оскільки з високого правого берега проглядалася місцевість вздовж Дону і далеко у степу. У 1958–1959 рр., за дорученням М.І. Артамонова, С.А. Плетньова

проводила розкопки на правобережному Цимлянському городище. В середині розташовувалося близько 50 юрт, критих повстю і очеретом. Археологи відносять закладку цієї фортеці до початку VIII ст. Розкопані знаряддя праці, безліч інструментів, ножів, свердла, зброя, зброя горщики, ножі для обрізки винограду, сокири, вилки, наконечники стріл та інше, уламки керамічних котлів з внутрішніми вушками (звичайний тип степового посуду), уламки амфор та ін. Судячи з усього, тут проживав багатий тархан, зі своєю сім'єю, слугами і охороною. У фортеці зроблена і страшна знахідка – цілі скупчення жіночих і дитячих скелетів. Очевидно, що кілька сімей мирних жителів (жінки і діти) були нещадно перебиті. Поруч з ногою одного з кістяків виявлені дирхеми (схоже, були заховані в чоботі). Тіла цих людей довго перебували під залишками юрт, на кістках є явні сліди вогню, деякі скелети були частково знищені дикими звірами, все це свідчить, що досить довго ці трупи залишалися непохованими. Значно пізніше останки загиблих були просто засипані камінням і землею. Мабуть їх одноплемінники так поступили через те, що не мали можливості виконати обряд поховання і тому цим в поспіху обмежилися [7].

Відомо, що новий цар Обадія використовував найманців, які завжди діяли вкрай жорстоко. Будь-які деталі, дати, тривалість і хід громадянської війни в Хозарії достеменно не відомі. Ніяких документів не збереглося. Є тільки непрямі дані. Точно відомо, лише те що, врешті-решт, перемогла іудейська династія Обадідів. У них було більше грошей і військових ресурсів. Решта прості етнічні хозари, яким нікуди було бігти, можливо, формально і прийняли іудаїзм, проте археологічних підтверджень цього поки ніде не виявлено. Що стосується знахідок іудейських артефактів в Хозарії. Ось, що пише КЄЕ: «У центрі Саркела, розташованого на Дону, на перетині важливих сухопутних і річкових шляхів, в ході розкопок у 1950-х рр. була виявлена хозарська синагога» [8]. Уявіть, за сотню років археологічних розкопок в Хозарії ніхто не знайшов жодного іудейського артефакту, якусь мінору або хоча б амулетик з могодівом, і тут зненацька С.А. Плетньова в Саркелі розкопала одразу цілу синагогу. Звичайно, це – сенсація світового рівня. Євреї в усьому світі просто затамували подих. Коротка Єврейська Енциклопедія пізніше внесла цей факт в аннали історії. А археолог авторитетно й переконливо заявила: «Обговорювати тему синагог степовій і Хозарії можна тільки гіпотетично. Вони не знайдені: залишки в Херсонесі датуються до хозарським часом. Не відкриті споруди, які можна було б інтерпретувати як синагоги».

Розглядати доведеться саму можливість їх виявлення. Припущення С.А. Плетнєвої про платформу з двома будівлями в Саркелі як про синагогу, засноване на методі виключення (не церква, не мечеть – значить синагога), прийняти неможливо, про що вже писалося. С.А. Плетнєву, ймовірно, ввело в оману і уявлення про те, що синагога має займати центральне положення на поселенні або його частини, що вона особливо і зазначила. Але справа в тому, що синагога (на відміну від християнських храмів, особливо в невеликих населених пунктах) зовсім не обов'язково повинна перебувати в центрі або на найвищій точці поселення. Інтенсивні пошуки слідів монотеїстичного культу, спрямовані у сучасних дослідженнях на наймасовіший матеріал – поховання (тисячі комплексів досліджені в межах Хозарського каганату поки не привели до певних результатів)» [9]. Звичайно, після такого «відкриття» (а це був всього-лише прямокутний відбиток в центрі фортеці) С.А. Плетнєва стала найзнаменитішим, найбільш цитованим археологом-хозарознавцем в світі.

Ось як описує події громадянської війни і будівництво фортеці Саркел через сто з гаком років після дискутованих подій Костянтин Порфирородний в трактаті «Про управління імперією»: «Їх місця розселення простягаються аж до Саркела, фортеці хозар, в якій стоять триста таксеотів (найманих воїнів), змінюваних щорічно. «Біла Вежа» ж означає у них «Білий дім», побудований спафарокандідатом (придворний титул) Петронієм, на прізвисько Каматір, так як хозари просили василевса Феофіла побудувати їм цю фортецю. Бо відомо, що каган і бех Хозарії, відправивши послів до цього василевса Феофіла, просили спорудити для них фортецю Саркел. Василевс, схилившись до цього прохання, послав їм раніше названого спафарокандідата Петронія з хеландією (вітрильне судно) з царських судів і хеландії катепана Пафлагонії. Отже, цей Петрона, досягнувши Херсона, залишив хеландії в Херсоні; посадивши людей на транспортні кораблі, він відправився до місця на річці Танаїс (Дон), на якому повинен був побудувати фортецю. Оскільки ж на там місці не було відповідних для будівництва фортеці каменів, то спорудивши печі і обпикшись в них цегла, він зробив з них будівля фортеці, виготовивши вапно з дрібного річкового ракушняка» [6].

Було б досить дивно, якби Візантія, яка завжди була налаштована ворожо до іудаїзму, допомагала в 834–837 рр. побудувати євреям фортецю Саркел. Швидше за все, про реальні події в Хозарії царі Візантії навряд чи тоді підозрювали і каган до 837 р. не був іудеєм. Навряд чи Іудейська

Хозарія могла розраховувати на допомогу Візантії, яка мала всі підстави негативно ставитися до іудеїв. Хозари по інерції зробили ще два набіги на Закавказзя: в 762–764 рр. і в 799 р. У 780-і рр. вони надали допомогу абхазькому правителю Леону II у війні за незалежність від Візантії. Після чого їх всякі втручання в справи південного регіону припинились, вся верхівка Хозарії зосередилася на внутрішньому конфлікті. Візантія без зволікань тут же захопила Кримську Готію, скориставшись слушною нагодою ослаблення Хозарії.

Спробуємо реконструювати терміни громадянської війни в Хозарії за непрямыми фактами. У 799 р. хозари здійснили останній набіг на Закавказзі і, отже, вони ще не були втягнуті у внутрішню релігійну смуту і мали свою етнічну армію і дієздатного кагана. За даними арабського історика і географа аль-Масуді, іудейська релігія стала панівної в Хозарському каганаті в правління халіфа Харуна ар-Рашида. Харун ар-Рашид помер у 809 р. Готська митрополія, яка перебувала на східному узбережжі Криму, стала входити в список християнських єпархій Візантійської імперії у 815 р. Це означає, що вона вийшла зі складу Хозарії, а вона не змогла цьому перешкоджати. Візантія негайно скористалася смутою в Хозарії для повного захоплення всіх територій в Криму. Значить можна припустити, що громадянська війна могла початися в 800 р. і тривати, принаймні, до 815 р. Таким чином, іудеї офіційно і відкрито прийшли до влади в Хозарії приблизно в цей період. Після цього їх влада тривала майже 150 років. Приблизно в 860 р., або 861 р., відбулася поїздка-місія Костянтина Філософа в Хозарію. Це була дуже запізнена і невдала спроба звернути хозар в християнство. Детально вона описана в «Житті Кирила (Костянтина)» яке збереглося в пізніших церковнослов'янських списках. Посольство було направлено на прохання Захарії, хозарського кагана, звернути його в християнство. Однак була обмовка, якщо тільки його в цьому зможуть переконати: «Ми знали бога, повелителя всього сущого Тенгри, з незапам'ятних часів, а тепер іудеї переконують нас прийняти їх релігію і звичаї, і араби, зі свого боку, тягнуть нас в свою віру, обіцяючи нам мир і багато дарів за це». Імператор Михайло III тоді послав в Хозарію для тієї місії Кирила Філософа. Близько 860 р. Кирило Філософ прибув в Корсунь, де, готуючись до цієї полеміки ретельно вивчав єврейську мову, а також вчив самаритянську і руську мову (що говорить про міцні зв'язки русів з хозарами, відомо, що слов'яни до 885 р. платили данину хозарам). Цікаво, що в Корсуні тоді жили не

тільки євреї, але і самаритяни і слов'яни. У «Житії» йдеться про те, що дійсно при Кагані Захарії відбувся якийсь богословський диспут. Кирило дискутував з мусульманським імамом, іудейським рабином, в присутності кагана Захарії і згідно з «Житієм» диспут закінчився перемогою Кирила, проте, не дивлячись на це, каган свою віру так і не змінив. Характерно, що ім'я кагана – Захарія – біблійного походження, і це наводить на думку, що його мати була юдейкою. За словами «Житія Кирила Філософа», Кирилу вдалося навернути до християнства близько 200 хозар. Але каган Захарія християнства так і не прийняв. Блискуча аргументація філософа ні на що не вплинула. Однак, нібито все ж каган дозволив своїм придворним і своєму народові хреститися, якщо вони того бажали. Такою була політика того часу. Більш того, каган Захарія написав ввічливого листа імператору: «Ти надіслав нам, Государ, дуже гідну людину, яка і своїми словами і справами своїми показала нам, що це істинна віра, і ми дозволили всім, хто захоче, прийняти хрещення. І також ми дуже сподіваємося, що самі будемо готові зробити те ж в належний нам час. І ми твої друзі і помічники твоєї величності, і ми готові служити тобі, коли тобі буде потрібна наша служба». Таким чином, зберігаючи видимість досить миролюбного ставлення до християнства, каган заявив про свою дружбу та співробітництво з імператором. Однак, від прийняття християнства ввічливо ухилився і підготував його до того, що Хозарія буде все-таки іудейською країною. Тому можна сказати, що з політичної точки зору місія Костянтина мала деякий успіх, але з точки зору релігійної це був провал, тому що християнство в Хозарії не стало офіційною релігією, і сам Каган залишився від нього осторонь. Слід додати, що через три або чотири роки після чергової подорожі Костянтина в Хозарію виявилось, що каган Захарія був, все ж, іудеєм. Чи не важко розуміти дії кагана, він формально, виконав ритуал «вільного вибору», нібито він сам вирішив стати іудеєм, з ідейних міркувань. А не під тиском обставин. Як вже було вище згадано, після захоплення Хозарії євреями на чолі держави був формально священний каган, як сакральний правитель, але не більше, тому що влада йому вже не належала. Вся ця своєрідна хозарська система двовладдя вже давно не існувала. Вона перетворилася в абсолютну владу бека-царя. Це підтверджує і відомий автор цар Йосип в документі (Кембриджському листі), написаному на івриті. У ряді бібліотек Великобританії існує кілька копій цього листа, в якому цар Йосип пов'язує саму появу хозарського двовладдя – діархії – з наверненням всієї верхівки в іудаїзм. Цей факт не

викликає сумніву. Характерно, що у часи Йосипа, в X ст., все кагани були виключно євреями. Як свідчать арабські джерела того часу, хозарські кагани повинні походити з особливою сім'ї і титул переходити у спадок. «У цій сім'ї могли жити як бідні, так і багаті. Не мало значення наскільки багатий чи бідний кандидат в кагани. Навіть молода людина, наприклад, продавець коржів, що належить до цієї сім'ї, міг сісти на трон кагана, але тільки за умови, що він – єврей. Каган жив в золотом зводі. У важливих випадках або під час війни, він виходив на цьому ж зводі». Зберігалась досить незначна кількість документів на івриті, пов'язаних з хозарами. В їх основі лежить вищезгадане листування між сановним євреєм Хасдай ібн Шаптуру і хозарським царем євреєм Йосипом, яке тут вже цитувалося. Коли Хасдай отримав інформацію про єврейську державу, він був в захваті і відправив через єврейських купців це послання хозарському царю Йосипу. Його цікавили всі обставини появи євреїв в Хозарії, розміри країни, число міст, чисельність війська, система оподаткування та судівництва в державі, розміри податків і політична ситуація, а також історія хозарської царської династії. Близько 955 р. Хасдай отримав дуже докладного листа від царя Йосипа, що містив відповіді на ряд питань. Йосип стверджував, що хозари не були нащадками давніх ізраїльтян, як вважав Хасдай, а були місцевим тюркським народом, який «добровільно» прийняв іудаїзм. Йосип виклав всю історію Хозарії, посилаючись на хозарські літописі. Він докладно описав історію навернення хозар в іудаїзм, але жодного разу не згадав про криваву війну і заколоти етнічної хозарської знаті. Проте дуже докладно описав географію Хозарії, її кордони і міста, стан всіх народів, що населяли її, і тих, хто платили йому данину. З цього опису видно, що основу діяльності країни становить кочове або відгінне скотарство. Він описав, що древнім центром Хозарії був Дагестан, де процвітало виноградарство і садівництво. А у IX–X ст. на Волзі, в Криму, на Тамані, на Кубані і на Дону вже при іудейському правлінні, йшов процес осідання кочівників на землі. Звичайно, це було пов'язано з громадянською війною, коли армію з етнічних хозар поступово замінили на найманців з Хорезма. Місце, що звільнилося населення треба було чимось зайняти. Раніше хозари жили за рахунок військових грабежів і розбоїв, торгували рабами і військовою здобиччю, трофеями з країн Закавказзя. Але тепер армія з етнічних хозар стала вкрай небезпечною для іудейського уряду. Тому відбулася переорієнтація населення на невійськові, на торговельні і сільськогосподарські джерела доходів. За

своїм ландшафтом та мікрокліматом Хозарія різко відрізнялася від степової напівпустельної зони, яка прилягала до Волги. Хозари жили, в основному, в тих місцях, які в наш час затоплюються весняними паводками. Схоже на те, що тисячу років тому весняні розливи Волги були на багато менші, Волга була менш багатоводна, і рівень Каспію лежав значно нижче. Зеленими луками текли неглибокі річки, покриті вербами і очеретом. У річках водилося багато риби, в плавнях гніздилися хмари качок, гусей, лебедів і т.п. Заливні луки служили самі прекрасним пасовищем для худоби. Як і тепер, в дельті Волги визрівали соковиті кавуни, ріс прекрасний виноград, рис, зернові культури, бобові. Все це сприяло землеробства, садівництва, рибальства та полювання. Ремесла в Хозарії особливо ніколи не розвивалися.

Іранський географ Ібн Хордадбех в своєму трактаті «Книга шляхів і країн» ще в IX ст. описав багато маршрутів єврейських купців, яких він називав рахданіти від перського «знаючі шлях». Ібн Хордадбех писав, що євреї-рахданіти вели торгівлю від долини Рони у Франції до східних меж Китаю, вільно володіючи знаннями різних мов і підтримуючи торгові факторії в багатьох містах. Завдяки їх зусиллям продовжували діяти старі торгові шляхи, прокладені ще за часів Римської імперії. Їх торговельна мережа того часу охоплювала Європу, Північну Африку, Близький Схід, Центральну Азію, частини Індії та Китаю. Волзький торговий шлях йшов від Дона, далі в землі слов'ян і країни, що прилягали до Балтійського моря, цей шлях відзначений скарбами арабських дирхемів. Ключову роль в цьому Правлінні з деяких пір стали грати руси. З гирла Волги через Ітіль, руські купці потрапляли на Каспій, потім пливли на південь до Персії, а далі йшли по суші або в Багдад або в Середню Азію. Розкопки виявили ряд сухопутних маршрутів: це цілий ланцюг Караван-сараїв від Хорезма до Нижнього Поволжя. Хозарські євреї поступово намагалися вставити свій контроль і над морською торгівлею, оскільки торгували і з Візантією, і Малою Азією. Контроль над важливими транзитними шляхами призвів до того, що в IX – X ст. головним джерелом доходів Хозарії стали торгові мита, а не військові трофеї, землеробство або скотарство.

Ітіль перетворився у велику міжнародну торговельну базу. Рахданіти вели торгівлю, насамперед орієнтовану на заможних клієнтів. Хозарія на той час стала одним з найбільших транзитних і торгових держав Євразії, саме торгівля стала основним джерелом доходів правлячої еліти.

Отже, запровадження іудаїзму як державної релігії Хозарського каганату відбувалося примусовим шляхом, а укріплення іудейської еліти на чолі держави стало можливим завдяки її перемозі у громадянській війні всередині держави.

Література та джерела

1. Новосельцев А.П. Города Хазарии / Хазарское государство и его роль в истории Восточной и Центральной Европы и Кавказа. Москва: Наука, 1990. С. 128–132.
2. Краткая еврейская энциклопедия. Том 8. Глав. ред. Ицхак Орен (Надель), Нафтали Прат. Иерусалим: Общество по исследованию еврейских общин, 1996. 692 с.
3. Дуглас Данлоп. История хазар-иудеев. Религия высших кланов. Москва: Центрполиграф, 2016. 256 с.
4. Коковцев П.К. Еврейско-хазарская переписка в X в. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1932. 134 с.
5. Лев Гумилев. Древняя Русь и Великая степь. Москва: АСТ, 2016. 736 с.
6. Константин Багрянородный. Об управлении империей. Москва: Наука, 1991. 493 с.
7. Плетнева С.А. О построении кочевнического лагеря-вежи // СА. № 3. 1964. С. 133–140.
8. Краткая еврейская энциклопедия. Том 9. Глав. ред. Ицхак Орен (Надель), Нафтали Прат. Иерусалим: Общество по исследованию еврейских общин, 1999. 660 с.
9. Владимир Петрухин, Валерий Флёров. Иудаизм в Хазарии по данным археологии // История еврейского народа в России. От древности до раннего Нового времени. Том 1. Москва: Мосты культуры / Гешарим, 2010. С. 149-161.
10. Артамонов М.И. История хазар. Ленинград: Издательство Государственного Эрмитажа, 1962. 521 с.
11. Плетнева С.А. Очерки хазарской археологии. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 2000. С. 4.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА БОРОТЬБА ІНШИХ НАРОДІВ ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Сьогодні вивчення досвіду боротьби, нерідко спільної, різних народів проти кремлівських окупантів набуває особливого значення, адже Москва і досі не вгамувала своїх імперських амбіцій, що доводить збройна агресія, яку здійснює Росія проти України з 2014 р. Тому і вивчення шляхів протидії їй набуває особливої актуальності

Після вигнання нацистів із Центральної та Східної Європи, ці території опиняються під контролем СРСР. Щойно звільнившись від нацистського тоталітарного режиму, країни стали майданчиками для побудови режиму комуністичного. Злочини радянського керівництва почали обурювати суспільство. Противладні настрої на всіх теренах від Балтійського до Чорного моря ширяться, переходячи в збройний опір [15]. Протидія радянській владі європейських народів мала спільні риси, водночас кожне протистояння мало свої особливості. У цій доповіді робиться спроба порівняти Боротьбу УПА та аналогічних організацій європейських народів (поляків, білорусів, литовців, естонців, латвійців, болгар, молдован, румунів) проти радянських загарбників.

Українська повстанська армія була заснована 14 жовтня 1942 р., останній відомий бій боївки українських повстанців відбувся 1960р. Польська Армія Крайова була заснована 14 лютого 1942. У 1945р бійці АК перейшли до лав новоствореної організації «Воля і незалежність». Поруч із ВІН активну антикомуністичну боротьбу здійснювали Національні збройні сили [15]. Окремі виступи польських повстанців тривали до середини 50-их років. Білоруські повстанські загони були об'єднані в організацію «Чорний кіт» (друга назва Білоруської Визвольної Армії), що діяла на теренах Білорусії протягом 1944–1956 років. Для партизанів прибалтійських країн (Латвія Литва, Естонія) характерна назва «лісові брати». Вони боролись від 1944р до 1950-их років (у Литві до 60-их). Найчисленнішим та найсильнішим із повстанських формувань литовців

стала Литовська армія свободи. Естонські повстанці не мали єдиної структури й керівництва та діяли кількома окремими групами, найбільшою з яких був Союз збройної боротьби. У 1944–1945 роках у Латвії виникло кілька великих партизанських об'єднань, які боролись проти радянських загартбників: Асоціація національної оборони (партизанів) Латвії, Латвійська національна партизанська асоціація та Організація латвійських національних партизан. У Молдові також існувало кілька організацій які виступали проти більшовицької влади: Національна організація Бессарабії — Лучники Штефана (1946-1949 рр.), Чорна армія (1950 р.), підпільна селянська організація Філімона Бодіу (1945-1950 рр.). У Румунії повстанські загони, працюючи автономно один від одного, протидіяли прорадянській владі від 1947р до 60-их років. У Болгарії антикомуністичні виступи тривали від 1947 до середини 50-их років (Горянський рух).

У складі УПА діяли чотири похідні групи УПА-Північ (на Волині, Рівненщині, Житомирщині) УПА-Захід (На Лемківщині, Надсянні, Холмщині, Тернопільщині, Львівщині, Івано-Франківщині), УПА-Південь (На Вінниччині, південній Київщині, у Кам'янець-Подільській області) та УПА-Схід (решта території України, включаючи південні регіони та Донбас) [7]. Найдовшим та найбільш масовим повстанський рух був у Західних регіонах України, через сприятливі географічні умови (висока лісистість, наявність гір та важко прохідних територій, і відповідно зручних місць для переховування, створення криївок тощо), а також високої підтримки серед місцевого населення. Армія крайова діяла на території Польщі в кордонах до 1 вересня 1939 року. Територія Литви була розділена лісовими братами на три області і дев'ять районів [12, 215, 227]: Південно-Литовський (райони Taurg і Dainavos), Східно-Литовський (райони Algimanto, Didžioji Kova, Vytis і Vytautas), Західно-Литовський (райони Kęstutis, Prisiķelimas і Žemaičiai). Повстанська боротьба латвійців охопила більшу частину території їхньої країни. Також латвійські національні партизани заходили у прикордонні райони Псковської області. Лісові брати в Естонії найактивніше діяли в районах Пярнумаа та Ляенемаа, Тартумаа та Іда-Вірумаа. У Молдові повстанці діяли в районі Бессарабії, Белецького повіту. Румунські повстанські загони базувалися у важкодоступних гірських районах (Східні і Південні Карпати) а також у повітах Арад та Ботошань на північному сході та заході Румунії. У Болгарії Перші повстанські групи виникали та діяли переважно у гірських районах. Але поступово антикомуністичний спротив охопив усю країну.

Найбільш потужним рух опору був на півдні Болгарії на кордоні з Македонією.

Найвідомішими очільниками УПА були Роман Шухевич та Василь Кук. Стефан Ровецький, Тадеуш Коморовський, Леопольд Окулицький – визначні командувачі Армії Крайової. Керівником лісових братів в Литві був Йонас Жямайтіс. Лідером організації «Чорний кіт» був Михайло Вітушко. Лідерами Національної організації Бессарабії були Василе Бетринак, Всилие Чваснюк, Чорної армії - Гаврил Андранович, Гаврил Бодіу. Філімон Бодіу був очільником організації молдовських повстанців, яка носила його ім'я. Найвідомішими командувачами румунських партизан були Георге Арсенеску, Іон Гавриле Огорану. Знаним очільником болгарського антикомуністичного руху був Герасим Тодоров.

Повстанці окремих країн певний час отримували допомогу з-за кордону. США підтримували румунських повстанців, Британія – білоруських. Болгари за окремими даними мали заступництво Греції. Армія Крайова отримувала значну допомогу від уряду Польщі в Лондоні і західних союзників. Однак, вже в кінці Другої світової війни, в зв'язку з погіршенням відносин між лондонським урядом Польщі та СРСР, союзники прийняли рішення про обмеження допомоги АК, оскільки ці дії могли призвести до ускладнень у відносинах між СРСР і західними союзниками. Лісові брати не отримували дієвої підтримки країн Заходу. Більшість агентів, відправлених МІБ, ЦРУ та шведськими спецслужбами упродовж 1945–1954 років, були заарештовані КДБ та не змогли контактувати з партизанами. Західні розвідувальні агентства були зацікавлені насамперед у збиранні інформації про радянські військові споруди та розміщення військ [12, 212]. Таким чином, повстанці мусили покладатися на власні сили. УПА від самого початку спиралась виключно на підтримку українського народу. Молдовани також використовували лишень власні ресурси.

Комуністична влада в різних країнах використовувала схожі методи боротьби з національно-визвольними рухами. На будь-якій підконтрольній їй території вона застосовувала репресії щодо родин повстанців та мирного населення, яке теоретично могло співпрацювати з партизанами. Для придушення спротиву комуністична влада активно застосовували армію, силові структури, а також підрозділи радянського НКВД. Водночас у Польщі, Україні, та прибалтійських країнах вони проголосили амністію, тим повстанцям, котрі складуть зброю. Однак далеко не завжди

комуністична влада залишала в спокої тих, хто вирішив прийти з повинною. Їх могли неодноразово допитувати, вимагаючи інформацію про своїх колишніх побратимів, могли відправити до таборів, переселити далеко від рідних земель, потім могли бути проблеми з професійним зростанням тощо. Радянська влада здійснювала депортації українців (в рамках операції «Захід було насильно вивезено з України 203 тисячі осіб [8, 51]), 42133 латишів [10, 129], 22 326 естонців [9], 320000 литовців [12, 225], 46000 молдован [13, 73]. В Україні та Болгарії комуністична влада запроваджувала стан блокади окремих регіонів У наддніпрянській Україні та Молдові 1946-1947 рр було організовано голод. Прорадянські сили в Україні, Білорусії та країнах Балтії набирали агентів і організовувати винищувальні батальйони.

Повстанці нерідко застосовували спільні методи боротьби. У Польщі та Білорусії підпільники здійснювали інфільтрацію своїх членів до створених комуністами у цих країнах органів влади, армії та сил безпеки. В усіх країнах повстанські загони нападали на військові гарнізони, відділення міліції, партійних діячів, співробітників органів держбезпеки та міліції для протидії утвердженню комуністичної влади на цих теренах. Протягом 1944-1945 років в Україні, Польщі, Білорусії та країнах Балтії повстанці повністю контролювали цілі райони, вони нищили для унеможливлення утвердження радянської влади транспортну та виробничу інфраструктуру, перешкоджали створенню колгоспів тощо. Проте важкі бої з радянськими каральними загонами сильно знекровили їхні сили. Тому наприкінці 1940-х задля збереження своєї боєздатності замість великих загонів повстанці почали діяти малими групами по 5–10 вояків [15]. Невеликі збройні відділи були мобільнішими. Їм було значно легше маневрувати, проводити диверсійні операції та протидіяти ворожій пропаганді. Від нападів на військові частини та інші стратегічні об'єкти вони перейшли до «точкових» акцій проти окремих представників комуністичної влади та їхніх місцевих поплічників. Було важливо зберегти людський ресурс. Тому партизани ховалися в бункерах і частіше брали участь у політичній та пропагандистській діяльності. Зокрема, вони в Литві та Україні бойкотували і перешкоджали проведенню виборів до Верховної Ради Радянського Союзу в лютому 1946 року і до Верховної Ради Литовської РСР та Української РСР у лютому 1947 року. Вони друкували агітаційні бюлетені, листівки, газети, різні періодичні підпільні видання. Антирадянську агітацію в Молдові здійснювали Лучники

Штефана та організація Філімона Бодіу. У цій країні Чорна армія навесні 1950 року здійснила кілька збройних нападів на відділення міліції, партійних функціонерів, магазини та відділення банків, а в одному з сіл зірвали проведення офіційних заходів з нагоди 1 травня [15]. У Болгарії та Україні підпільники також займалися утриманням конспіративних квартир. На відміну від УПА, Білоруська визвольна армія покладалася більше не на стаціонарні воєнізовані загони, а на підпільників, що жили звичайним цивільним життям, а в разі потреби робили диверсії і партизанські засідки та вилазки.

Вояки УПА здійснювали з Армією Крайовою спільні операції проти радянських окупантів. УПА організувала рейд в Румунію, щоб встановити там контакти с антикомуністичним підпіллям, однак результати цього рейду не відомі. Українці співпрацювали з білоруськими підпільниками та «лісовими братами». Разом з повстанцями країн Балтії бійці УПА не раз влаштовували повстання в концтаборах (Воркутинське повстання 1953 р., Кенгірське повстання в'язнів 1954 р.). Українців в таборах стали центром, навколо якого почали об'єднуватися представники національних рухів інших підкорених СРСР народів. Вони дали відсіч кримінальним елементам і фактично зруйнували систему ГУЛАГу зсередини.

У сучасній Україні вояки Української Повстанської Армії визнані борцями за незалежність України. Річниці створення УПА офіційно святкують у низці областей із 2005 року. На честь 70-річчя створення УПА Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська обласні ради оголосили 2012 рік роком Української Повстанської Армії. Бійцям, які віддали своє життя на захист України, після тривалих нападів радянської пропаганди, яка демонізувала їх, повертається звання героїв не тільки на рівні окремих осіб, родин, але й на державному рівні. У Польщі Армія Крайова визнана організацією, яка боролась за незалежність цієї країни, а вояків АК вважають героями. У країнах Балтії також шанують пам'ять про боротьбу лісових братів проти окупантів. У Литві ветерани боротьби за свободу отримують державну пенсію. Третя неділя травня відзначається як День партизана. У цій державі учасників боротьби з лісовими братами звинуватили в геноциді та піддали кримінальному переслідуванню. Правлячий режим Білорусії воліє не підіймати тему Білоруської Визвольної Армії, він ще не відійшов від радянського минулого та пропаганди. У Молдові шанують спротив повстанців тоталітарному режиму У сучасній Румунії декілька спроб затвердити День пам'яті бійців

антикомуністичного спротиву не дали результатів. Це пояснюється спротивом некомуністичного лобі. Водночас загальною повагою користувалась Елізабет Ризя – учасниця повстанського руху, яка стала символом антикомуністичного спротиву. У 2000 р. встановлено Пам'ятний Хрест антикомуністичного спротиву. 21 грудня 2016 року президент Болгарії Росен Плевнелієв посмертно нагородив 30 активістів руху Горян орденом "Громадянські заслуги" I ступеня за "надзвичайно великі заслуги та зусилля щодо зміцнення громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини та його опору проти тоталітарного режиму" [3].

Для ефективного спротиву агресії необхідно поєднувати інформаційну боротьбу з військовими діями, надзвичайно важливо об'єднати всі сили, що здатні чинити спротив. Це дозволяє протягом тривалого часу протидіяти окупантам. Важливими є зв'язки з іншими державами, спільна боротьба, адже тривала ізоляція сприяє вичерпуванню ресурсів, необхідних для здійснення спротиву. Відсутність ефективної підтримки з боку країн Заходу, і відповідно міжнародна ізоляція стали одними з причин поступового згасання антикомуністичних рухів. Підпілля не може існувати без підтримки місцевого населення, звідти воно черпає основні свої ресурси. Водночас постійне напруження, довготривалі сутички втомлюють цивільне населення, що зменшує здатність до спротиву. Важливим чинником також є усвідомлення заради чого іде боротьба, вірність ідеалам, адже це дає додаткові моральні сили підпільникам.

Література та джерела

1. «За східним обрієм (Спомини про пережите)» Данило Шумук. Copyright 1974 by SMOLOSKYP and P.I.U.F. 219 с.
2. Daumantas, Juozas L. *Fighters for Freedom*, Manyland Books, New York, December 1975. 282с
3. Сайт «Администрация на Президента на Република България» <https://www.president.bg/news3513/prezidentat-kam-naslednitsi-na-goryanite-za-osvobozhdenieto-ni-ot-totalitarizma-sa-se-zhertvali-hilyadi-i-ne-tryabva-da-dopuskame-podmyana-na-istoriyata.html>
4. Krzysztof Komorowski. *Armia Krajowa: Rozwoj organizacyjny*. Wydawn. Bellona, 1996. 477 с.
5. Rieber, Alfred J. (2003). *Civil Wars in the Soviet Union*. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 4.1, 129–162.
6. *Антысавецкія рухі ў Беларусі: 1944 – 1956*. Менск: Архіў Найноўшае Гісторыі, 1999 р. 328 с.

7. Володимир Мороз. «5 грудня 1943 р. — визначна дата в історії Української Повстанської Армії». URL: <https://web.archive.org/web/20131029194522/http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=2606>
8. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 - 1980-ті роки : Моногр. / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін; Нац. акад. Служби безпеки України, Укр. ін-т військ. історії. - К. : К.І.С., 2007. - 568 с.
9. Докладная записка уполномоченного МВД СССР В.Т. Рогатина заместителю министра внутренних дел СССР В.С. Рясному о проведении переселения из ЭССР. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1022873>
10. Зігмарс Турчінскіс. Діяльність Латвійської національної Партизанської Асоціації (ЛНПА) з 1944 по 1953 роки. 119-130 с. URL <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/67060/14-Turchinskis.pdf?sequence=1>
11. Іван Губка. Боротьба ОУН-УПА в московських концтаборах. 6 с. Електронний ресурс. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/download.php?bookid=66>. Дата звернення: 10.10.2020.
12. Литовський рух опору, 1944-1952 / А. Будрецькіс / Український визвольний рух: наук. зб. — Львів, 2005. — Збірник 4. — С. 210-229. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/67066/20-Budretskis.pdf?sequence=1>
13. Моудслі, Еван (1998). Сталінські роки: Радянський Союз, 1929-1953. Преса Манчестерського університету. 70-80 с.
14. Даумантас Юозас. «Браття лісовії». Львів, Крок. 2016. 454 с.
15. Сергій Рябенко. Україна та Європа проти комунізму: повоєнні рухи опору. URL: <https://zbruc.eu/node/71849>
16. Центр досліджень визвольного руху. Українська повстанська армія: Історія Нескорених (від. ред. В. В'ятрович, Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль). Львів, 2007. 352 с.

ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО ВПЛИВУ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Вступ. Останнім часом вітчизняний історіографічний дискурс Козацької України розширює кордони інтелектуальних пошуків. Вітчизняна історична наука залишає позаду звичну марксистську парадигму та пантеон “національних героїв”, центральне місце в якому посідали організатори народних селянських повстань і Богдан Хмельницький як призвідник масового спротиву феодално-кріпосницькому гніту. Натомість науковці реставрують історичну пам’ять про раніше незаслужено забутих періодів історії та відкривають іншу оптику розглядання національної проблематики. Задунайська Січ є однією з таких забутих сторінок української військово-політичної історії.

Метою повідомлення є розкриття політико-дипломатичних аспектів існування військового козацького формування Задунайської січі та висвітлення ролі Задунайської січі у політичному протистоянні Османської та Російської імперій.

Виклад основного матеріалу. Запорізька січ до останніх років свого існування розглядалася російськими можновладцями як регіон нестабільності та прихованого, а часом відкритого спротиву російському царському режиму. Незважаючи на те, що Російська імперія використовувала козаків у політичних конфліктах як військову силу, політична автономія українців в рамках імперії вбачалася правителями Росії як джерело анархічних, розкладних і загалом невігідних режиму ідей.

З періодом активної абсолютизації влади в Росії прийшов період поступового згортання політичної автономії України: у 1764 році була ліквідована Гетьманщина, 1765 р. було знищено полково-сотенний устрій Слобожанщини. Останнім кроком для встановлення абсолютної влади російського режиму на теренах України була ліквідація Запорозької Січі. Після закінчення російсько-турецької війни 1768-1774 рр., внаслідок якої пряма сфера впливу Росії розширилася на всі території Південної України, Північний Кавказ і Крим.

Ключук-Кайнарджійський мир виявився занадто хитким і османська та російська сторони змушені були за посередництвом французів та англійців підписати Айналі-Кавакську конвенцію з оновленими умовами: у тому числі перетину Босфорської протоки для російських кораблів. 1775 р. російська влада ліквідує Нову Січ на Запоріжжі. І з того ж року починається невпевнений, але згодом стабільний рух колишніх запорожців і українців, що ждали свободи після закріпачення, на береги Дунаю, що належали до території Османської імперії.

У перші роки перебування запорожців в Османській імперії їх безпосереднім захисником і представником інтересів був очаківський паша, владі якого вони підлягали.

Задунайці розглядалися османським керівництвом як інструмент впровадження своєї політики у регіоні та провідника свого домінування.

- По-перше, задунайці мали виконувати традиційну роль захисників південно-українського фронтиру, малозаселених (спустошених після війни) територій Подунав'я та Побужжя: прикордонні війська на кшталт угорських граничарів, звична функція для запорізьких козаків, але тепер під більш пильним контролем – тобто фактична служба османському уряду. «З початком російсько-турецької війни 1806-1812 рр. (у листопаді 1806 р. російські війська перейшли дністровський кордон, а офіційно Туреччина оголосила війну Росії лише 18 (30) грудня), мобілізовані частини турецьких запорожців знаходились під загальним керівництвом браїлівського назиря Ахмет-паші і безпосереднім керівництвом кошового отамана Гната Ковалю» [1].

- По-друге, це був легкий для мобілізації мілітаризований ресурс на кордоні, який можна було залучити до вирішення внутрішніх міжусобиць (див. нижче). Можливо, вони могли розглядатись як, якщо казати сучасною мовою, проксі-сили в регіоні. «Документи фонду “Генеральне консульство в Яссах” свідчать, що в кінці 1790-х р. запорозькі козаки брали активну участь у придушенні виступу Пазванд-оглу» [1].

- По-третє, Задунайська Січ була направленим джерелом дестабілізації російських кордонів, чим користувалася Османська імперія для створення певною мірою буферної зони на теренах Молдови та Південної України, населення яких було схильне до бунтів та побігів.

- Зрештою, по-четверте, як ми будемо розкривати нижче, протекція Османів над задунайцями могла виглядати в очах міжнародної спільноти –

в першу чергу, англійських та французьких послів-посередників – як жест, направлений на протистояння з Росією.

Варто зазначити, що козаки Задунайської Січі зберігали свої політико-військові традиції, себто такий феномен можна розглядати як певний «уряд в екзилі».

«Таким чином, під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. Запорозька застава Браїлова зберігала козацьку адміністративно-управлінську структуру, і навіть уособлювала Кіш, брала участь у бойових діях на боці турецьких військ. Аналіз біографічних даних козаків, які переходили до російських частин протягом війни, дозволяє твердити, що, перш за все, це були молоді люди, здебільшого, не козацького походження, які недовго перебували в козацтві, а записались до нього внаслідок тривалих блукань по Бессарабії та Добруджі» [2].

Восени 1806 р. розпочалася російсько-турецька війна, отже придунайським землям приділялась особлива увага російського військового керівництва. На початку російсько-турецької війни 1828–1829 роках Стамбул наказав задунайцям виступити проти Росії. 18 травня 1828–1829 року 1500 козаків на чолі з кошовим Йосипом Гладким, захопивши військову канцелярію та скарбницю, перейшли під Ізмаїлом на бік російської армії. «З початком війни у лавах задунайців відбувся розкол на дві партії – одна трималась турецької, інша – російської орієнтації. Російське командування, зацікавлене у ліквідації задунайського Коша і переході задунайських козаків до Росії, постійно агітувало козаків, використовуючи їх як таємні листування, так і офіційні заклики» [3].

Висновки. Задунайська Січ вбачається нами як приклад не зовсім вдалої політичної ставки на вирощування окремої політико-військової одиниці у вигляді проксі-сил для протистояння з Російською імперією. Проте агітація та пропаганда російського режиму, невдалі політичні дії Османської імперії та зміни курсу старшини Задунайської Січі призвели до згорання цього амбітного проекту.

Література та джерела

1. Бачинська Олена. Запорозькі залоги Нижнього Придунав'я у російсько-турецькій війні 1806-1812 рр. (за біографіями задунайських козаків). *Чорноморська минушина*. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : Зб. наук. пр. – Вип. 1. – Одеса, 2006.

2. Каюк Світлана. Османські провінційні урядовці і задунайські запорожці в кінці XVIII – на початку XIX ст. *Чорноморська минувшина*. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : Зб. наук. пр. – Вип. 4. – О.: Фенікс, 2009.
3. Каюк Світлана. Задунайська Січ: участь запорожців у політичних подіях Османської імперії кінця XVIII – початку XIX с. [Електронний ресурс] URL: <https://clck.ru/S3Mba>
4. Каюк Світлана. Російське vs османське діловодство: козацькі прикордонні питання у політичному протистоянні імперій наприкінці XVIII ст. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. - 2017. - Вип. 6. - С. 250-257.

Оніщенко Д. О.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Сапицька О.М.*

КУЛЬТ СОНЦЯ В ІМПЕРІЇ ІНКІВ

В офіційній структурі державної релігії інків Інті (Сонце) очолювало діючий пантеон. В державі Тауантінсую Інті відігравало роль божественного предка династії Інківі, в рамках цієї структури займало домінуючу позицію і символізувало верховенство та могутність інків.

Коріканча - загальнонаціональний головний храм Тауантінсую в Куско - був основним осередком культу Сонця. Одночасно він був і резиденцією Верховного жерця «сонячної релігії», якого звали Вільяк Уму і який завжди походив з родини Сапа Інкі - правителя інкської імперії. Найчастіше це був один з його рідних братів, іноді - його дядько або ж двоюрідний брат.

Вільяк Уму, як правило, постійно жив в Коріканчі. Йому було заборонено вступати в шлюб. Він повинен був уникати будь-яких статевих зв'язків. Не міг він також їсти м'ясо, пити йому слід було одну тільки воду. Вільяк Уму був зобов'язаний дотримуватися численних постів і вести практично чернечий спосіб життя. Посада Верховного жерця була довічною. Він займав головне місце серед всіх інших служителів культу Сонця. Основним обов'язком Вільяк Уму було спостереження за точним і правильним дотриманням ритуалів сонячного культу.

Інкський культ Сонця, як і інші геліоцентричні релігії, був тісно пов'язаний з астрономією і вивченням руху сонця задля потреб сільського господарства. Поклоніння Сонцю і спостереження за його переміщеннями мали надзвичайно важливе значення для людей, чиє життя було засновано на сільськогосподарській економіці. Сонце в холодному плоскогір'ї «дарувало життя», адже його присутність «перетворювала» навколишнє середовище, викликала дозрівання життєво важливого врожаю сільськогосподарських культур, а особливо маїсу, який займав важливе місце у повсякденному побуті та культурі інків.

Головні храми інків, присвячені культу Сонця, уряд будував на всій території імперії. У кожній області виділялися земельні ділянки, що іменувалися «землями Сонця», які забезпечували утримання служителів культу і їх помічників, - на цих ділянках випасали лам і вирощували маїс,

необхідний для ритуалів і жертвоприношень. Культ Сонця поглинав більшу частину виробленої на цих ділянках продукції. При цьому інші культури, включаючи місцеві вірування, також отримували забезпечення з цих земель в пропорції, відповідної до їх значення. Насправді ці ділянки розглядалися більше як загальні «землі Релігії», які були поділені між різними культурами.

В його найбільшому і найбагатшому святилищі храму Коріканча зберігалося зображення Сонця «надзвичайної величини і зроблене з золота». Кілька зображень Сонця відомі (принаймні, два з них потрапили в руки іспанців), і, судячи з описів, вони являли собою Сонце у вигляді величезного золотого диска розміром з людину, з променями, що розходяться від людського обличчя. Педро Сарм'єнто де Гамбоа повідомляв, що у Інкі Пачакуті було ще два зображення Сонця, виготовлених для Коріканчі: одне, що називалося Віракоча Пачайачачі і уособлювало «Творця» і було встановлено праворуч від образу Сонця; інше – Чукі Ілья, зображувало бога Грому і розташовувалося зліва від Сонця.

У більшості храмів Сонця, побудованих в провінційних столицях, про Віракочу згадок не було, і в них інші небесні боги слугували Сонцю. Проте Мартін де Муруа пише, що, коли Уайна Капак переїхав зі своїм двором до Томебамбе, він побудував там будинки Творця, Сонця і Грома, як в Куско, дав їм землі, слуг і стада в тому ж порядку і за звичаєм, прийнятому в Куско. Крім того, він влаштував головну уаку, яка була найбільш шанована в Куско, іменовану Уанакаурі, і також усі інші уаки з околиць Куско, все в тому ж порядку і розташуванні, як вони знаходилися в Куско, і на площі він побудував споруду для усну, яке індіанці прозвали Чукіпільяка [землетрус], щоб «жертвувати чичу Сонця, коли він пив з ним».

Всі найважливіші ритуали, пов'язані із культом Сонця, відбувалися на Уакапата, Священній площі Куско. Фортеця Саксайуаман також часто іменувалася «Будинком Сонця», у релігійному аспекті, можливо, це символічно уособлювало могутність інків, оскільки фортеця також називалася «Будинком Інкі».

Згодом, коли іспанські конкістадори прийшли в Тауантінсую в пошуках золота, інкські храми, багато оздоблені золотом, стали їх основними цілями. Найзавзятіші католики з іспанців також почали викорінювати місцеві релігії і вірування, через що наука і сьогодні не може

скласти повну картину того, що являла собою релігія на території Імперії інків, і наскільки сильно вона впливали на повсякденне життя народів, що її населяли.

Література та джерела

1. Itier C., Les Incas. Paris, Les Belles Lettres. Collection "GuidesBellesLettres", 2008. – Pp. 100-102.
2. Кендалл Е. Инки: быт, религия, культура. Москва, Центрполиграф, 2005. С. 83-87.
3. Стингл М. Государство инков: Слава и смерть сынов солнца. Москва: Прогресс, 1986. С. 80.

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ЄПАРХІЙ ПРАВОСЛАВНИХ РЕФОРМАЦІЙНИХ КОНФЕСІЙ НА ДОНБАСІ (1919–1937)

Ідейне оформлення руху за оновлення Православ'я сягає 1906 р., коли на хвилі революційних подій була створена Передсоборна присутність – орган, метою якого було здійснення підготовчої роботи до Помісного Собору. Потреба церковних реформ була очевидною, але виявились суттєві розходження щодо їх напрямку. За спогадами митрополита УАПЦ В. Липківського, кількісно більша консервативна група членів Присутності виступала проти обер-прокурорської влади, але пожвавлення церковного життя вбачала лише у відновленні патріаршества та посиленні ієрархічної влади, звільненої від надмірної опіки й контролю державної бюрократії. Прогресивна група підґрунтям церковної реформи вважала відродження засад соборності в житті й управлінні – відродження парафії як правної одиниці, основної ланки церковного життя [2, с. 7]. Оскільки перший досвід відкритого обговорення внутрішньоцерковних проблем, можливих реформ та спроб унормування парафіяльного життя відповідно до викликів епохи залишився нереалізованим на Всеросійському Соборі 1917–1918 рр., у середовищі Православної Церкви сформувався окремий пласт вченої церковної опозиції революційних настроїв. Тим більш, на Донбасі під час Громадянської війни частина священників підтримала більшовиків з якими пов'язувала надії на соціальні перетворення в суспільстві, позаяк багато кліриків зазнали переслідувань від білогвардійців у 1919 р. [14, с. 531].

В Україні фактичне втілення обновленської ідеології здійснювалось вже в рамках ухвалених Першим Всеукраїнським Православним Церковним Собором УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. «Канонів Української Православної Церкви», які, за слушним твердженням А. Зінченка, мали *«значення новітньої української церковної реформації»* [10, с. 660]. Утім, з огляду, на суперечливість хіротоній перших ієрархів УАПЦ, широка підтримка нової конфесії, за важливим твердженням І. Власовського, обмежувалась переважно Київською губернією [2, с. 141]. Поодинокі громади УАПЦ виникали у сільських, переважно україномовних,

місцевостях Донецької губернії та належали адміністративно до Харківсько-Слобожанської (Харківсько-Донбаської) окружної ради. За офіційними даними на території Донецької губернії у різний час функціонувало 8 парафій УАПЦ [7; 27], що в цілому не переважало 1,5% від загальної кількості православних громад Донбасу.

У травні 1922 р. група духовенства, прибічників радикальних церковних реформ у супроводі представників радянських спецслужб відвідала та переконала зректися церковної влади ув'язненого на території своєї резиденції в рамках процесу над московським духовенством патріарха Тихона (Беллавіна), який своєю резолюцією тимчасово передав канцелярію Синоду вказаним клірикам до часу прибуття місцеблюстителя. Рішення щодо тимчасової передачі канцелярії обновленці представили як передачу їм церковної влади, й 29 травня 1922 р. організували Вище Церковне Управління у справах Православної Російської Церкви (далі – ВЦУ) [16].

Ідеологічним центром обновленського руху орієнтованого на московське ВЦУ в Україні стала Харківська єпархія, де протягом 1905–1908 рр. існував потужний гурток прогресивного духовенства, і вже 14–16 липня 1922 р. на губернських зборах прихильників церковного оновлення було ухвалено рішення відсторонити від керівництва єпархією архієпископа Нафанаїла (Троїцького) [15]. Оскільки вслід за правлячим архієреєм, вікарний єпископ Старобільський Павло (Кратиров) також зайняв антиобновленську позицію, 16 серпня 1922 р. розпорядженням ВЦУ обох ієрархів було звільнено на спокій, а 22 серпня – утворене обновленське Харківське єпархіальне управління [8]. 5 грудня 1922 р. у Москві відбулась архієрейська хіротонія обновленського єпископа Старобільського Олександра (Мігуліна) [12, с. 59]. Наприкінці грудня 1922 р. був проведений повітовий з'їзд групи «Жива Церква» у Бахмуті, а вже 27 лютого 1923 р. одним з перших на території губернії комітет «Живої Церкви» був заснований у Станично-Луганській волості Луганського повіту [18, с. 77]. 12 квітня 1923 р. у Бахмуті відбувся Донецький губерніальний з'їзд групи «Жива Церква», на якому було утворено Донецьку єпархію [19]. Існують також відомості про існування Таганрозького вікаріату Донецької єпархії, який очолював завербований під час арешту колишній єпископ Маріупольський Андрій (Одінцов) [14, с. 532; 24]. У серпні 1923 р. керівництвом Донецького єпархіального управління здійснювались спроби утворення вікарного Луганського

окружного церковного управління [4]. Також існують відомості щодо існування обновленського Маріупольського вікаріату Катеринославської єпархії [13].

14 лютого 1923 р. на засіданні I Всеукраїнського обновленського з'їзду в Києві було утворене Всеукраїнське вище церковне управління (далі – ВВЦУ) як орган вищої церковної влади в межах України, Криму та Галичини [21]. 16 лютого 1923 р. у Києві відбувся I Всеукраїнський з'їзд групи «Жива Церква» [22]. 29 квітня 1923 р. у Москві розпочався обновленський Всеросійський Собор, який офіційно затвердив уведення низки реформ церковного устрою. 25 – 27 жовтня 1923 р. у Харкові відбувся обновленський Архієрейський Собор, на якому було проголошено утворення Української Синодальної Церкви та ратифіковано постанови Всеросійського Собору. ВВЦУ було реорганізоване у Всеукраїнський Синод, до складу якого був обраний архієпископ Бахмутський Андрій [11]. Протягом 1923 р. було офіційно зареєстровано 40 парафій Донецької єпархії: 25 – в Бахмутській та 15 в Луганській округах. На території Старобільського повіту до юрисдикції обновленської Церкви належало лише 27 із 150 парафій [6; 23; 24]. Варто зазначити, що на території Донецької єпархії парафії Старобільської округи належали до Харківської єпархії, Маріупольської – до Катеринославської єпархії, а Таганрозької та Шахтинської – до Ростовської єпархії. За даними С. Жилюка, станом на січень 1924 р. на території Донецької губернії було зареєстровано 190 обновленських парафій [9, с. 53]. Однак, внаслідок активних заходів консервативної церковної опозиції у першій половині 1924 р. обновленська Церква в Україні зазнала суттєвої організаційної кризи, втративши понад 1000 парафій [9, с. 139]. За офіційними даними станом на 1 вересня 1924 р. на території Бахмутської округи було зареєстровано лише 17 громад, Шахтинської – 11, Луганської – 2, Таганрозької – 19, Сталінської – 6 [7]. У 1925 р. Синодальна Церква втратила 13 кафедр, заснувавши лише 7 нових. Станом на 1 січня 1925 р. загальна кількість обновленських громад на території Донецької губернії зменшилась до 85, зокрема на території Бахмутської округи – 17, Шахтинської – 11, Луганської – 12, Таганрозької – 29, Сталінської – 16 [3]. Варто зазначити, що на території Донецької губернії парафії Старобільської округи належали до Харківської єпархії, Маріупольської – до Катеринославської єпархії, а Таганрозької та Шахтинської – до Ростовської єпархії. Навесні 1925 р. був утворений Луганський вікаріат у складі Донецької єпархії [12, с. 36].

14 травня 1925 р. у Харкові відкрилась сесія Всеукраїнського Собору, на якій була прийнята постанова про автокефалію Української Церкви та коренізацію богослужінь. Серед постанов Собору також була заборона другого шлюбу для духовенства [13]. Таким чином, українські обновленці спромоглися мінімізувати надмірні реформаційні тенденції у своїй практиці. Активізації церковно-інституційних процесів у цей час також сприяла нова адміністративна реформа УСРР, у результаті якої губерніальний поділ республіки змінився на округовий. У зв'язку з гострою потребою здійснення ефективного управління на місцях, виникла необхідність приведення числа обновленських епархій до нового адміністративного поділу УСРР. У результаті цього було утворено 36 епархій у відповідних межах територіальних округ [19]. Станом на 1 липня 1925 р. на території Бахмутської округи до Синодальної Церкви належало 28 парафій, Луганської – 12, Маріупольської – 29, Сталінської – 16 [27]. Навесні 1926 р. останньою на Донбасі була створена Сталінська епархія Синодальної Церкви. 9 травня 1926 р. відбулась архієрейська хіротонія єпископа Сталінського Макарія (Бистрова), а вже 12 – 13 травня ієрарх був затверджений на єпархіальному з'їзді в м. Дмитріївськ [12, с. 343; 32].

Оскільки з огляду на суттєву організаційну кризу над обновленським рухом постала загроза краху, був узятий курс на мінімізацію реформ, що, втім, не поліпило його становища, а радянські спецслужби вишукували механізми контролю діяльності решти православних конфесій. 4 – 5 червня 1925 р. на Полтавщині за участі 5 ієрархів відбувся Лубенський Собор, на якому було здійснено оформлення Соборно-Єпископської Церкви – канонічної альтернативи Автокефальній та Синодальній Церквам. На Донбасі єпархіальні управління УСЄЦ виникли в Артемівську, Сталіно, а також Луганську, яку очолив єпископ Августин (Вербицький) з титулом «Луганський та Сумський». У 1927 р. з переїздом архієпископа Іоанікія (Соколовського), на всі парафії УСЄЦ на Донбасі поширилась юрисдикція возведеного до сану архієпископа Луганського Августина, який отримав титул «Донецький та Луганський» [5; 17, с. 147].

Зрештою, станом на 1 січня 1928 р. у межах території 5 округ колишньої Донецької губернії функціонувало 3 громади УАПЦ, які належали до Харківсько-Слобожанської (Харківсько-Донбаської) окружної ради, Донецько-Луганська епархія УСЄЦ (39 громад) а також була сформована мережа Української Синодальної Церкви у складі: Старобільської (59 громад), Маріупольської (42 громади), Луганської

(28 громад), Артемівської (19 громад) та Сталінської (18 громад) єпархії [26]. Загалом на території регіону було зареєстровано 207 парафій реформаційних конфесій (УАПЦ, УСЦ та УСЄЦ), що складало лише 36,8% від загальної кількості православних громад.

Отже, історичний аналіз становлення Донецької єпархії Синодальної Церкви доводить, що процес впровадження радикальних церковних реформ не знайшов широкої суспільної підтримки серед населення Донбасу. Внаслідок невдалої спроби щодо радикального підходу до впровадження програми церковних реформ, представники обновленського руху фактично скомпрометували ідею православної реформації, наслідки чого відчутні в релігійному дискурсі пострадянських країн до цього часу. Подальше дослідження вказаної теми потребує з'ясування низки питань етнокультурного, політичного, мовного та канонічного характеру функціонування громад Синодальної Церкви на Донбасі, що дозволить розширити уявлення про формування релігійного світогляду місцевого населення і запропонувати нові концептуальні підходи щодо подолання церковного розділення.

Література та джерела

1. Бой «живой» с базаром // Коммунист (Харьков). – 1923. – 4 января (№ 2). – С. 3.
2. Власовський І.Ф. Нарис історії Української Православної Церкви: у 4 т. 5 кн. – К., 1998. – Том IV. – Ч. 1. – 384 с.
3. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-197. – Оп. 3. – Спр. 3. – Арк. 157.
4. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. Р-1146. – Оп. 1. – Спр. 279. – Арк. 34.
5. ДАДО. – Ф. Р-575. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 330.
6. ДАДО. – Ф. Р-1146. – Оп. 2. – Спр. 273. – Арк. 58 – 71; Спр. 274. Арк. 22, 83.
7. Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-17. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 461.
8. Живая Церковь. Отстранение архп. Нафанаила и членов епархиального Совещания от дел управления Харьковской епархией // Коммунист (Харьков). – 1922. – 23 августа (№ 192). – С. 4.
9. Жилюк С.І. Обновленська Церква в Україні (1922 – 1928). – Р., 2002. – 384 с.
10. Зінченко А.Л. Всеукраїнський Православний Церковний Собор // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 660 – 661.
11. Как образовался Всеукраинский Священный Синод // Голос Православной Украины. – 1925. – Январь № 1–2. – С. 2–3.
12. Лавринов В., прот. Обновленческий раскол в портретах его деятелей. – М.: Общество любителей церковной истории, 2017. – 736 с.

13. Открытие Всеукраинского Священного Собора // Голос Православной Украины. – 1925. – 1 июня № 10. – С. 1 – 2.
14. Пидгайко В.Г. Луганская и Алчевская епархия // Православная энциклопедия. – М., 2020. – Т. 41. – С. 530 – 541.
15. Собрание обновленцев // Коммунист (Харьков). – 1922. – 16 июля (№ 161). – С. 3.
16. Соловьев И. диак. Высшее Церковное Управление // Православная энциклопедия. – М., 2005. – Т. 10. – С. 104–106.
17. Тригуб О.П. Розкол Російської Православної Церкви в Україні (1922-39 рр.): Між Державним Політичним Управлінням та реформацією. Монографія. – Миколаїв, 2009. – 300 с.
18. Форостюк О.Д. Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917–1941 роках (на матеріалі Донецького регіону) : монографія. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. – 151 с.
19. Хроника. В Украинском Священном Синоде // Голос православной Украины. – 1925. – 1 июля № 13. – С. 8.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 355. – Арк. 17.
21. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2189. – Арк. 224–225.
22. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2189. – Арк. 225.
23. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 1026. – Арк. 11–15.
24. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 968. – Арк. 19–25;
25. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 1064. – Арк. 4–9.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1772. – Арк. 121.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2007. – Арк. 63.

**НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ:
З ІСТОРІЇ СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
(90-ті роки ХХ ст. – 2014 р.)**

З нагоди 100-річного ювілею вишу звертаймося до сторінок його життя.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля бере початок свого розвитку з 27 березня 1920 року, коли в Луганську створено перший вищий навчальний заклад у Донбасі з підготовки кадрів для машинобудівних підприємств. В той час він мав лише механічний і електротехнічний факультети, де працювало 20 викладачів і навчалося 132 студенти. У період Великої Вітчизняної війни машинобудівний інститут (таку назву він мав у ті роки) був евакуйований до м. Омська і став базою для створення найбільшого у Сибіру Омського політехнічного інституту (сьогодні – Омський державний технічний університет). Фактично у Луганську у післявоєнний час розпочато все було заново, дійшовши значного обсягу і рівня у 60-80 роки.

Історія неодноразово переконливо доводила, що переломні події в житті суспільства завжди викликають наступну трансформацію діяльності освітніх закладів. Державотворчі процеси в Україні не стали винятком. З набуттям Україною незалежності в 1991 році ці процеси суттєво переформатували розвиток вишу. 8 травня 1993 року на базі Луганського машинобудівного інституту та декількох інших закладів освіти Луганська і Луганської області було створено Східноукраїнський державний університет. У 1996 році закладу було надано IV рівень акредитації. Діяльність тодішнього ректора Олексія Миколайовича Коняєва спрямована була на подальше зміцнення матеріально-технічного і освітнього потенціалу вузу. За часи керівництва наступного ректора – д.т.н., проф. Голубенка Олександра Леонідовича (1997-2015) – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля за узагальненими показниками досяг провідних позицій як на регіональному, так і на національному рівнях, починаючи з того, що йому вперше в Луганській

області було надано статус класичного університету, і також уперше серед ВНЗ Луганщини підвищено до статусу національного університету; а ще через рік присвоєно персоніфіковане ім'я В. Даля. «Козак Луганський» Володимир Даль – один з небагатьох серед відомих українців, ім'я якого святкувалось у всьому світі згідно зі спеціальною постановою ЮНЕСКО у 200-річний ювілей нашого видатного земляка.

Керівництво вузу здійснило нові кроки в розвитку навчального процесу. Оскільки в умовах сучасної освіти широкого розмаху зазнала й система дистанційної освіти, у жовтні 2001 р. при Інституті післядипломної та дистанційної освіти університету було створено Центр дистанційного навчання. Ця подія спричинила нові можливості в Далівському навчальному закладі освіти в системі дистанційної освіти.

На початку 2000-х рр. університетом було виборено республіканський конкурс на право проводити перепідготовку управлінських кадрів для сфери підприємництва. Було створено Центр з перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва (2001 р.), що стало помітним звершенням університету. Хронологічний проміжок часу перших років нового тисячоліття багатий на яскраві та широкомасштабні події, які поставили наш навчальний заклад на гідні позиції у високому рейтингу серед вузів України.

У 2002 році Асоціацією ділових кіл (місто Оксфорд, Великобританія) визнано, що університет працює з європейською якістю. Того ж року університет був нагороджений Європейською Асамблеєю Бізнесу медаллю і сертифікатом «За досягнення високої якості, що відповідає Європейському стандарту». У 2003 році на Міжнародній виставці «Сучасна освіта в Україні – 2003» університет одержав бронзову медаль.

У 2004 р. у м. Києві університет узяв участь у VII Міжнародній виставці навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні–2004», отримавши Золоту медаль та Диплом Міністерства освіти і науки України і Академії педагогічних наук України. В тому ж 2004 році університет узяв участь у трьох міжнародних виставках, на яких представив 24 експонати, отримавши медаль та два дипломи. У новому тисячолітті Далівський університет приймав участь і в міжнародних виставках: у китайсько-українській виставці (8-11 червня 2001 р.); у російсько-українській виставці, присвяченій Дням Луганської області в Ростовській області (11-13 червня 2001 р.).

Видатною подією 2004 року для СНУ ім. В. Даля стало підписання у м. Болонья (Італія) Великої Хартії університетів. Такий крок керівництва вузу чітко підкреслив готовність навчального закладу до нових змін, яких вимагала сучасність не лише в системі освіти, а й в глобальному вимірі, адже болонська система передбачає високий рівень освіти, яка є складовою духовного розвитку суспільства, підкреслюючи високий показник інтелектуального розвитку нації. До речі, ця подія відбулася роком раніше до офіційного підпису і приєднання України до Болонського процесу.

Протягом цих років було створено міцне навчальне й наукове підґрунтя в університеті, останнім та вагомим результатом чого було присвоєння в 2010 р. вузу статусу науково-дослідницького, чим вирізнявся не кожен університет, бо на той час з понад 200 вишів цей статус в Україні мали лише 14. Реалізовані на практиці результати розв'язання названої наукової проблеми можна ілюструвати декількома показниками. Так, з 1991 року – середній за показниками машинобудівний інститут перетворився в найбільший на південному сході України класичний вищий навчальний заклад – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, який у рейтингу МОН України 2014 року увійшов до 10 кращих класичних університетів країни і налічував понад 33 тисяч студентів, що навчалися на 26 факультетах за 130 спеціальностями.

Згідно з рейтингом 2012 року, проведеним Міністерством освіти, науки молоді та спорту України, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля посідав провідні місця за низкою показників серед 229 вищих навчальних закладів. За інтегральною оцінкою всіх показників СНУ ім. В. Даля посів достатньо високу 11 позицію серед усіх українських класичних університетів – це найвище місце для Донбасу. Консолідований рейтинг, складений інформаційним ресурсом «Освіта.ua» на підставі рейтингів «ТОП-200 Україна», «Компас» та «Вебоетрікс», визначив за Далівським університетом 15 місце серед 276 українських вишів. Це найкращий показник для нашого регіону (наприклад, для другого найкращого вишу Луганщини після СНУ ім. В. Даля в цьому консолідованому рейтингу було визначено 41 місце).

Протягом 2006-2012 років на Міжнародних виставках «Сучасна освіта в Україні» університет нагороджено п'ятьма золотими та двома срібними медалями. Увесь цей час університету щорічно присвоювалося звання «Лідер сучасної освіти». Згідно національним рейтингом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, «ТОП-200

Україна», «Компас» та «Вебоетрікс» упродовж зазначеного періоду університет посідав почесні місця серед лідерів вищої школи країни. На іншому щорічному міжнародному салоні винаходів і нових технологій «НОВИЙ ЧАС», де проводився відбір найкращих наукових розробок, Далівський університет протягом п'яти років нагороджувався золотими медалями за інноваційну діяльність, а у 2010 році міжнародне журі під головуванням П'єра Фюм'єра (Бельгія) визнало університет лідером вищої освіти України та нагородило Гран-прі «За багаторічну інноваційну роботу».

До структури Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля на 2014 рік входили: 8 інститутів і 17 факультетів у містах Луганськ, Северодонецьк, Краснодар, Рубіжне, Антрацит, Ялта, Євпаторія, Феодосія, Інститут післядипломної освіти і дистанційного навчання, Коледж університету, Северодонецький хіміко-механічний технікум, Центр довузівської підготовки та профорієнтації.

Університет мав ліцензію на право освітньої діяльності, в межах якої проводилася підготовка фахівців за 61 напрямом та 130 спеціальностями. Навчальний процес було організовано на 109 кафедрах.

В університеті працювали Заслужені діячі освіти, науки і техніки (36 осіб), відмінники освіти України (92 особи). Серед викладачів, які вели навчальний процес, 971 з науковими ступенями та вченими званнями, з яких 182 доктори наук, професори.

Докторантура й аспірантура за 20 і 54 спеціальностями відповідно готували кадрове поповнення науково-педагогічного складу. Діяли 15 спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій із 22 спеціальностей.

Університет володів вже понад 200 патентами Австралії, Великої Британії, Греції, Ірландії, Італії, Канади, Китаю, Німеччини, США, Франції, Японії, майже 3500 авторськими свідоцтвами і патентами України та Росії. Про те, що інноваційна діяльність науковців є однією з яскравих характеристик їхньої роботи, свідчили понад 300 патентів та продукти інтелектуальної власності.

На той час підтримуються міцні наукові зв'язки з 129 університетами, підприємствами й організаціями Китаю, Німеччини, Польщі, Росії, США, Японії, Болгарії, Македонії, Фінляндії, інших країн. Університет бере участь у реалізації ряду міжнародних проектів, що виконуються за програмами «EURIKA», «INCO-COPERNICUS», «INTAS»

тощо. Концепція освітньої діяльності університету передбачала національну спрямованість виховання, оволодіння і вживання рідної мови, формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу, прищеплення шанобливого ставлення до культурної спадщини, традицій українців і звичаїв народів, що населяють Україну. Єдність національного й загальнолюдського, толерантне ставлення до будь-якої нації, мови, релігії, культури, за умов навчання значної кількості й іноземних студентів у виші, визначили реалії університетського життя.

Динаміка застосування української мови викладачами і студентами вишу на 2014 р. вийшла на рівень до 90% викладання дисциплін державною мовою.

Наведені кількісні, якісні та рейтингові показники, які характеризують діяльність Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля протягом вказаного періоду, свідчать про його лідерські позиції як навчально-науково-культурного центру Луганщини, Донбасу та Східної України, що мав стійку позитивну динаміку розвитку. Наявність перспективних планів розвитку до 2020 р. (100-річний ювілей університету) та аналіз виконання раніше запланованих заходів дозволяв з оптимізмом дивитися у майбутнє.

Оскільки Далівський університет прийняв за взірець визнану світом «Аахенську модель» і в організації навчально-наукового процесу практично її відтворив, то наближення до рівня Аахенського університету (RWTH належить до найкращих університетів Європи) визначались метою і гідним орієнтиром розвитку на найближчу перспективу. Як результат, мало бути завершено створення класичного університету нового типу за так званою в Європі «Аахенською моделлю» – креативною структурою розвитку вищої школи, коли технічний вищий навчальний заклад перетворюється у класичний мультиверситет із значною інтеграцією природничих, математичних, технічних та гуманітарних наук, що відповідає міждисциплінарному підходу до освіти, якого потребує сучасний стан науково-технічного прогресу. Втім, судилося інакше. Складні, трагічні події 2014 року на Донбасі спричинили болісний розлом університету, країни, долі.

Отже, щоб уявити собі масштаби потужної діяльності вишу у вказаний період, на зламі століть, слід розглянути їх в історичному аспекті, тобто, необхідно звертатися до аналізу «у часі та просторі» об'єктивних спогадів і статистики.

Історія дивиться у майбутнє очами минулого. Інакше, як писав Володимир Даль: «...все родное теряется в молве и памяти, и внуки наши будут искать назидания в жизнеописаниях иных людей, к своим же поневоле охладеют...свои будут для них чужими...». Пам'ятаймо.

Література та джерела

1. Мы – далевцы: выпускники и преподаватели Восточноукраинского национального университета им. В. Даля о себе и о своей Alma Mater: 85-летию посвящается. Луганск: Изд-во ВНУ им. В.Даля, 2005. - 456 с.
2. Ми – далівці. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля / редкол.: О.Л. Голубенко (голова) [та ін.]. – Київ: Вид. центр «Логос Україна», 2010. – 305 с.

ЯПОНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ

Японська історія як і культура неймовірно багата та різностороння. На відміну від багатьох країн, Японія довгий час перебувала в ізоляції від світу і мала контакти лише з найближчими країнами (Китай та Корея), тому її культура формувалася за відсутності сильних зовнішніх впливів. Самобутність японської культури є яскравим проявом японського менталітету, який допомагає визначити першопричини усіх процесів, що відбувались у країні протягом усієї її історії. Саме специфічний японський менталітет є головною темою роботи.

Концепція кокутай та особливості японського менталітету

Японські націоналістичні уявлення в своїй основі мають ідею проходження Шляху, який трактується як підтримання державної єдності імператора і народу за допомогою слідування за династією японських імператорів, які транслюють волю богів. Цей специфічний Шлях був переданий народу і державі їх предками через послання, представлені в міфологічній традиції. Подібна зв'язка міфологічного, а в подальшому і релігійного, виражена за допомогою значущості національної релігії сінто для підтримки державної єдності. Воно зробило японську національну ідею стійкою до спроб викорінення. Навіть в період модернізації при зміні типів суспільства релігійна складова збереглася в якості інструменту ідеологічної пропаганди.

Згідно одному російському вченому, що спеціалізується на історії Японії, В.Е. Молодякову, кокутай варто розуміти як державний орган, що дозволяє підкреслити унікальність японської держави як чогось живого і прогресуючого, що володіє душею, на противагу іншим державам, сформованим як механізми. За дослідницею, яка займалася вивченням ролі і місця фігури японського імператора в сучасній Японії, Т.Г. Сила-Новицької, кокутай слід перекладати як унікальну японську національну сутність, що підкреслює не тільки політичні, але й моральні, і релігійні основи даного поняття. Основу концепції становить ідея містичного зв'язку імператора і народу, завдяки якій формується національна ідентичність [4].

Витоки концепції були закладені ще в епоху Едо (1603 – 1868), коли вперше починають формуватися японські уявлення про єдину націю, що дозволяє нам вести мову про появу оборонного націоналізму. Основу цих уявлень заклали вчені школи національних наук “коку гаку”, що виступали проти поширення неоконфуціанства в Японії, яке на той момент стало ідейною базою як для правлячої еліти, так і для звичайних людей, які шукали вченості [2].

У неоконфуціанстві підкреслювалася важливість дотримання прийнятих в державі ритуалів, а також висувалася руйнівна для нещодавно об'єднаної Японії ідея змінюваності імператорських династій шляхом передачі мандата Неба. Для зниження подібного надмірного китайського впливу вчені школи національних наук вирішили звернутися до національної традиції, щоб зміцнити тим самим існуючий державний лад і підкреслити важливість незмінюваності династії імператорів.

Основним ідейним джерелом етнічного націоналізму стала трансформована версія концепції кокутай, з якої була прибрана фігура імператора. І оскільки в змістовному плані мову можна було вести тільки про народ, нова версія націоналізму сформувала національну ідентичність в її сучасному вигляді, сфокусованому на пошуку унікальності японців. Ключовими поняттям нових національних уявлень стає концепт унікальності японців як нації не тільки в духовному, але навіть біологічному сенсі. Була висунута першість неписьменних форм культури як артефактів, що зберігають справжнє знання про японський народ, і таким чином культура простих селян лягає в основу нової ідеології. Оскільки всі історичні хроніки і офіційні документи відкидаються як завідомо неправдиві і спотворюють природну сутність японців, одним з небагатьох джерел інформації крім фольклору стає характеристика природних умов, які теоретики етнографічного націоналізму пов'язують з формуванням тих чи інших рис японського національного характеру. Так, нове значення набуває поняття “і магу ні”, (острівна країна), яке тепер покликане обґрунтовувати певні національні риси і підкреслювати їх унікальність. Острівний характер життя суспільства, на думку авторів «Японців», обумовлював необхідність громадського життя, що виробляло в людях почуття прихильності до колективу та індивідуальну скромність, формувало потребу слідуванням ритуалам ввічливості і тому подібне.

Політична культура японців

Три її основні особливості: це низький рівень індивідуалізму, високий рівень колективізму, а також схильність до співпраці. Вказівками на ці особливості японської культури рясніють праці як західних, так і японських дослідників. У такого роду дослідженнях часто говориться, що у японців немає сильного внутрішнього «я», що вони здатні лише до сліпого підпорядкування, що вони, з одного боку, зневажають самовираження і конкуренцію, а з іншого - шанують співробітництво і згоду. Такого роду опис японського характеру є односторонніми і помилковими.

Наразі політична культура японців не є однорідною і різниться в залежності від обраної групи. Візьмемо вікову. Прийнято вважати, що між поколіннями існують великі відмінності. Ті, хто отримав освіту до і після 1945 року, різняться за способом мислення і підходом до життя. Перша когорта зберігає значну схильність до мілітаризму і авторитаризму. До кінця ХХ століття більшість людей належало до поколінням, які не зазнали Другу світову війну. Перше гасло політики прем'єр-міністра Абе Сіндзо було сформульоване як «відхід від післявоєнного режиму», а це означає, що була поставлена мета подолання надмірного мілітаризму та способу мислення притаманного авторитарному суспільству. Що стосується шкільної освіти, то покоління, яке народилося відразу після 1945 р, - найбільш чисельне «покоління бебі-буму» - демонструвало енергію та ентузіазм на противагу попередньому поколінню, що вирізнялася загальною слабкістю та апатією. Таким чином, пацифізм і антиавторитаризм стали двома найбільш помітними тенденціями серед інших, характерних для цього покоління.

Однією з областей, де розрив між поколіннями був найменш помітним, став постматеріалізм. Його можна охарактеризувати як стиль життя, в якому виділялися такі цінності, як особиста свобода, рівність чоловіків і жінок, гармонія з навколишнім середовищем, громадська безпека, соціальна справедливість. Перехід від матеріалізму до постматеріалізму відбувається повільно і поступово. Ватанукі Дзьодзі свідчить, що чіткої відмінності між поколіннями в ставленні до цього явища не спостерігалось. Іншими словами, постматеріалізм є характерною рисою японського менталітету бо він спостерігається у японській культурі ще з епохи Едо.

У післявоєнний час основною рисою японського суспільства стала невизначеність. Освічена частина населення підтримувала новий політичний курс країни, що намагався викоринити авторитаризм та ворожість з японців, друга ж навпроти. Через це, стабільно до 1993-го Соціалістична партія Японії залишалася головною опозицією до Ліберально-демократичної партії Японії. Невизначеність є похідною від високого рівня колективізму у японському менталітеті [1].

Низький рівень індивідуалізму, високий колективізму і схильність до командної роботи зумовлено:

1. Війнами між різними сьогунатами за владу і подальшої концентрації всієї влади в руках імператора, під час епохи Токугава (1603-1868). Це було пов'язано з тим, що колишні спадкові титули і класові відмінності в умовах наростання жорсткої конкуренції часто втрачали свою вагу. В цей час найважливішою стала сила. На початку періоду Токугава був встановлений новий порядок і розпочалася хвиля централізації.

2. Культом імператора, чиє божественне походження не заперечувалося, а отже звеличувалася його особистість і принижувала власна.

3. Віросповідання синто і будизма, набожність японців. Однією з особливостей є концепція карми, а розвиток синто відбувався під впливом як будизму так і неоконфуціанства, з яким боролися під час епохи Токугава.

4. Свою роль зіграла реставрація Мейдзі. В результаті якої класові відмінності між самураями, селянами, ремісниками і торговцями були остаточно ліквідовані.

5. При системі влади епохи Мейдзі і наступних до епохи Хайсей колективізм прогресував.

6. Що стосується культурних змін в довгій історичній перспективі, то індивідуалізм другої половини XVI століття до початку XVIII, коли сформувалася централізована система влади, трансформувався в помірний колективізм. Далі, протягом часу від періоду Мейдзі до кінця періоду Сева він перетворювався в сучасний колективізм, який досяг вищої точки свого розвитку в середині XX століття. Потім він перейшов у форму нового колективізму, пік якого припав на пізню стадію епохи Сева, і, нарешті, в період Хейсей вектор суспільних настроїв поступово почав зміщуватися в бік індивідуалізму.

Авторитарний режим Японії

Прихід Японської держави до мілітариського авторитарного управління був закономірним процесом. Японія стала мілітариською авторитарною державою на чолі з імператором за наступних причин:

1. Домінуючим в Японії залишався феодалізм незважаючи на реставрацію Мейдзі
2. Прихід до влади військових, що мали право вето при виборах у кабінет міністрів у 30-тих роках.
3. Впливу традиційної японської релігії на суспільство та становище імператора.
4. Поширення ніппонізму у масах.

Режим був встановлений за допомогою японського суспільства. Японці підтримували ідеї ніппонізму отже і владу, що поширювала їх. Тут також грає свою роль "культ полеглого героя" і спільне для всіх японців відчуття приниження. Японо-китайські війни, російсько-японська війна, Перша світова війна, в яких Японія виходила переможцем але по факту не отримувала бажаного, не останньою була і залежність від США. За своєю суттю перехід до авторитаризму був реакцією японців на цей парадокс.

Історична пам'ять японців

Історичну пам'ять сучасних японців характеризують такі ознаки.

1. Щирий, хоча часто неглибокий, інтерес до власного минулого в масштабах як країни і нації, так і локальної общини або сім'ї, що передбачає ставлення до минулого як до важливого національного надбання, навіть як до національної цінності.
2. Спрямованість переважно на матеріальні пам'ятки, орієнтація на «фізичне» збереження минулого, що особливо помітно на прикладі японської історіографії, як академічної так і аматорської, що вирізняється гарним знанням джерел, небагатій узагальненнями, з великою кількістю концепцій.
3. Вибірковість історичної пам'яті щодо подій ХХ ст. (На прикладі інших епох це не настільки помітно) в основному диктується впливом зовнішніх факторів і викликів, що, зі зрозумілих причин, набагато більше помітно на державному, а не на приватному рівні.
4. Історична пам'ять японців не травмована впливом громадянських війн або кривавих революцій, як у Франції, США чи Росії. Травматичні моменти історичної пам'яті пов'язані для японців переважно з їх

зовнішньою експансією, в якій була задіяна лише мала частина населення країни і яка здійснювалася під жорстким контролем держави.

Перераховані ознаки не можна вважати виключно японськими. Підвищена увага до власного минулого притаманна більшості народів. Людська історія, знала чимало спроб штучного «витравлення» історичної пам'яті в національному масштабі (бачимо на прикладі СРСР і КНР), які в підсумку закінчилися невдачею, хоча і завдали великої шкоди національній самосвідомості, не кажучи вже про репутацію цих країн. Консервація історичних артефактів - від черепків до замків - здійснюється не тільки в локальному або національному, але в світовому масштабі, ставши одним з головних напрямків діяльності ЮНЕСКО, в роботі якої Японія, як відомо, в останні роки приймає особливо активну участь. Нехтування охороною пам'яток історії та культури прийнято вважати ознакою нецивілізованості, а їх свідоме знищення - варварством, заслуговуючого загального осуду. Що стосується осмислення власного минулого, то воно залежить як від національних, інтелектуальних і культурних традицій, так і від впливів ззовні. Японська історична література, як спеціальна, так і популярна, здавна має переважно описовий характер і бідна оригінальними ідеями, що частково компенсується увагою до робіт іноземних фахівців з історії Японії, багато з яких не тільки пропагуються, а й матеріально підтримуються різними державними і недержавними організаціями Країни Сонця, що сходить.

Вибірковість історичної пам'яті теж притаманна всім народам. У кожного є «світле минуле», яким можна і треба пишатися, і «темне минуле», якого слід соромитися. Однак саме тут особливо сильно впливають зовнішні виклики, і випадок Японії тільки підтверджує загальне правило. Тут домінує фактор «перемога-поразка». Історії Британської і Французької колоніальних імперій не менш ганебні, а з точки зору сьогоденної «політкоректності» навіть більше ніж історія Японської колоніальної імперії. Але про це «не прийнято говорити вголос», тому що Японія втратила колонії в результаті поразки у другій світовій війні, на відміну від Англії і Франції, які втратили території пізніше та за інших обставин. Історія їх колоніальної політики залишається дуже згладженою. Наразі, у самій Японії та за її межами спостерігається все більший відхід від колишнього однозначного засудження «японського колоніалізму», який поступово замінюється об'єктивним вивченням «колоніальної

політики» або «політики розвитку», з орієнтацією на велику історико-документальну базу.

Історичній пам'яті японців було нелегко впоратися з зовнішнім викликом та втратами у другій світовій війні. Не кажучи вже про дві атомні бомби (які частково пом'якшили імідж Японії як країни-агресора, наділивши її статусом країни-жертви), населення зазнало на собі руйнівні американські бомбардування, блокаду, продовольчу кризу, а окремі групи - полон і депортацію. Післявоєнна пропаганда переможців вселяла японцям, що у всьому винні вони самі або, принаймні, їх правителі, але ніяк не зовнішні сили. Процеси «військових злочинців» були прийняті японцями відносно спокійно, скоріше як закономірна кара за принципом «горе переможеним», ніж як торжество права і справедливості. Самі японці нікого не судили бо не мали на це морального права. Тут не було нічого подібного до «денацифікації» у Німеччині і різного роду «чистки» і «люстрації», що проводилися окупаційною владою або за їх прямою вказівкою.

З одного боку, японцям ніби заборонено пишатися війною у Тихому океані, і не тільки генералам, а й рядовим. З іншого боку, шанування пам'яті полеглих - вікова національна традиція, яку неможливо знищити. Історична пам'ять суспільства балансує між цими крайнощами. Шанування полеглих, відмовитися від якого японці не можуть, в своїй основі не має нічого спільного з виправданням і тим більш прославленням мілітаризму. Символом цього стала так звана «проблема храму Ясукуні», токійського синтоїстського святилища, яке присвячене пам'яті всіх полеглих за Велику Японію і в якому, серед інших, шануються душі «військових злочинців», страчених за рішенням Токійського процесу або померлих в у в'язниці. Якщо коротко, то суть питання полягає в тому, що візити японських прем'єр-міністрів та інших офіційних осіб в храм Ясукуні, точніше вже сама перспектива такого візиту, стають предметом запеклої антияпонської кампанії в КНР і Республіці Корея, офіційних протестів з боку зовнішньополітичних відомств цих країн і стримано-засуджуючих коментарів преси США [5].

Фактор зовнішнього виклику дуже важливий для правильного розуміння травмованого сегмента історичної пам'яті японців. Консервативні кола, в тому числі в уряді і парламентські, довго перебували в переконанні, що, уклавши після війни мирні договори, принісши необхідні вибачення, виплативши репарації і різного роду

компенсації, вони назавжди закрили цю проблему, але ні. Нова хвиля нагадувань щодо відповідальності Японії за її минулі помилки почалась у кінці 80-х років, стрімко зростає у 90-і роки і фактично не спадає до цього дня. Не допомогли навіть «остаточні» вибачення, особливо перед китайцями і корейцями, які приносили прем'єр-міністри Хосокава Моріхіро і Мураяма Томііті і навіть сам імператор Акіхіто.

У 1994 Мураяма зробив офіційну заяву під назвою “На зв'язку з річницею 50 Кінця війни”:

“Наше завдання – донести до нового покоління жахи війни, щоб ми ніколи не повторили помилки нашої історії. Я вважаю, що тримаючись за руки, особливо з народами сусідніх країн, нам необхідно, більше за все, зміцнювати відносини з усіма країнами на основі глибокого розуміння і довіри з метою забезпечення справжнього миру в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, а точніше, у світі. Відповідно до цього переконання, Уряд започаткував Ініціативу миру, дружби та обміну, яка складається з двох частин, спрямованих на підтримку історичних досліджень відносин у сучасну епоху між Японією та сусідніми країнами Азії та інших країн; і стрімке розширення обмінів з цими країнами. Крім того, я буду продовжувати робити все від мене залежне для вирішення питань, виниклих через війну з усією щирістю з метою подальшого зміцнення добрих відносин між Японією й іншими країнами” [2].

У 2015 році міністр у відставці дав інтерв'ю китайському журналу “People's China”:

“Я не думаю, що ми повинні вибачитися тільки заради вибачення. Головний зміст заяви – уявити історичну реальність, подумати про наші помилки і пообіцяти, що ми більше не підемо цією катастрофічною дорогою. Це і є світлим майбутнім для нашої країни.

Правду кажучи, в Японії ця заява не отримала позитивної віддачі. Більшості японців байдуже. Навіть сьогодні деякі люди все ще задаються питанням, про що говорить заява Мураями” [3].

Висновок

Можемо стверджувати, що надмірне відчуття боргу, прихильність до громади, дисциплінованість – це похідна від загальнояпонської концепції кокутай, яка поширювалася як протипага неоконфуціанству. Розвинулася концепція на основі багатовікових традицій японців і почала формування самосвідомості нації. Також ця концепція вплинула на низький рівень індивідуалізму у японців.

Довгий час японці розвивали колективізм під впливом процесів, що відбувалися навколо них. Через процеси невідкладні їм (природні умови, постійні суперечки між владою, зовнішні впливи) вони були змушені працювати в колективі щоб забезпечити себе всім необхідним. Сучасна Японія взяла курс на індивідуалізм, під впливом глобалізації, однак розвивається він повільно через загальну розвиненість та укоріненість японського менталітету. Тут можна провести паралелі з українцями. Ми так само боролися і досі боремося з різним процесам (зовнішня колоніальна політика країн-сусідів, роздробленість нації). Суть цієї боротьби однакова тому й українці можуть підкреслити особливості японського досвіду задля власного розвитку.

Сучасна історична пам'ять японців – це результат впливів традиційного японського менталітету, який відчайдушно намагалися викоринити зовнішні сили, та антияпонської політики інших держав (США, Росія, КНР, та інші). Історична пам'ять японців характеризується вибірковістю, об'єктивністю та витримкою до обвинувачень у помилках минулого.

Література та джерела

1. Azuma Hiroki. Superflat Japanese Postmodernity. Електронний ресурс. URL: https://www.researchgate.net/publication/233324066_Otaku_consumption_superflat_art_and_the_return_to_Edo Дата звернення: 10.10.2020.
2. Заява Мураями Томііті. Електронний ресурс. URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/Murayama_Statement Дата звернення: 10.10.2020.
3. Інтерв'ю з китайським журналом “People's China” URL: http://www.china.org.cn/opinion/2015-07/27/content_36157970.htm Дата звернення: 09.10.2020.
4. Китагава Дж. М. Религия в истории Японии. [Електронне видання] // Японские исследования. 2016, № 4. URL: <http://japanjournal.ru/28> Дата звернення: 08.10.2020.
5. Mann M. The Sources of Social Power Volume 2 / M. Mann. UK: CUP, 2012. 844 pp.

Степченко Д. О.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Фомін А.В.*

ХРИСТИЯНСЬКІ КОНФЕСІЇ У АНТАРКТИЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЯХ (історичний аспект)

«Нижче 40 градусів південної широти немає закону; нижче 50 градусів південної широти немає Бога» - саме так звучить відома фраза М. Фюллер. Проте, незважаючи на це висловлювання, дослідження Антарктики насправді було і є тісно пов'язаним з релігійними обрядами багатьох вірян (наприклад, геофізиків-єзуїтів).

Варто зазначити, що релігія в Антарктиці грає важливу роль в житті багатьох вчених і співробітників, які перебувають в різних науково-дослідних станціях, постійних базах і тимчасових таборах на материк і прилеглих островах.

Метою повідомлення є аналіз присутності християнських конфесій в Антарктиці та їх впливу на її освоєння, як чинника соціального та культурного життя членів антарктичних експедицій.

Дуже довгий час в Антарктиці не було ніяких релігійних організацій, майже 100 років минуло з моменту, коли перша людина ступила на землі Антарктики до моменту, коли на цих землях почали з'являтися перші релігійні представники та організації.

Першим священиком будь-якої конфесії, що ступив на Антарктиду, був Арнольд Спенсер-Сміт (1883 – 1916), англіканський священик, який був капеланом і фотографом партії Росса в Імператорській транс антарктичній експедиції Шеклтона. Спенсер-Сміт побудував каплицю в темній кімнаті Понтінга в хатині Скотта на мисі Еванс. Він влаштував вітвар з хрестом, свічниками і амброю, де проводив священне Причастя. У своєму щоденнику Спенсер-Сміт записував, коли він здійснював Євхаристію і скільки було присутніх парафіян. Він також записував, коли до нього приходили на сповідь. Спенсер-Сміт був першим священиком, який висадився в Антарктиді, першим здійснив Євхаристію і першим, хто помер і був похований там [1].

Хрест на пагорбі Вінд-Вейн, мис Еванс, був споруджений морською партією Росса, очолюваної капітаном Енеасом Макінтошем, з імперської

трансантарктичної експедиції сера Ернеста Шеклтона в 1914–1917 роках, в пам'ять про трьох членів партії, загиблих в околицях в 1916 році. Хрест був визнаний історичним місцем або пам'ятником (HSM 17) за пропозицією Нової Зеландії та Сполученого Королівства на Консультативній нараді за Договором про Антарктику [2].

Перша служба Римо-католицької церкви в Антарктиді була здійснена в 1947 році Вільямом Менстером, лейтенантом-командувачем Військово-морським флотом США під час операції «високий стрибок». Під час католицької служби, що проходила в наметі, встановленої на суші, він освятив Антарктиду. У цій події взяло участь приблизно 2000 чоловік з різних християнських конфесій, що дало Менстеру досвід керівництва екуменічними служіннями [3].

Починаючи з 1950-х років, кількість науково-дослідних станцій на території Антарктиди було збільшено в рази. Тривале перебування в такому віддаленому від рідного дому регіоні було надзвичайно напруженим досвідом для дослідників, яким доводилося бути розлученими зі своїми сім'ями на кілька місяців. У зв'язку з цим єзуїти, які мали давню традицію геофізичних досліджень в Антарктиці, також внесли свій внесок у розвиток християнства в антарктичних місіях. Серед них були такі відомі вчені-єзуїти, як Едвард А. Бредлі, Генрі Ф. Біркенхауер, Дж. Джозеф Лінч і Деніел Дж. Лінехан [4].

Першими церквами, що не входять до системи Договору про Антарктику, є: Нотр-Дам-де-Вентс в Порт-о-Франсі на головному острові Кергелен (Каплиця була побудована в 1950-х роках, особливістю даної споруди є той факт, що вона повністю зроблена з бетону) і Норвезька лютеранська церква в Гритвикені, Південна Джорджія (церква була попередньо побудована в Норвегії і зведена в Грютвикені в 1913 р.).

Хотілося б відзначити той факт, що деякі церкви на північ від антарктичної конвергенції обслуговують Антарктичні території, а саме Собор Крайст-Черч в Стенлі, який є найпівденнішим англійським собором у світі. Він служить парафіяльною церквою не тільки для Фолклендських островів, але і для Південної Джорджії і Британської антарктичної території. Пунта-Аренас на південному краю материкової частини Південної Америки також має Римо-католицький собор, який обслуговує чилійську антарктичну територію.

В нинішній час у більшості дослідницьких станцій є невеликий конференц-зал подвійного призначення для релігійних зборів. Більш

великі станції та громади використовують окрему кімнату, часто імпровізований сталевий контейнер для релігійних цілей

Стосовно католицьких християнських споруд хотілося б зазначити, що більшість католицьких антарктичних об'єктів існує завдяки Аргентинській і чилійській присутності на континенті. Всесвітня антарктична програма пропонує побудувати католицьку каплицю на станції Маріо Цуккеллі, Затока Терра Нова, Антарктида; в той час як перша католицька каплиця (названа на честь святого Франциска Ассизького) була побудована в 1976 році на Аргентинській базі Есперанса. Найпівденніша християнська каплиця (фактично, найпівденніше місце поклоніння всіх релігій) знаходиться на Аргентинській базі Бельграно II в Коутс-Ленді. Це постійна католицька каплиця, зроблена повністю з льоду.

Наступні релігійні споруди – це каплиця Сантісіма Вірхен-де-Лухан, Антарктида, католицька каплиця на базі Марамбіо, Острів Сеймур, Каплиця Сан-Франциско-де-Асіс, католицька каплиця на базі Есперанса, Антарктичний півострів і Церква Санта-Марія-Рейна-де-ла-Пас, католицька церква на віллі Лас-Естрельяс, Південні Шетландські острови. Санта-Марія-Рейна-де-ла-Пас - це перепрофільований контейнер, що вміщає 36 осіб.

Поруч зі станцією Мак-Мердо є невелика католицька святиня під назвою "Богоматір снігів". У народі це святилище, відоме як "рол Кейдж Мері" (Мері в клітці), було присвячено морському піхотинцю ВМС США, який був убитий під час будівництва станції. Його містили черниці-кармелітки в Новій Зеландії [5].

Також наведемо відомості стосовно православних християн в Антарктиці.

Як відомо, релігійна діяльність була припинена під час радянської антарктичної експедиції. Однак ситуація змінилася з падінням Радянського Союзу і комунізму в Центральній і Східній Європі.

Однією з найважливіших споруд православ'я в Арктиці є каплиця святого Івана Рильського, болгарська православна каплиця на базі святого Климента Охридського на Південних Шетландських островах, вона була побудована в 2003 році і є першою Східно-православною спорудою в Антарктиді, а також найпівденнішою Східно-православною культовою спорудою в світі до 2011 року, коли була зведена каплиця імені Володимира Великого на українській науково-дослідній базі імені Вернадського.

Також не менш відзначною пам'яткою є буромське Острівне кладовище, яке відноситься до числа найбільш важливих пам'яток архітектури регіону. Зазначу той факт, що для того, щоб відзначити це місце, був встановлений російський православний хрест. На цьому кладовищі було поховано близько 60 громадян Радянського Союзу, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки і Швейцарії, загиблих при виконанні службових обов'язків у складі радянських і російських антарктичних експедицій. Воно було оголошено історичним об'єктом або пам'ятником (HSM 9) за пропозицією Росії на консультативній нараді за Договором про Антарктику [2].

Ще одну православну пам'ятку було побудовано в 2002 році за проханням Московського Патріарха Алексія II. Так було ініційовано будівництво Троїцької Російської Православної церкви на станції Беллінсгаузен на Південних Шетландських островах. Церква позиціонується як широко видима пам'ятка і підтримується Московським патріархом. Спочатку за церквою наглядав один священник. На даний момент за нею наглядають і підтримують служіння два священники, які щорічно проводять обмін. Вони обидва сприяють підтримці загальної станції. 29 січня 2007 року у цій церкві відбулося перше церковне вінчання в Антарктиді між чилійцем і росіянином. Там же відбулося і перше хрещення (для дорослих) [6].

Окремо відзначимо відомості стосовно нашої православної каплиці святого Володимира, яка побудована у березні 2011 р. та освячена архієпископом Львівським і Галицьким Августином. Довгий час каплиця належала до Російської Православної Церкви в Україні. Проте 7 квітня 2019 року каплиця перейшла до Православної церкви України [7, 8].

Отже, не дивлячись на те, що загальноприйнята позиція в нашому суспільстві стосовно того, що люди науки – це здебільшого атеїсти, це не відповідає дійсності, бо насправді людей, котрі вірять у Бога дуже багато і всі вони не забувають про обряди і молитви, навіть тоді, коли перебувають у таких жорстких умовах, які для них підготував клімат Антарктики. Також зазначимо, що провідне місце серед релігій, які сповідують полярники належить християнству, відповідно до даних опитувань близько 72% сповідують християнство різних конфесій. Отже, з впевненістю можна зазначити, що питання релігії для науковців Антарктиди і прилеглих островів є важливою частиною повсякденного життя, чинником задоволення духовних потреб і прагнень, культурного та етичного

особистісного розвитку кожного члена арктичних експедицій та громад в цілому.

Література та джерела

1. Paveley, Rebecca: «'Inspiring' eucharist held in Antarctica». Електронний ресурс. URL: <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2019/31-may/news/world/inspiring-eucharist-held-in-antarctica> Дата звернення: 10.09.20.
2. List of Historic Sites and Monuments approved by the ATCM
3. William Menster, «Strong Men South». Philadelphia, Stromen Publ. Co., 1949. С. 1-16.
4. William H.K. Lee, Paul Jennings, Carl Kisslinger, Hiroo Kanamori, «International Handbook of Earthquake & Engineering Seismology». Academic Press, 2002. С. 24
5. Gabrielle Walker, «Antarctica: An Intimate Portrait of the World's Most Mysterious Continent». Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2013. С. 259-308.
6. В Антарктиде крестим людей прямо в океане. Інтерв'ю РІА со священником Сергеем Юриным. Електронний ресурс. Назва з екрану: URL: <https://ria.ru/20090601/172911350.html> Дата звернення: 19.09.20.
7. Катерина Чурилова. Капличка на українській полярній станції в Антарктиді може перейти до ПЦУ: https://zaxid.net/kaplichka_na_ukrayinskiy_polyarniy_stantsiyi_v_antarktidi_mozhe_pereyti_do_ptsu_n147442 Дата звернення: 12.09.20.
8. Назва з екрану. Каплиця українських полярників в Антарктиді перейде до ПЦУ // Lb.ua. Електронний ресурс. URL.: https://lb.ua/society/2019/01/25/418095_chasovnya_ukrainskih_polyarnikov.html Дата звернення: 11.09.20.

Соболь С. Є.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – проф. Михайлюк В.П.*

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ПИТАНЬ В ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІНАХ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Викладання історико-правових питань – це важлива частика навчальних дисциплін у школі, яка вивчає фундаментальні, системоутворюючі закономірності історичного розвитку, намагається встановити головні причини та виявити основні наслідки виникнення, розвитку і падіння державно-правових систем. Предметом історії держави і права України є пізнання загальних законів виникнення, розвитку й змін типів та форм держави і права, вивчення особливостей функціонування державних установ та інститутів права в конкретних історичних умовах України. Мета викладання історико-правових питань в навчальній дисципліні – ознайомити з особливостями історичного, державного та правового розвитку державно-правових систем; вивчити минуле держави і права різних країн, щоб пізнати сьогодення та формувати правосвідомість державно-правового розвитку, сприяти формуванню громадсько-політичної позиції майбутнього юриста. Як і кожна наука, історія держави і права України виконує певні завдання. Серед них:

- пізнання й пояснення історії державно-правового розвитку в Україні;
- визначення стійких тенденцій, закономірностей розвитку історико-правових явищ;
- формування національної свідомості, високих моральних і правових цінностей, поваги до минулого українського народу та віри в його майбутнє.

Незнання минулого ставить під загрозу будь-яку спробу належно діяти у майбутньому.

Принципи. Вивчення чи дослідження історико-юридичних суспільних явищ завжди ґрунтується на певних принципах, тобто непохитних засадах і підходах, виходячи з яких й групуючись на яких досліднику вивчає явище та з'ясовує його сутність.

Провідними принципами, методології ІДПУ є:

а) історизм – виявлення закономірностей, розгляд явищ у їхньому історичному розвитку і в конкретних історичних умовах);

б) об'єктивність - правдиве, неупереджене відображення минулого за умови коли дослідник може сформулювати і аргументовано довести власну точку зору на сутність того чи іншого історико-юридичного явища. Саме об'єктивність забезпечує науковість дослідження. Ранньосередньовічний історик Амман Марселін писав, що «історик, який замовчує події, чинить не менший злочин від того історика, якій їх вигадує»;

в) системність (формування цілісного уявлення про певну державно-правову систему);

г) плюралізм – урахування багатовекторності й багатогранності при формуванні та функціонуванні тої чи іншої державно-правової системи;

д) розвиток чи еволюціонізм – розгляд систем у розвитку від примітивних і простих до більш складних і досконалих, зміна однієї іншою.

Методологія – це система певних теоретичних принципів, логічних прийомів та конкретного набору методів дослідження предмета науки. Методологія ІДПУ поєднує загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. При їх аналізі слід мати на увазі, що як суспільна наука ідпу описує, досліджує та осмислює історичний процес розвитку права й інститутів держави відповідно до загальних методологічних правил. Усю сукупність методів можна поділити на загальнонаукові (метод діалектики, метафізичний метод, метод історичного матеріалізму) та спеціальні (історичний метод, хронологічний метод, ретроспективний метод, порівняльно-історичний, статичний). Загальнонауковими методами вважають такі, які мають універсальне застосування і використовуються при дослідженні різноманітних явищ практично всіма науками. Сутність спеціальних методів полягає у тому, що вони обумовлені загально філософськими підходами науки ІДПУ до пізнання та пояснення різноманітних явищ суспільно-політичного життя.

Тарвердова Я. М.
Бердянський державний
педагогічний університет
Науковий керівник – проф. Лиман І.І.

КОНСУЛ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У КЕРЧІ ДЖОРДЖ ДЖЕКСОН ЕЛДРІДЖ

В проблематиці «Світ і Україна у дзеркалі історії» важливим і актуальним аспектом, який потребує глибокого вивчення, є діяльність іноземних консулів на українських землях. У тому числі і консулів Британської імперії, які у XIX – на початку XX ст. діяли в Одесі, Севастополі, Керчі, Феодосії, Євпаторії, Херсоні, Миколаєві, Генічеську, Бердянську та Маріуполі [10-12; 16-19]. Серед них був і британський консул у Керчі Джордж Джексон Елдрідж (Eldridge), якому і присвячена ця розвідка.

Дж. Елдрідж народився у родині Ральфа Елдріджа та його дружини Мері (уродженої Андерсон) у 1826 році у місті Чатем, яке нині є морським курортом у графстві Північний Кент (Англія).

Вже перебуваючи на посаді генерального консула, Елдрідж в одному з приватних листів згадував щодо своєї біографії, що він ріс у Мансфілді, Англія, і там пристрастився до читання книжок. Звідти він поїхав до Америки, де та ж любов до книжок допомогла йому стати видавцем газети. Пізніше він був призначений британським консулом до Російської імперії і там одружився на «Russian lady» [14]. Напевно, саме те, що Елдрідж прибув до Російської імперії з США, ввело в оману радянських авторів статті «Американские врачи в Крымской войне», які зарахували його до американців [15. С. 63-69].

З серпня 1855 р. по липень 1856 р. Дж. Елдрідж перебував при штаб-квартирі британських військ у Криму. Він брав участь у взятті Севастополя, за що був нагороджений Кримською медаллю, яка була запроваджена Британською імперією 15 грудня 1854 р. саме для учасників бойових дій Кримської компанії.

31 жовтня 1856 р. Елдрідж був призначений британським консулом у Керчі. На відповідній посаді він фігурував, між іншим, у “Almanach de Gotha. Annuaire diplomatique et statistique» [1. Р. 745] і «Новороссийском календаре» за кілька років [22. С. 302; 23. С. 318].

Річна платня, яку одержував Елдрідж від британського уряду за виконання консульських обов'язків у Керчі, становила 400 фунтів стерлінгів. Для порівняння, тоді ж таку саму суму в Російській імперії одержував тільки британський консульський представник у Бердянську, тоді як його колеги одержували в Одесі лише 80, у Виборзі – 150, Москві й Таганрозі – 200, Архангельську – 300, Херсоні, Гельсінгфорсі, Ревелі та Феодосії – 350. Тоді ж сума, яку одержували британські консули у Ризі і Сухум-Кале та Редут-Кале, становила 500 фунтів стерлінгів, Петербурзі – 1000, а британські генеральні консули в Одесі та Варшаві одержували відповідно 900 і 1000 фунтів стерлінгів [2. Р. 91].

У жовтні 1858 р. Елдрідж повідомив до Лондона, що до Керчі прибула велика група (57 родин, близько 400 осіб) з Кавказу, яка, за даними російських властей, ніби то складалась із паломників до Мекки. Вже в листопаді того ж року Елдрідж повідомив про прибуття чергової партії «пілігримів» з Кавказу, які відбули з Керчі до столиці Османської імперії на британському пароплаві. Британський консул повідомив і про інші групи, що прямували з Кавказу. Тоді він зрозумів, що це ніякі не пілігрими, а мешканці Кавказу, яких російський уряд після завершення Кримської війни змусив залишити батьківщину і емігрувати до Туреччини. У червні 1859 р. британський консул писав, що в дорозі до Стамбулу було вже 300 родин (15 тисяч осіб) з Кавказу [13. Р. 334-335].

У 1859 р. консул Елдрідж звернувся до Керч-Снікольського градоначальника з повідомлення про врятування трьома членами екіпажу пароплава «Бонне» шкіпера та матроса британського судна «Осборн», що перекинулось біля Керчі. На підставі цього звернення британського консула градоначальник оголосив рятівникам подяку [20. С. 113], а згодом вже британський уряд нагородив їх срібними медалями [21. С. 194].

На посаді консула в Керчі Елдрідж у 1859-1862 рр. був активно включений у конфлікт з російськими властями, пов'язаний із спаплюженням кримчанами могил британських військових у Криму [24]. А 11 квітня 1861 р. Елдрідж став відповідальним за британські цвинтарі в Севастополі [8].

У Національному архіві (Велика Британія) зберігаються папери, що складались Елдріджем у Керчі. Причому вони датуються 1858-1863 рр. [3-6].

У консульському рапорті, складеному Елдріджем у Керчі 22 січня 1862 р., було висвітлено всі головні аспекти, інформацію про які зазвичай

очікував офіційний Лондон і які, на думку консула, заслуговували на увагу: кількість британських і в цілому іноземних суден, які увійшли до Керчі і вийшли з неї впродовж року (при цьому окремо наведена інформація щодо італійських суден); статистика щодо каботажної торгівлі; маяк та буї; карантин; митниця; імпорт з Великої Британії, зі спеціальною увагою до вугілля; імпорт в цілому; експорт до Великої Британії; експорт в цілому; риба; сіль; обмінний курс; стан сільського господарства; зайнятість населення; вартість робочої сили; телеграф; залізничне сполучення. Наприкінці річного рапорту Елдрідж проінформував керівництво про поширену впродовж років практику викрадення зерна у купців у Єнікале з подальшою його переправкою на Таманський півострів, а вже звідти – до Керчі для продажу [9. Р. 230-233].

26 червня 1861 р. у Керчі Дж. Елдрідж одружився з Наталією (Nathalie (Ratsch) Eldridge). Дружина консула народилась у Севастополі близько 1841 р. і прожила аж до 1925 року, померши в Пулі, що на узбережжі Ла-Маншу, графство Дорсет. У подружжя народились діти Софі Емілі (Елдрідж) Танслі, Джордж Теодор Беритус Джексон Елдрідж, Наталі Ебейг Елізабет Елдрідж, Фредерік Едмунд Джексон Елдрідж, Ольга Джорджина Огюста Елдрідж, Роберт Петре Дафф Джексон Елдрідж і Вільям Х'ю Джексон Елдрідж [8].

8 грудня 1862 р. королевою Вікторією було підписано документ про переведення Елдріджа, есквайра з посади британського консула в Керчі на аналогічну посаду в Ерзерумі (Османська імперія). На місце ж Елдріджа до Керчі того ж дня було призначено Роберта Чарльза Кліппертонна, есквайра [7. Р. 2005]. Втім, як ми вже згадували вище, Елдрідж і в 1863 р. надсилав папери до Лондона з Керчі, а не з Ерзеруму.

А вже 29 квітня 1863 р. Елдрідж був призначений генеральним консулом в Сирії, з місцем перебування у Бейруті [8].

Під час перепису 1881 р. Дж. Елдрідж значився у Сент Пол, Бедфордшир і був капітаном, офіцером флоту Її Величності у Сирії [8].

Цікаво, що в англomовній історіографії персона Дж. Елдріджа доволі часто згадується саме в контексті його діяльності на посаді генерального консула в Сирії, тоді як період його перебування на консульській посаді в Керчі залишається в тіні.

Помер Дж. Елдрідж у Бейруті, Сирія 23 січня 1890 р. [8].

Таким чином, біографія Джорджа Джексона Елдріджа є такою, що пов'язує українські землі, які входили до складу Російської імперії, не

тільки із теренами Британської імперії, але і з землями імперії Османської, а також із США. Період перебування Елдріджа на консульській посаді в Керчі був знаковим у стосунках Британської та Російської імперій. Перша відкривала для себе нові можливості та зробила акцент та розширенні мережі своїх консульських представництв у підросійських портах Чорного та Азовського морів, тоді як друга мала оговтуватись після ганебної для себе поразки у війні з Великою Британією та її союзниками.

Література та джерела

1. Almanach de Gotha. *Annuaire diplomatique et statistique*. 1861 (Gotha: Justus Perthes, 1861).
2. *Dietrichsen and Hannay's royal almanack and nautical and astronomical ephemeris, for the year 1859* (London, 1859).
3. “FO 65/523 – Consuls Cumberbatch, Crowe Eldridge, Clipperton, 1858”, in The National Archives [Електронний ресурс] URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254369> (дата звернення: 13.11.2020).
4. “FO 65/588 – Consuls at Kertch, Theodosia, Moscow; Eldridge, Clipperton, King. 1861”, in The National Archives [Електронний ресурс] URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254434> (дата звернення: 13.11.2020).
5. “FO 65/616 – Consuls at Kertch, Theodosia, Moscow; Eldridge, Clipperton, Barker, King. 1862”, in The National Archives [Електронний ресурс] URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254462> (дата звернення: 13.11.2020).
6. “FO 65/648 – Consuls at Helsingfors, Kertch, Theodosia; Crowe, Eldridge, Clipperton, Giamalva,... 1863”, in The National Archives [Електронний ресурс] URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254494> (дата звернення: 13.11.2020).
7. “Foreign Office, December 8, 1862”, in *The Edinburgh Gazette*. December 23, 1862. P. 2005.
8. George Eldridge (1826-1890) [Електронний ресурс] URL: <https://www.wikitree.com/wiki/Eldridge-1795> (дата звернення: 13.11.2020).
9. “Kertch. Report by Mr. Consul Eldridge”, in *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between January 1st and June 30th, 1862* (London: Harrison and Sons, 1862). P. 230-233.
10. Lyman Igor, Konstantinova Victoria. “British Consul in Berdyansk Cumberbatch, Great-Greatgrandfather of Modern Sherlock Holmes”, in *Scriptorium nostrum*. 2017. № 2 (8). P. 195-207.
11. Lyman Igor, Konstantinova Victoria. “British Vice-Consul in Berdyansk John Edward Greaves”, in *Scriptorium nostrum*. 2016. № 2 (5). P. 86-108.

12. Lyman Igor, Konstantinova Victoria. William George Wagstaff – British Consul, Responsible for Ekaterinoslav Province and Ports of the Sea of Azov. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки*. 2016. Вип. 12. С. 57-62.
13. Şaşmaz Musa. “Immigration and Settlement of Circassians in the Ottoman Empire on British Documents 1857-1864”, in *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*; Sayı: 2009. P. 334-366.
14. “24 September 1883 – Ca’ Capello, Venice”, in Baylor. The Browning: A Research Guide [Електронний ресурс] URL: <https://pops.baylor.edu/layard/xml.php?fn=18830924.xml> (дата звернення: 13.11.2020).
15. Болховитинов Н.Н., Пономарёв В.Н. Американские врачи в Крымской войне. *США: Экономика, политика, идеология*. 1980. № 6. С. 63-69.
16. Константінова В.М. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу та його рапорти. *Scriptorium nostrum*. 2016. № 3 (6). С. 76-91.
17. Лиман І., Константінова В. Британський консул у Бердянську Вільям Георг Вагстаф. *Scriptorium nostrum*. 2015. № 3. С. 72-90.
18. Лиман І.І., Константінова В.М. На захисті інтересів Великої Британії у Північному Приазов'ї: консул Джеймс Ернест Наполеон Зораб. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2015. № 2. С. 139-156.
19. Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Український Південь очима консулів Британської імперії 19 – початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську* (Київ, 2018). 632 с.
20. Местного начальства. *Объявления Керчь-Еникальского градоначальства*. 12.07.1859. № 28. С. 113.
21. Местного начальства. *Объявления Керчь-Еникальского градоначальства*. 29.11.1859. № 48. С. 194.
22. *Новороссийский календарь на 1858 год, издаваемый от Ришельевского лицея*. Одесса: Городская типография, 1857.
23. *Новороссийский календарь на 1860 високосный год, издаваемый от Ришельевского лицея*. Одесса: Городская типография, 1859.
24. Орлов А.А. Англо-российский «крымский» дипломатический конфликт 1856-1868 гг. *Новая и новейшая история*. № 3. 2002 [Електронний ресурс] URL: http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/PAPERS/HISTORY/CRIME_A.HTM (дата звернення: 13.11.2020).

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: БРАТЕРСТВА ТА ЕМЕРИТАЛЬНІ КАСИ (XVI ст. до початку радянської доби)

У сучасних умовах євроінтеграційних процесів, які відбуваються в Україні, та всесвітньої глобалізації здійснення досліджень історико-правових питань розвитку правовідносин певної галузі права, зокрема пенсійного, сприяє глибшому розумінню напрямків та форм сучасної системи пенсійного забезпечення в Україні, необхідності реформування традиційних засад вітчизняної пенсійної системи. Зокрема, актуальність і необхідність глибоких джерелознавчих досліджень у галузі пенсійного забезпечення, дозволить сформувати найбільш виважені, з точки зору юридичної техніки, термінологічні категорії права пенсійного забезпечення, визначити оптимальні форми пенсійного забезпечення з урахуванням як вітчизняного досвіду так і міжнародного. Зокрема, у зв'язку з запровадження в Україні, системи недержавного пенсійного забезпечення цікавим видається дослідження таких форм пенсійного страхування як братерства та емеритальні каси, що набули розвитку у Російській імперії в період з XVI ст. до 1917 р.

6 грудня 1827 року імператор Микола I затвердив «Статут про пенсії та одноразову допомогу» державним (військовим і цивільним) службовцям. «Статут про пенсії та одноразову допомогу» складався з 3-х частин: «Правил для призначення пенсій і допомоги», «Про пенсії і допомогу удовам і дітям класних чиновників» і «Про провадження пенсій і допомоги» [1]. Окрім «Загального Статуту...» діяли «Особливі Статути про пенсії та одноразові допомоги з деяких відомств». Ці статути зважали на специфіку служби чиновників і служителів: положення в ієрархії влади, віддаленість місцевостей, малонаселеність, клімат, загальні умови служби і побуту і т.п.

У результаті прийнятих змін до пенсійного законодавства пенсійне забезпечення стало пріоритетною статтею державних витрат. Так, у 1897

році на пенсії і всіляку допомогу було витрачено 38,3 млн. рублів, що становило близько 3,0% витратних сум державного бюджету [1].

Не дивлячись на спробу впорядкування і централізації пенсійних виплат з 1828 року по 1868 рік кількість пенсіонерів і сума пенсій збільшилися у 6 разів. Середній же розмір пенсійних видатків за цей період залишився практично незмінним. Якщо в 1828 році пенсія становила 41% одержуваного службовцям жалування, то у 1867 році - 29%. Стрімко зросла кількість пенсіонерів: у 1828 році на 4,5 службовців доводився один пенсіонер, у 1843 році - на 2,5 службовців, а в 1868 році - на одного службовця [1]. Значне збільшення витрат на пенсії частково було викликане існуванням 30 окремих пенсійних положень, з яких виплачувалися пільгові пенсії.

Така ситуація не могла не викликати стурбованості уряду. Було прийняте рішення переглянути Пенсійний статут, з метою ухвалення загального для всіх законодавчого акту. Був запропонований єдино можливий вихід: службовці мали забезпечувати своє майбутнє також й особистими заощадженнями, а держава візьме під свою повну опіку тільки тих, хто внаслідок хвороби й інших нещасних випадків не могли піклуватися про себе самостійно.

Слід зазначити, що ідея пенсійного страхування була запозичена урядом Росії з досвіду деяких капіталістичних країн, в яких у другій половині XIX століття і першій половині XX століття почали формуватися національні системи соціального забезпечення, засновані на страховому принципі. Пізніше багато рис цих систем вийшли за межі національних і були використані у правозастосовчій практиці інших держав. Перша організована державою система пенсій за віком для осіб, зайнятих у приватному секторі, була введена у Німеччині у 1889 році і одержала назву системи Бісмарка [2, с. 7]. Характерною рисою німецького підходу став принцип обов'язковості соціального страхування, що фінансувалося за рахунок внесків роботодавців і працівників. Введена у Німеччині система базувалася на попередній практиці існування добровільних фондів взаємодопомоги, що організовувалися гільдіями і робітничими об'єднаннями.

У 1891 році у Данії, а потім і в Новій Зеландії (1989 р.) була затверджена пенсійна система, що фінансувалася з державного бюджету і була зорієнтована на допомогу тим, хто не зміг самостійно забезпечити себе у старості. Для одержання пенсії було досить довести свою бідність.

Пенсійні виплати фінансувалися за рахунок загальних податкових доходів після перевірки нужденності. Розмір пенсії був дуже не високим, проте задовольняв мінімальні життєві потреби. Водночас були остаточно встановлені основні вимоги для одержання пенсій: вислуга років, віковий ценз, втрата працездатності або годувальника.

У подальші роки більшість західноєвропейських країн сформували системи пенсійного страхування, орієнтовані на німецьку модель; англосаксонські країни (за винятком США) і країни Північної Європи більшою мірою йшли за шляхом, прокладеним Данією і Новою Зеландією. Ці системи вирішували різні завдання. Німецька була зорієнтована на збереження соціального статусу працюючого після виходу на пенсію. Данська, згодом введена в Англії, – на обмеження бідності.

Особливість розвитку системи пенсійного забезпечення на теренах українських земель полягала в існування так званих «братерств», які почали створюватися у 80-х рр. XVI ст. Це була епоха боротьби українського народу проти соціального і національного гніту, феодалізму. Освіта в Україні стає одним із найважливіших засобів у боротьбі проти колонізації і окатоличення, за збереження етнічної цілісності. Водночас ця класова боротьба пригнічених мас України зливалась з боротьбою за свою незалежність, культуру, мову [3, С. 98]. Братства засновували школи й шпиталі для бідних й утримували їх власними засобами. Головним осередком братського руху на українських землях вважався Львів. Займаючись різними ремеслами та особливо торгівлею, у XV ст. львівські міщани значно поліпшили своє матеріальне становище. У Львові зросло число українських крамниць і будинків. Зростання економічного добробуту спонукало міщан до суспільних та церковних справ. У своїх громадських прагненнях вони гуртувалися у братствах. У Львові їх було декілька, найстарішим вважається Успенське (1439 р.). Спочатку його діяльність зводилась до опіки над церквою: в складчину купувались свічки, ікони. Братчики допомагали біднішим своїм членам або їх родинам, разом здійснювали поховання померлих, виховували в собі риси солідарності і взаємної допомоги.

Братства активно використовували друкарську справу для піднесення освіти. У 1574–1648 рр. в Україні діяло понад 20 друкарень. Окрім книг релігійного змісту, вони друкували букварі, підручники, які були набагато дешевші, ніж рукописні [4]. Відстоюючи національний розвиток, протидіючи католицькому релігійному гніту, братства

здійснювали благодійницькі функції: допомагали бідним, удовам, сиротам, хворим, будували друкарні, церкви, шпиталі, оберігали пам'ятки історії, культури. У відкритих ними школах здійснювали виховання молоді в дусі людинолюбства, побожності, милосердя.

На початку XVI ст. протест українського народу проти національного, релігійного та соціального гніту зумовив особливе військове, державне, політичне, культурно-історичне та педагогічне явище – козацький рух. Запорізька вільна республіка започаткувала самобутні зразки благодійних установ та прояви соціальної опіки. У козацькому братстві всі були рівні. У поселеннях запорожців типовим явищем була церква, з одного боку якої знаходився шпиталь, а з іншого – школа. Це була традиція, яка відображала спосіб і суть козацького життя. Спілкування з козаками-інвалідами, людьми похилого віку виховувало у дітей доброту, милосердя, співчуття до чужого болю.

Накопичення певних матеріальних статків у руках козацької старшини дало змогу їй виконувати благодійницькі функції: будувати церкви, монастирі, шкільні будинки. За постановою військової ради Запорізької Січі було вирішено створити шпиталь при Межигірському монастирі поблизу Києва. У 1680 р. кошовий Іван Сірко передав у підлеглисть цьому монастирові Самаро-Миколаївський Січовий монастир, розташований на острові між річками Самарою і Самарчиком. При останньому також був військовий шпиталь, як і при Лебединському поблизу Чигирини і Левківському поблизу Овчура.

Всі ці монастирі охоче перебирали на себе піклування про запорізьких козаків, оскільки мали від цього матеріальний прибуток у вигляді коштовного оздоблення церков і великих внесків. Зокрема, під час визвольної війни Січ розподіляла своїх поранених та інвалідів в інші шпиталі при монастирях і церквах, виділяла на лікування та догляд кошти із загальновійськового скарбу. Лікували та доглядали хворих у шпиталях ченці. За часи козацтва в Україні поширюється розвиток спеціальних будинків для бідних, немічних та сиріт (шпиталів). Фінансувалися вони як за рахунок громад, так і окремих заможних осіб.

Наприкінці XVIII ст. за часів правління Катерини II сформувалася державна структура соціальної допомоги населенню. Прийняття нового адміністративного Зводу законів про губернії (1775 р.) передбачало організацію спеціального органу – приказів громадської опіки, установ із соціальними функціями, на які покладалось провадження питань

громадської опіки й медичного забезпечення. У кожній губернії створювався такий приказ під головуванням губернатора. До складу правління належали засідателі станових судів, по одному від кожного стану – дворянства, купецтва, селянства [4]. Діяльність приказів в Україні відзначалась досить високою активністю. За кількістю опікуваних та затрачених на них коштів вони займали провідні місця в Російській імперії.

Тогочасна громадська опіка, як зазначає А. Фурман, набула значного розвитку завдяки трьом основним засадам: самостійності місцевих благодійних організацій, долученню до управління місцевого населення і забезпеченню населення більш-менш достатніми грошовими засобами. Проте мала ця система і суттєві недоліки – прикази розвивали діяльність на свій розсуд, опікування не було обов'язковим для всіх нужденних, а лише вибіркоvim. Прикази не могли задовольнити потреби населення і не тільки через нестачу засобів та недосконалість адміністративно-господарської системи, а й через погану славу закладів громадської опіки, де були поширені формалізм і різні зловживання [5, С. 176].

З другої половини XIX ст. через суттєві зміни в соціально-економічному житті спостерігалось піднесення благодійності, яке характеризувалось підвищенням соціальної активності, розмаїттям організаційних форм і напрямів застосування, соціальним пріоритетом та особистими прагненнями благодійників. Особливо це стосувалось нової активної сили суспільства – підприємців. Бурхливий розвиток підприємницької діяльності, зростання промислового виробництва зумовлювали необхідність у законах, спрямованих на регулювання трудових правовідносин. Однак за відсутності української державності на всій її території набувають чинності норми права, визначені та закріплені у законах Російської імперії. У цей період зароджується нова концепція соціального захисту, яка базувалась на колективній відповідальності суспільства за утримання безробітних, вдів, сиріт та людей похилого віку. Серед перших введених програм були базові рівні захисту умов праці та колективні програми компенсації травмованим робітникам або їх сім'ям.

За період 1882–1903 рр. у Росії було послідовно прийнято дев'ять головних законів, які стали джерелом промислового або робітничого права і отримали назву «Фабрично-заводського законодавства». Дія цього законодавства розповсюджувалась на українські землі, які на початку XIX ст. знаходилися в складі Російської імперії, а саме на Лівобережжя, Правобережжя та Південь. До фабрично-заводського законодавства

насамперед необхідно віднести Закон «Про малолітніх, працюючих на заводах, фабриках та мануфактурах» від 01.06.1882 р. Однак фабричні закони поширювались лише на центральні губернії Росії, в інших регіонах вони вводилися із затримкою або взагалі не були запроваджені. Так, на території України Закон «Про нагляд за заводами фабричної промисловості та про взаємовідносини фабрикантів і робітників» від 1886 р. був введений у 1894 р. тільки у Київській, Волинській, Подільській, Харківській, Херсонській губерніях. На Таврійську, Полтавську і Чернігівську губернії цей закон поширився ще пізніше [6].

Швидкий розвиток промисловості призводив до необхідності виникнення нових видів благодійної діяльності та збільшення її ролі. Соціально-економічний і духовно-культурний розвиток вимагав підвищення загальноосвітнього рівня населення та, насамперед, створення мережі професійної освіти, допомоги незаможній учнівській та студентській молоді, підтримки закладів сфери соціальної допомоги – лікарень, дитячих притулків тощо, фінансування культурно-мистецьких закладів і окремих митців. Що стосується такого напряму соціального захисту населення, як пенсійна система, то до середини XIX ст. у Російській імперії, до складу якої належала і більша частина території сучасної України, системи пенсійного забезпечення практично не існувало. Хоча, ще 6 грудня 1827 р., було видано царський указ про пенсії. Такі пенсії, як правило, були досить скромними, виплачувались нерегулярно та призначалися в окремих випадках і окремим людям. З огляду на невеликі масштаби «покриття» таким пенсійним забезпеченням та його незначну ефективність, тодішній уряд був змушений підтримати ініціативу військових чиновників і службовців Міністерства шляхів сполучення, спрямовану на утворення пенсійних кас – прообразів сучасних недержавних пенсійних фондів. Першу таку касу було засновано у 1858 р. для забезпечення пенсіями службовців Варшавсько-Віденської залізниці, 25 червня 1859 р. утворено Пенсійну касу військово-сухопутного відомства, а з 1 вересня 1860 р. у Санкт-Петербурзі почала діяти Пенсійна каса інженерів шляхів сполучення. Службовці залізниць отримували право на дві пенсії: державну (за особливі заслуги) і емеритальну (за вислугу років), або, як на сьогодні, професійну (за багаторічну сумлінну працю) – з відповідної пенсійної каси. Остання слугувала вагомою мотивацією довготермінові роботи на залізницях, де були такі каси.

Земські службовці (вчителі, лікарі та інші) не мали до середини 60-х рр. XIX ст. жодних привілеїв, зокрема й пенсій. Отримуючи низьку платню, вони намагалися перейти на престижну службу, що приносила б більше грошей. Аби утримати кваліфікованих працівників, земства вирішили взяти на себе зобов'язання щодо їхнього пенсійного забезпечення за умови, якщо останні відслужать установлений мінімум років. Джерелами фінансування пенсійних кас були: обов'язкові внески (відрахування) учасників, внески за рахунок казни (держбюджету), дохід із капіталу та майна каси, добровільне пожертвування, випадкові надходження.

У Росії ідею «самофінансування» майбутньої пенсії шляхом відрахування внесків на пенсійне забезпечення першими підтримали учасники емеритальних кас. У дореволюційній Росії емеритурою називалися спеціальні пенсії за вислугу звільненим у відставку, а також допомога з емеритальної каси, що видається удовам і сиротам [7]. Ці пенсії були допомогою до пенсій, виплачуваних за Пенсійним статутом і спеціальними пенсійними положеннями. За рахунок безоплатно і безстроково наданих державою касі коштів створювався емеритальний капітал, що спочатку вкладався у державні цінні папери, а потім і в іпотечні папери. Відсотки, що були одержані від такого розміщення, й обов'язкові відрахування з жалування державних службовців використовувалися на поточні виплати пенсій. Свої емеритальні каси були у морського і військового відомств.

Каси успішно працювали в Росії аж до 1917 року, але відрізняла їх одна особливість: було встановлене право службовця або утриманців на конкретний розмір пенсії при виконанні певних умов (наявність необхідного стажу, розмір жалування, кількість утриманців), тоді як наперед не було відомо, скільки службовців і коли підуть у відставку, який їх сімейний стан. У зв'язку з цим навіть виникали суперечки: а чи дійсно слід рахувати потенційних майбутніх пенсіонерів? У наш час ця проблема також вельми актуальна, з метою її вирішення у сучасній Україні введена система персоніфікації пенсійної звітності. У дореволюційній Росії через відсутність статистики і точних відомостей виникали сумніви: чи досить на виплати пенсій тих грошей, що збираються як вирахування з жалування і відсотків з капіталу, виділеного державою? Академіки К. С. Веселовський і В. Я. Буняковський зробили вручну розрахунки стійкості емеритальних кас на 50 років вперед: до 1919 року [5].

Розрахунки проводилися спеціально виділеними службовцями. На межі XIX-XX ст. до розробки методик страхових і пенсійних розрахунків залучалися кращі уми Росії. Будувалися спеціальні таблиці, з яких кожен, знаючи стаж роботи, розмір жалування і середню прибутковість пенсійних капіталів, легко міг розрахувати розмір майбутньої пенсії.

Крім емеритальних кас у Росії з'явилися гірничозаводські і страхові товариства, пенсійні та ощадно-допоміжні каси. У січні 1912 р. Державна Дума Росії прийняла закони про державне страхування робочих від нещасних випадків і від хвороб. Обидва закони розповсюджувалися на фабрично-заводських і гірничозаводських робочих із загальною чисельністю 2,5 млн осіб [8, с. 305]. Страхуванню не підлягали сільськогосподарські і будівельні робочі, ремісники і прислуга. Розмір пенсій при нещасному випадку і з хвороби становив $\frac{2}{3}$ середнього заробітку. Пенсії з каліцтва виплачувалися за рахунок промисловців, які створювали страхові товариства зі штатом службовців і лікарів. Пенсії з хвороби виплачувалися з лікарняних кас, до яких робітники платили внески у розмірі 1-2% заробітку, а власник – $\frac{2}{3}$ від суми внесків робочих [8, с. 305]. Водночас заробітна плата робітників, з якої робилися страхові відрахування, була низкою. Так, наприклад, середньомісячний заробіток казенного робітника у Луганському гірському окрузі перед реформою 1860 р. коливався у межах 60 копійок – 1 карбованець сріблом. При цьому, за підрахунками на 1860 р., прожитковий мінімум на одного робітника, що включав загально-фізіологічні норми харчування, середні витрати на одяг, інструменти, становив близько 13 карбованців 32 копійки сріблом. Луганські робітники і лисичанські шахтарі одержували жалування не тільки грошима, але і натуральною оплатою – мукою. Так, з 1799 р. продовольчий пайок видавався житньою мукою за такими нормами: дорослому робітнику – 2 пуди, його дружині 1-2 пуди, неповнолітнім дітям – по 1 пуду на місяць [9, с. 41]. У 1903 р. при проведенні обстеження життєвого рівня робітників Луганського патронного заводу було встановлено, що з 12 типових робітничих бюджетів дефіцит бюджетів сімейних робочих склав від 1 карбованця 14 копійок до 12 карбованців на місяць, при зарплаті робітників мартенівського, прокатного і котельного цехів заводу Гартмана у Луганську – 1 карбованець 47 копійок – 1 карбованець 60 копійок. Чиновники визнали, що «бюджети спускаються до такого низького рівня, при якому неминуче починається систематичне недоїдання і незадоволення інших нагальних потреб» [9, с. 116-117]. У

період економічної кризи 1900-1903 рр. на заводі ДЮМТ (Донецько-Юр'євське металургійне товариство) і підприємствах Луганська заробітна плата робітникам скоротилася у два рази. З 1901 р. на заводі ДЮМТ була припинена виплата допомоги з каліцтв. Природно, що робочі вимагали звільнення їх від сплати внесків на страхування з покладанням цього обов'язку на державу і роботодавців.

Підсумовуючи вищевикладене можна зазначити, що сучасна трирівнева система пенсійного забезпечення в Україні має своїм прообразом систему пенсійного забезпечення що склалася наприкінці ХІХ століття, коли державний рівень був представлений пенсійним забезпеченням військових та окремих категорій осіб; солідарний рівень можна порівняти з емеритальними касами та братерствами, а накопичувальний рівень є подібним до третього рівня, представленого недержавними пенсійними фондами.

Література та джерела

1. Ракитская Л.В. Пенсионное законодательство России в ХІХ веке. [Электронный ресурс] // В мире права. – 2000. – № 1. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/content/3734.html>
2. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России : Учебник. – М. : БЕК, 2001. – 576 с.
3. Денисенко Т. Становлення та розвиток системи соціального захисту населення в Україні / Т. Денисенко // Збірник наукових праць. «Ефективність державного управління». – 2012. – Вип. 33. – С. 96-103.
4. Прокопенко Л. Л. Генеза та розвиток державної освітньої політики в Україні (ІХ – поч. ХХ ст.). Харків, Основа, 2010. -488 с.
5. Історія соціальної роботи [Електронний ресурс]: навч. інструментар. / А. Фурман, М. Підгурська. - Режим доступа: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Psis/2010_4/furman_p.pdf
6. Войтинский И. Трудовое право [Текст] : учеб. пособ. для вузов / И. Войтинский ; 2-е изд. – М.: Юридиздат, 1928. – 128 с.
7. Максимов Е.Д. Общественная помощь нуждающимся в историческом развитии ее в России. – СПб., 1906 г. – С. 24. // [Электронный ресурс: Режим доступа: pravoznavec.com.ua/books/327/25171/34/
8. Тюкавкин В.Г., Корнилов В.А. История СССР, 1861-1917. – М.: Просвещение, 1989. – 305 с.
9. Горелик А.Ф., Намдаров Г.М., Башкина В.Я. История родного края (Луганская область). Часть II (ХІХ – начало ХХ столетия). - Луганск, 1997. – 256 с.

ДО ПИТАННЯ ПОВАЛЕННЯ ВЛАДИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України містять багато цікавої і корисної інформації з історії нашої держави. Задля ознайомлення з нею якомога ширшої української аудиторії архівні установи проводять численні виставки та експозиції – наочні і віртуальні. Особову цінність при цьому становлять тематичні добірки матеріалів, які присвячуються важливим історичним подіям. Неупередженість та повнота інформації тут має бути основним критерієм їх укладання. Адже такий підхід сприяє популяризації вітчизняної історії та стає на перешкоді її фальсифікації.

Для прикладу звернемося до архівної добірки ЦДАВО «Українська революція: архівні хроніки» та спробуємо визначити чинники абсолютної перемоги Української Народної Республіки (УНР) над Українською Державою (УД) у 1918 р. Взагалі треба відзначити що, тема громадянського протистояння в Україні 1917-1921 рр. продовжує й досі лишатися актуальною не тільки у зв'язку з її сторічним ювілеєм, але й з причин зростаючого політичного напруження в середині і зовні нашої країні. Потому уроки минулого мають бути враховані у політичних справах сьогодення.

Перейдемо до справи визначення чинників перемоги. Для цього з загального масиву документів добірки позначимо такі, що відповідають меті нашого пошуку. Розіб'ємо їх на дві категорії: документи Директорії і документи Гетьманату П. Скоропадського. Зведемо їх у таблицю 1.

Т а б л и ц я 1

Документи Директорії УНР	Документи Гетьманату Павла Скоропадського
Відозва Директорії УНР до селян про обрання складу нового уряду та дотримання порядку від 21 листопада 1918 р.	Наказ Гетьмана Усієї України П. Скоропадського Армії УД із закликом про боротьбу з більшовиками від 15 листопада 1918 р.

Документи Директорії УНР	Документи Гетьманату Павла Скоропадського
Відозва Директорії УНР до народів всього світу та їх урядів із закликом про встановлення добросусідських відносин (українською та французькою мовами) від 28 грудня 1918 р.	Оголошення Гетьманом Усієї України П. Скоропадського всієї території України театром військових дій та підпорядкування цивільної влади Головнокомандувачу арміями фронту Келлеру. З наказу Армії УД. 18 листопада 1918 р.
Повідомлення Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР «Що зробила досі Директорія для українського трудового народу?» за лютий 1919 р.	Постанова Ради Міністрів УД про передачу влади Директорії УНР від 14 грудня 1918 р.

Проаналізуємо зміст документів. Звернемо увагу на принципову розбіжність декларування обома сторонами конфліктуїх головної мети і способу боротьби за владу в Україні. Для зручності огляду складемо порівняльну таблицю 2.

Т а б л и ц я 2

Директорія УНР	Гетьманат Павла Скоропадського
Самостійність та політичний нейтралітет України	Військове-політичне злиття інтересів Гетьманату і Білої Росії
Чітка конкретизація мети боротьби Директорії проти маріонеткового гетьманського уряду, російського панства, поміщика, ділка, генерала: за землю і волю	Розпливчатість заклику Української Держави до боротьби проти більшовизму у Вітчизні: Україні та Росії
Союз з селянськими масами у боротьбі з поміщицькою владою гетьмана П. Скоропадського	Союз з білими офіцерами-добровольцями. Звернення гетьмана до «усіх чесних та люблячих свою Вітчизну людей» з наказом «грудьми стати на її оборону» та врятувати Україну і Росію від більшовизму або «вмерти зі славою»
Передача селянам панської землі на безоплатній основі. Легітимізація захвату панської власності. Компенсація усіх збитків за рахунок поміщика	Обіцянка Павла Скоропадського «перевести закони про землю». (Передбачала різні схеми грошового відчуження)

З таблиці 2 можна бачити, що виступ Директорії проти гетьманської влади проходив на фоні масового селянського руху, початого ще у 1917 р.,

за переділ панської власності й, насамперед, землі. Оскільки цей рух в Україні з початку 1918 р. активно пригнічувався силами Четверного союзу, то після їх поразки у Світовій війні він швидко відновився, але у більш непримиренних формах. Незворотність та антигетьманська спрямованість цього процесу були для членів Директорії очевидні. Тому їх солідаризація з народними масами забезпечила УНР певні переваги над силами Гетьманату. У цей період внутрішня політика Директорії багато в чому оберталася навкруги «селянського» питання як вирішального чинника перемоги. Для прикладу наведемо вищезначену відозву Директорії від 21 листопада 1918 р. [1]. Видана на російській мові, вона інформувала селян щодо керівного складу оновленої УНР, порушувала питання злочинів поміщицької влади гетьмана П. Скоропадського та оговорювала механізм відшкодування селянам збитків, як-то: «Новое Правительство въ **первую очередь** имѣеть озаботиться, чтобы селянам было возвращено все незаконно у нихъ взятое Гетьманскимъ Правительствомъ, реквизиціями и контрибуціями въ пользу помѣщиков, чтобы все это добро возвратить, чтобы селяне получили назадъ заграбленное у них помѣщиками...» [1]. Проте зовнішній та далекосяжний внутрішній політичний курс Директорії у цій важливій для неї відозві до селян позначені не були.

Відзначимо також, що хоча союз помірних українських соціалістів з українським селянством не був таким щільним, як виглядав на словах, його все одне вистачило для повалення «російського панства на чолі з російським генералом Скоропадським». Подібна риторика мала місце у багатьох післяпереможних документах Директорії УНР, наприклад, у Відозві до народів всього світу з закликом встановлення добросусідських відносин від 28 грудня 1918 р. [2]. Питання державної «суверенності» в них знов посіли перші місця, але стали дещо залежними від «селянських». Свідченням цього є звітний документ – повідомлення Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР «Що зробила досі Директорія для українського трудового народу?» за лютий 1919 р. [3]. Отже антигетьманський союз УНР і селянства став чинником подальшої відвертої розмови Директорії з народом.

Повернемося до таблиці 2 та проаналізуємо зміст документів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. Звернемо увагу на два Накази армії Української Держави від 15 та 18 листопада 1918 р. [4, 5]. На перший погляд вони зроблені у контексті актуальності боротьби з більшовизмом. Це так, але з важливим уточненням: під виглядом боротьби

з більшовиками гетьман планував відбиватися не тільки від очікуваної навали радянських військ, але й також від повсталого селянства та від Директорії. Риторика та логіка будови наказів свідчить про повне розуміння Павлом Скоропадським невідповідності сил його армії щодо дій у складних умовах громадянського протистояння. Опускаючи подробиці, скажемо, що така оцінка спонукала гетьмана долучити до захисту своєї влади загони офіцерів-добровольців, які рекрутувалися в Україні для відправки на Дон у Білу Армію. З досвідом Світової війни і вірою у «єдину та неподільну» Росію вони ідеально підходили для боротьби з петлюрівськими «самостійниками», безбожними червоноармійцями і бунтівними селянами.

Тому видимий поклик означених наказів до старшин, козаків й жовнірів армії УД насправді адресувався добровольцям та усім співчуваючим Росії і гетьману. Мотивація боротьби за «схоронення й зміцнення Державного ладу» в них чітко пов'язувалася з розумінням того, що «перемога України буде й перемогою Росії». На підтвердження припущення наведемо інші уривки з наказу гетьмана від 15.11.1918 р.: «Настав грізний час, коли всі чесні й люблячі свою Вітчизну люди повинні грудьми стати на її оборону. ... Україна і Росія кличуть усіх нас на оборону їх політичного існування й ми повинні врятувати їх, або вмерти зі славою. ... На Україні знайшли собі місце кращі сили Росії, на Україні зберігся Державний лад – Я закликаю всіх до схоронення й зміцнення Державного ладу, бо в ньому запорука перемоги, а перемога України буде й перемогою Росії» [4].

Щодо наказу армії УД від 18 листопада 1918 р., то, за суті, гетьман поділяв у ньому з добровольцями свою особисту владу [5]. Згаданий в наказі генерал Келлер, як шанований офіцерами герой війни, брався очолити в Україні справу боротьби з ворогами Росії, що де-факто загрожували і владі гетьмана.

Проте ставка П. Скоропадського на союз гетьманських й добровольчих сил не спрацювала. Нечисленні загони офіцерів, за млявої підтримки гетьманських сил, дійсно виступили проти Директорії, але не змогли здолати її переможний народний рух. Зазнавши втрат, розгублені та покинуті владою напризволяще добровольці були змушені повсюди складати зброю, здаватися у полон або втікати до Дону. Генерал Келлер теж опинився в полоні й був вбитий біля пам'ятнику Богдану Хмельницькому у Києві [6].

Фіналом цього протистояння стала втеча гетьмана до Німеччини й повна капітуляція гетьманського уряду 14 грудня 1918 р. Документ, що її фіксував мав назву – Постанова Ради Міністрів Української Держави про **передачу** влади Директорії Української Народної Республіки [7]. Вдатися гетьманських міністрів до цієї формальності, скоріше за все, спонукала необхідність зберегти в умовах поразки своє політичне обличчя й особисту честь. Написана російською мовою від руки на простому папері нервовим почерком, а не відпечатана державною мовою за допомогою друкарської машинки на трафаретно-гербовому листі, постанова мала досить непередставницький вигляд, що свідчив про повну розгубленість і фатальне підкорення долі членів уряду. Її підписантами були лише сім осіб (включно Держсекретаря), тобто менша частина представників владного кабінету.

Для Директорії цей документ вже не мав ніякого значення, хоча політично, мабуть, прийшовся їй не до вподоби. Річ у тім, що своєю появою він применшував абсолютність беззастережної перемоги республіки, політично зрівнюючи обидві сторони конфлікту. Вірогідно, за це та за інші тяжкі провини перед народом і УНР голову Ради Міністрів С.М. Гербеля 15 грудня 1918 р. було ув'язнено у тюрму.

У підсумку скажемо, що документальні свідчення архівних фондів допомагають нам занурюватися у глиб епох й слушно ставитись до оцінки минулих подій. У сенсі протистояння республіканської Директорії та ясновельможного Гетьманату Павла Скоропадського документи ЦДАВО відображають лише окремий епізод громадянської війни на теренах колишньої Російської імперії. Також вони свідчать про те, що саме народні маси, а не високоповажні урядовці, лише озброєний народ, а не загони вояків-професіоналів, тільки рівні можливості та справедливий розподіл, а не кастові або вузько корисні інтереси здобували перемогу у визвольних змаганнях великої революційної доби ХХ ст.

Література та джерела

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. р-1429, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
2. ЦДАВО України. ф. р-1429, оп. 1, спр. 29, арк. 163в.
3. ЦДАВО України. ф. р-3866, оп. 1, спр. 53, арк. 6.
4. ЦДАВО України. ф. р-1074, оп. 2. спр. 37, арк. 245.
5. ЦДАВО України. ф. р-1071, оп. 1. спр. 1, арк. 176.
6. Кручинин А. С. Генерал от кавалерии граф Ф. А. Келлер. *Белое движение: Исторические портреты*. Москва : АСТ; Астрель, 2011. 1212 с.
7. ЦДАВО України. ф. р-1064, оп. 2. спр. 15, арк. 1.

Сапицька О. М.,

Трищенко Р. О.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля*

ВИНАХІД ТАНКІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПЕРЕБІГ ДІЙ В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Наразі, в Україні триває реформа загальної середньої освіти, у рамках якої на теоретичному і світоглядному фундаменті класичної та сучасної педагогіки України і світу, на основі аналізу впровадження провідних українських та світових інноваційних практик в освіті задля реалізації головної цілі загальної середньої освіти [1] розробляються Державні Стандарти загальної середньої освіти для кожного її рівня, відповідного до чинного законодавства [2].

До моменту їх введення та прийняття у освітньому процесі середньої освіти в Україні використовуються навчальні програми з відповідних предметів для загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до існуючого розподілу на початкову, середню та старшу школи.

Що стосується викладання історії в школі, то базовими документами є навчальні програми. Зокрема, у контексті заявленої тематики ми аналізували положення «Навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія: Україна і світ (10–11 класи)» [3] та «Навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія України. Всесвітня історія (10–11 класи)» [4], адже вивчення історії у старшій школі починається саме з тем «Перша світова війна» та «Україна в роки Першої світової війни».

І, хоча в цих навчальних програмах чітко прописані мета, комплекс завдань, компетентності, наскрізні змістові лінії тощо, втім, аналіз рекомендованого змісту навчально-пізнавальної діяльності в рамках комплексного вирішення поставлених програмою завдань шкільної історичної освіти конкретно в межах заявленої нами проблематики виявив певні прогалини щодо формування у школярів розуміння важливості та логічності впливу науково-технічного прогресу на перебіг військових дій на фронтах Першої світової війни. Оскільки зміст відповідних підручників також базується на зазначених навчальних програмах, то в них також майже не висвітлений цей аспект.

Втім, у типових навчальних програмах все ж прописано, що виконання учнями практичних і творчих завдань є обов'язковим компонентом навчально-пізнавальної діяльності на уроках історії в 10–11 класах, а у самих програмах для відповідної теми подається орієнтовна тематика не лише практичних занять, але й навчальних проєктів і/або есе, котрі можуть виконуватися за вибором як учителя, так і учнів, як у класі, так і вдома, але з обов'язковим обговоренням результатів на уроці. Також у програмах вказано, що «для практичного заняття, проєкту, есе учитель/вчителька може обрати іншу тему, розробити пізнавальні завдання, що ґрунтуються на самостійно підібраній джерельній базі. Пропоновані учням/ученицям завдання мають бути аналітичними, зорієнтованими на визначені у відповідному розділі Програми очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності, сприяти освоєнню учнями ключових компетентностей, формувати розуміння зв'язку між вивченим матеріалом і сучасністю».

Проте, лише в Програмі [3] пропонується орієнтовна тема для написання есе «Зумовлені Першою світовою війною наукові й технічні винаходи, які змінили життя людства». Тобто, вивчення цього важливого питання не є обов'язковим для школярів, що, у свою чергу, логічно призводить до появи певних прогалів у деяких учнів в плані розуміння причинно-наслідкових зв'язків перебігу подій Першої світової війни та подальшого розвитку людства. Через це логічну та аксіологічну компетентності, прописані в програмах в рамках предметно-історичної компетентності учнів як комплексного показника рівня історичної освіти, учні старшої школи можуть не засвоїти у належному обсязі.

Нам вбачається за доцільне при розробці Державного стандарту, особливо профільної середньої освіти, врахувати важливість висвітлення впливу наукових та технічних розробок у ключових періодах історії людства на подальший перебіг розвитку світу як у локальних, так і у загальносвітовому масштабах.

Отже, тезисно наведемо основні ключові, на наш погляд, положення, що висвітлюють вплив появи під час Першої світової війни нового виду військової техніки – танків, - на перебіг бойових дій та динаміку втрат живої сили на фронтах Першої світової війни.

У інформаційному просторі існує історичний майже міф про те, що поява на фронті неповороткого транспортного засобу із гарматами допомогла закінчити Першу світову війну за лічені тижні. Насправді, цей

військовий технічний винахід допоміг змінити ситуацію на Західному фронті та, у підсумку, зберіг чимало солдатських життів, але це не сталося за одну ніч. Мова йде про танки.

Взагалі, концепція машини, що забезпечує війська мобільним захистом і вогневою міццю, не була новою. Але в Першу світову війну наявність винайдених раніше двигуна внутрішнього згоряння, броньованих листів і гусениць, а також проблема позиційної війни в своєму поєднанні полегшили сам винахід та подальше виробництво й удосконалення танків.

З кінця 1914 р. почалося «траншейне» протистояння німецької та англо-французької армій. Війна на Західному фронті характеризувалася раптовими наступами, коли одна сторона намагалася прорватися через лінію інтенсивних артилерійських обстрілів, у результаті гинуло десятки тисяч людей. І англійці, і французи переживали, що в них не залишиться солдатів після таких невдалих фронтових штурмів, перш ніж захист Німеччини може бути пробитий. Кулемети та масова стрілецька зброя робили фронтові атаки піхоти дуже небезпечними. Виникла нагальна потреба у появі озброєної та броньованої машини, яка могла б створити прогалини в колючому дроті ворога, вибити кулеметні пости та бункери й захищати піхоту настільки довго, щоб мережа траншеї була захоплена.

Отже, англійці розробили перший у світі танк у відповідь на таку «позиційну» війну. У 1914 р. полковник британської армії Е. Суїнтон і секретар Комітету імперської оборони В. Хенкі, відстоювали ідею бронетранспортера з конвеєрними гусеницями на колесах, який міг би прорватися крізь лінії ворога і перетнути труднопрохідну територію. Вони звернулися до британського військово-морського міністра У. Черчилля, який вірив в концепцію «сухопутного катера» і організував комітет для розробки прототипу. Щоб зберегти проект в секреті від ворогів, виробничим робітникам сказали, що машини, які вони будують, будуть використовуватися для перевезення води на поле бою (альтернативні теорії припускають, що снаряди нових машин нагадували резервуари для води). Так чи інакше, нові машини поставлялися в ящиках з написом «Tank», що у перекладі означає «цистерна, резервуар», і ця назва прижилася.

Перший прототип танка – «Little Willie» був представлений у вересні 1915 р. Після його незадовільних характеристик - він був повільним, перегрівався і не міг перетинати траншеї - був розроблений інший прототип, відомий як «Big Willie». У 1916 р. цей механізм був визнаний

готовим до бою і дебютував у Першій битві на Соммі поблизу Курселетта (Франція), 15 вересня того ж року. Ця перша партія англійських танків, відома як Mark I, була не дуже функціональною. Ці танки були повільними і ненадійними, про що свідчить той факт, що з 49 танків, задіяних в бою, тільки 25 фактично рушили вперед на початку атаки.

Проте, свою головну роль вони зіграли - люди усвідомили потенціал танка.

Були внесені подальші поліпшення в конструкцію, і в битві при Камбре в листопаді 1917 р. 400 Mark IV виявилися набагато успішнішими, ніж Mark I, захопивши 8000 солдатів і 100 знарядь.[5] До літа 1918 р. було випущено 2600 танків Mark IV [7]. Але і ці танки були далекі від ідеалу – окрім низької комфортабельності та загрози життю самого екіпажу, ці танки важили 29 тонн – тобто на піщаному ґрунті вони просто не могли пересуватися, наприклад. Тому до розробки танків приступили і інші країни-учасниці Першої світової війни.

Франція почала розробку власних танків в кінці 1915 р. Перший французький танк з'явився завдяки інженерній фірми Schneider, яка побудувала перший у Франції діючий танк СА1. Він був не набагато кращим за британські. Тому одразу почалися розробки власних моделей танків на інших підприємствах. У підсумку, завдяки зусиллям Жана Батиста Ежена Етьєна, який вважався одним із найкращих командирів артилерії Франції, з'явився легкий танк Renault FT. Це був перший варіант, в якому використовувалася вежа, котра повністю оберталася, а в ній знаходилось основне озброєння танка. З тих пір це - основа конструкції танка. І, що було дуже важливим – він важив усього 7 тонн. Саме цей танк вважають «родоначальником» сучасних танків у плані функціонального дизайну. На кінець 1918 р. було випущено більше 3000 таких машин [6]. Доречі, сам Ежен Етьєн був дуже високоосвіченою людиною, що, можливо, і робило його таким видатним воєначальником. Він був дуже гарним математиком, філософом, й все життя вивчав історію Стародавньої Греції та дуже гарно розумів, що нові технології завжди змінюють характер та перебіг будь-якої війни.

Свою ефективність та значення танків взагалі для військової справи Renault FT дуже чітко показали у битві поблизу лісу Ретц поблизу міста Плуазі на північному сході Франції 31 травня 1918 р. Це був останній рік Першої світової війни, і німці відчайдушно намагалися перемогти західних союзників, бо британська блокада завдавала величезної шкоди німецькій

економіці. Це був несподіваний наступ німецької армії, який вдалося успішно відштовхнути назад завдяки діям 30 FT [7]. І взагалі, якщо взяти мемуарну німецьку літературу 20-х рр. ХХ ст., присвячену причинам поразки Німеччини в Першій світовій війні, майже скрізь однією з головних факторів цього називаються танки.

Німеччина у плані розробки танків у цей період не досягла успіхів, і німецькі війська часто намагалися захопити британські і французькі танки як для дослідницьких цілей, так і для використання на полі бою. У підсумку Німеччина розробила танк А7V, але їх було випущено всього 20 штук [6].

У Російській імперії, окрім декількох дослідних зразків, танки серійно не проводилися. На українській землі танки вперше з'явилися лише в березні 1919 р. під час громадянської війни. В «Добровольчій» армії генерала Денікіна та французькому експедиційному корпусі були легкі танки типу «Рено» FT-17, середні англійські танки Mk-A «Тейлор» і важкі Mk-V «Рікардо». Вперше вони були застосовані проти частин 1-ї Задніпровської дивізії Червоної армії на Південному фронті біля селища Березівка під Одесою. Однак перше бойове застосування танків було досить невдалим. Більшість з них було знищено або пошкоджено, і в якості трофеїв потрапило в війська Червоної армії. Надалі танки французького і англійського виробництва неодноразово застосовувалися військами Червоної армії, білогвардійськими військами Денікіна, Юденича, Врангеля і білополяками. У білогвардійських військах було більше ніж 130 танків різних типів іноземного виробництва, з них 83 танка були захоплені Червоною армією [8].

Література та джерела

1. Державні стандарти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>. - Заголовок з екрану.
2. Закон України «Про освіту» (Документ 2145-VIII, редакція від 16.11.2020) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran186#n186> – Заголовок з екрану.
3. Історія: Україна і світ (10–11 класи): НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів (чинна з 1.09.2018 р.) / МОН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> – Заголовок з екрану.

4. Історія України. Всесвітня історія (10–11 класи): НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів (чинна з 1.09.2018 р.) / МОН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>. – Заголовок з екрану.
5. First tank produced (2009). Access mode: <https://www.history.com/this-day-in-history/first-tank-produced> - Title from the screen.
6. HOW BRITAIN INVENTED THE TANK IN THE FIRST WORLD WAR. Access mode: <https://www.iwm.org.uk/history/how-britain-invented-the-tank-in-the-first-world-war> - Title from the screen.
7. The WWI tank that helped change warfare forever/ Access mode: <https://www.bbc.com/future/article/20180531-the-wwi-tank-that-helped-change-warfare-forever> - Title from the screen.
8. Саенко М. История создания первых танков на территории Украины (2001) // Режим доступу: <http://armor.kiev.ua/Tanks/BeforeWWII/ukr/>. – Заголовок з екрану.

Фісун А. О.

*Чорноморський національний
університет імені Петра Могили
Науковий керівник – доц. Морозова О.С.*

СУДОВА РЕФОРМА В УРСР 1922 РОКУ

Вступ. З попередніх реформ судової системи в контексті вітчизняної історії держави і права судова реформа УСРР 1922 р. змістом і соціально-економічними умовами і зараз має неабияке пізнавальне значення.

Нова економічна політика в УСРР, курс на яку був узятий в 1921 р., ввела ринкові відносини, тимчасову політичну і економічну демократизацію України, проведення масштабних соціально-економічних змін. Державно-партійне керівництво УСРР прагнуло до створення і визнання на міжнародній арені вагомих юридичних гарантій захисту політичних, економічних і особистих прав громадян [1].

Метою повідомлення є вивчення вітчизняного досвіду судових реформ. Адже впровадження судової реформи в УСРР 1922–1929 рр. та її основні етапи відбулися в добу нової економічної політики, період в історії УРСР, найбільш подібний до умов сучасності.

Виклад основного матеріалу. Після встановлення в Україні радянської влади у системі судоустрою відбулися зміни. Декретом Ради Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – РНК УСРР) від 14 лютого 1919 р. «Про суд» у країні було організовано єдиний народний суд. Касаційно-ревізійною інстанцією щодо вироків районних народних судів стали ради народних суддів, які склалися з усіх постійних народних суддів міста або повіту, а з 26 жовтня 1920 р. – і суддів губернії.

Проте виникла потреба в створенні судового органу, який би узагальнював судову практику на території держави, тому 16 квітня 1919 р. в складі Народного комісаріату юстиції Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – НКЮ УСРР) створено IX відділ – Верховний судовий контроль, якому надавалося право перегляду в порядку нагляду всіх судових справ, і X відділ – Верховний касаційний суд для розгляду скарг на вирoki революційних трибуналів, який 27 квітня 1921 року було реорганізовано у Верховний касаційний трибунал при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті (далі – ВУЦВК). 23 липня 1921 року ВУЦВК замість Верховного касаційного трибуналу запровадив Єдиний

Верховний трибунал Української Соціалістичної Радянської Республіки, що став касаційним органом та органом нагляду за всіма чинними на території України трибуналами, а також як суд першої інстанції розглядав виключно важливі справи.

Однак з'ясувалося, що така система судів занадто громіздка й потребує певного спрощення. Фактично в країні на той час діяло дві паралельні судові системи: народні суди та губернські ради народних суддів, органами судового нагляду за якими був Верховний судовий контроль НКЮ УСРР і революційні територіальні трибунали на чолі з Єдиним Верховним трибуналом при ВУЦВК [5].

Перші проекти концепцій реформи почали розроблятися в РРФСР. Народний Комісар юстиції Д.І. Курський, який стверджував, що до 1922 р. «пролетарський суд був органом розправи з класовими ворогами», пропонував поступову ліквідацію системи трибуналів і збереження народного суду як єдиного судового органу, а також створення прокуратури. Його заступник Н.В. Криленко рекомендував проект втілення в життя принципів народного суду і ліквідацію трибуналів. В УРСР ці точки зору були сприйняті схвально [1].

Тому 16 грудня 1922 року ВУЦВК прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР». Згідно із цим Положенням створювалася єдина судова система судів – народний суд, губернський суд та Верховний Суд УСРР у складі: президії, пленуму, касаційних і судових колегій у цивільних та кримінальних справах. Крім того, ліквідації підлягали дисциплінарні товариські суди, що існували при губернських професійних радах і повітових об'єднаннях профспілок; особливі сесії народних судів; губернські й окружні (районні) революційні трибунали; губернські районні народні суди; Верховний трибунал і відділ Верховного судового контролю НКЮ УСРР [1].

Так, 22 березня 1922 року було скасовано Всеукраїнську надзвичайну комісію, а утворено натомість Державне політичне управління УСРР офіційно вже не мало судової функцій і в процесі, відношення було лише органом пізнання. Водночас ВУЦВК від 17 липня 1922 року було започатковано систему так званих надзвичайних сесій, на яких в особливому порядку розглядалися справи про контрреволюційні та деякі інші злочини. Ці сесії діяли при губернських ревтрибуналах (до 1 листопада 1922 року - при їх військових відділеннях), а після затвердження Положення про судоустрій - при губернських судах.

Для розгляду інших категорій справ згідно з Положенням тимчасово зберігалися спеціальні, суди: військові трибунали, військово-транспортні трибунали [5], особливі трудові сесії нарсудів, земельні комісії, арбітражні комісії [4].

16 грудня 1923 р. ВУЦВК прийняв постанову про затвердження й уведення в дію з 1 лютого 1923 р. «Положення про судоустрій УСРР» [3]. Реформована судова система, відповідно до Положення, складалася з Народного суду, Губернського суду та Верховного Суду УСРР і його колегії. Тимчасово передбачалися спеціальні суди. Своє місце знайшли новели, що регулювали порядок обрання, діяльності народних суддів та народних засідателів, про народних слідчих, склад та філії губернського суду, про діяльність ВС УСРР тощо [3]. Таким чином, судова реформа дійсно спрощувала систему судових органів, і за декілька років вона почала працювати в новому режимі [2].

Таким чином, з 1923 року судову систему Української Республіки очолив Верховний Суд УСРР. Голову Верховного Суду УСРР [8] та його заступників призначала Президія ВУЦВК безпосередньо, голів касаційних колегій і членів Верховного Суду – за поданням Народного комісара юстиції республіки. Відкликання з посад суддів Верховного Суду УСРР здійснювалося лише Президією ВУЦВК.

Верховний Суд УСРР як суд першої інстанції розглядав справи особливої важливості, що передавалися йому за постановою ВУЦВК і РНК УСРР, Пленуму Верховного Суду УСРР, Прокурора республіки, Державного політичного управління УСРР. Це були справи за обвинуваченням членів ВУЦВК, народних комісарів, членів Президії Української Ради Народного Господарства, голів та членів президій губернських виконкомів і губернських судів, членів Революційної військової ради республіки та колегії Державного політичного управління УСРР, повноважних послів і їх помічників, а також цивільні справи, у яких позивачем або відповідачем був Народний комісаріат республіки чи прирівняна до нього центральна установа. Усі справи по першій інстанції розглядалися трьома постійними членами Верховного Суду УСРР [5].

Згодом було прийнято: постанови ВУЦВК «Про особисту недоторканність прокурорів, суддів і слідчих» від 3 січня 1923 р. і від 21 січня 1924 р. та «Про розвантаження і поліпшення місць позбавлення волі» від 15 серпня 1923; Положення «Про кабінети науково-судової експертизи» (затв. РНК УСРР 10 червня 1923) [7].

Окрім забезпечення організаційних засад судової системи, були прийняті нормативні акти, що регулювали провадження процесу: встановлювалися правила підсудності та судочинства, судових зборів, доказів і доказування, визначилися учасники судового процесу, зміст і форма судових протоколів тощо. Однією з основних засад судочинства визнавалась відмова від формалізму – суд не був обмежений формальними правилами при збиранні доказів та виявленні істини. Встановлювався обов'язок суду у всіх своїх рішеннях враховувати соціальне походження сторін, охороняти інтереси робітників від зазіхань нетрудових елементів. Отже, із самого початку діяльності оновленої судової системи було нормативно закріплено принцип нерівності сторін та вихід процесуальних дій суду за межі закону [4].

На початку 1923 року було затверджено штат Верховного Суду УСРР у такому складі: Голова Верховного Суду, його заступник, чотири голови колегій, шістнадцять членів, шість слідчих із найважливіших справ і сімдесят шість осіб секретарського та обслуговуючого персоналу – усього сто чотири особи.

11 березня 1923 року Верховний Суд УСРР у складі одинадцяти членів суду розпочав свою діяльність.

У зв'язку з утворенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийняттям у 1924 року Основ судустрою Союзу Радянських Соціалістичних Республік і союзних республік, а також переходом на триступеневу систему управління в УСРР друга сесія ВУЦВК IX скликання затвердила 23 жовтня 1925 року нове Положення про судустрій УСРР, яким встановлювалася єдина судова система республіки: народний суд, окружний суд, в Автономній Молдавській Соціалістичній Радянській Республіці – народний суд і Головний суд Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки, який було утворено відповідно до постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 27 березня 1925 року, а також у справах про військові злочини – військові трибунали. У складі Верховного Суду УСРР створено дисциплінарну колегію.

11 вересня 1929 року ВУЦВК прийняв нове Положення про судустрій УСРР, у якому, зокрема, передбачалося функціонування так званих надзвичайних сесій Верховного Суду УСРР. Згідно із цим Положенням Верховний Суд УСРР, як і раніше, очолював усю судову систему республіки.

На Верховний Суд покладалися: судовий контроль за всіма судовими установами й військовими трибуналами, що діяли на території УСРР; розгляд у касаційно-ревізійному порядку справ, вирішених окружними судами і військовими трибуналами; розгляд по першій інстанції – кримінальних і цивільних справ особливої державної ваги, до розгляду яких залучався інститут народних засідателів. Верховний Суд залишався єдиним судом, який мав право перегляду в порядку нагляду й за нововиявленими обставинами всіх справ, вирішених будь-яким судом республіки [5].

Висновки. Практика розробки і здійснення судової реформи 1922–1929 рр. доводить важливість системності, поетапності її проведення, поступового удосконалення. Успіх судової реформи залежить від успіху внутрішньої політики держави в цілому і є її складовою. Реальна демократія й економічне процвітання країни неможливі без демократичної судової системи. Досвід реформування судової системи УСРР 1922–1929 рр. свідчить, що заходи з наближення суду до населення й позбавлення судової тяганини, попри всі недоліки, приводять до бажаних демократичних та позитивних результатів. Важливо враховувати минулий досвід, ретельно добирати засоби та заздалегідь передбачати наслідки удосконалення та реформування сучасної судової системи України.

Література та джерела

1. Усеїнова А. Некоторые аспекты внедрения судебной системы УССР после реформы 1922 г. / Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Харьков, 2011.
2. Усеїнова Г. Судова реформа УСРР 1922-1929 рр.: етапи, принципи, цінність досвіду / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2010.
3. Положение о судеустройстве УССР, утвержденное Всеукраинским центральным исполнительным комитетом 10 дек. 1922 г. / Офиц. изд. – Харьков: Изд. НКЮ, 1923. – С. 1–16.
4. Судебная реформа: сб.ст. – Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1923. – 120 с.
5. Історія Верховного Суду України [Офіційний вебсайт]. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/DCEF80B885A1C8B8C225812F002DA85E](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/DCEF80B885A1C8B8C225812F002DA85E)
6. Одеський апеляційний суд [Офіційний вебсайт]. URL: https://oda.court.gov.ua/sud4813/info_sud/history/

7. Судова реформа 1922 року в Україні. Електронний ресурс. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/sudova-reforma-1922-roku-v-ukraieni> Дата звернення: 09.10.2020.
8. Судебная реформа 1922 г. Електронний ресурс. URL: <https://lawbook.online/istoriya-prava/sudebnaya-reforma-1922-28112.html> Дата звернення: 09.10.2020.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННИХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ (1945–1955 рр.)

Конституція Польської Народної Республіки, що вступила в дію 23 липня 1952 р., гарантувала громадянам право на охорону здоров'я та допомогу в разі хвороби або втрати працездатності. Турбота про здоров'я і добробут трудящих стала однією з найважливіших задач нової соціалістичної держави, підконтрольної СРСР, виходячи з загальної політичної доктрини. В економіці країни починає складатися командно-розподільча система радянського зразка. Для того, щоб краще зрозуміти сутність глибоких змін, здійснених новою владою в галузі соціального забезпечення, слід порівняти стан справ з соціальним забезпеченням у міжвоєнній республіці. У цей період працівник не міг розраховувати на чинсья допомогу в разі хвороби або втрати працездатності. Забезпечення інвалідів знаходилося на вкрай низькому рівні. У перші місяці визволення Польщі від гітлерівських окупантів «народний уряд» зіткнувся зі складною проблемою організації соціальної допомоги. Потреба в такій допомозі була величезна. Німецькі війська винищили шість мільйонів польських громадян. Після нацистської навали в країні нараховувалась величезна кількість сиріт, людей похилого віку, інвалідів, позбавлених будь-якої допомоги. Окупанти зруйнували Варшаву, спалили значну частину житлового фонду і в інших великих містах. У результаті більше трьох з половиною мільйонів людей залишилися без даху над головою. До моменту закінчення військових дій в Польщі налічувалося 600 тисяч інвалідів. У цій важкій обстановці держава мала надати негайну допомогу мільйонам людей. З 1947 році влада розпочала здійснення планової програми соціального забезпечення. В основу цієї програми була покладена турбота про громадян, повністю втратили працездатність внаслідок похилого віку, інвалідності або хвороби, а також надання допомоги тим, хто втратив працездатність, але за певних умов міг би ще працювати.

Значним етапом в організації системи соціального забезпечення стали декрети Державної ради ПНР, прийняті у 1954 р. Один з декретів, від

25 червня 1954 р., – про загальне пенсійне забезпечення робітників і службовців та їхніх сімей – уніфікував систему соціального забезпечення, перетворивши її в систему загальної обов'язкової забезпечення, що охоплює всіх працюючих, ліквідувавши відмінності у забезпеченні між державними службовцями, службовцями та робітниками (проте у військових залишилася спеціальна система пенсійного забезпечення). Відповідно декретів, польські громадяни для отримання пенсії повинні були мати певний безперервний стаж роботи. До стажу включалася участь в революційному русі, служба у польській армії після 1 листопада 1918 року, в Армії і Гвардії людової, в польських військових формуваннях з 1939 по 1946 р., участь в партизанських загонах, час перебування в концентраційних таборах і т. п.

Особам, які втратили працездатність, надавалась єдина пенсія по інвалідності. Якщо втрата працездатності відбулася не в результаті нещасного випадку або хвороби, пов'язаної з виробництвом, то для отримання пенсії був необхідний п'ятирічний стаж роботи протягом останніх 10 років.

Інвалідами, які отримали право на пенсію, у Польщі вважалися особи, які втратили працездатність, зараховані до однієї з наступних трьох груп: перша група – повністю втратили працездатність і потребували за собою постійного догляду; друга група – непрацездатні, але які потребують постійного догляду; третя група – нездатні до систематичної роботи по своїй спеціальності в звичайних для неї умовах, але можуть виконувати тимчасову роботу, або роботу при скороченому робочому дні, або за іншою спеціальністю зі значним зниженням кваліфікації.

Визначення інвалідності в Польщі здійснюється спеціальними лікарськими комісіями з інвалідності та працевлаштування, які в багатьох своїх функціях були аналогічними існуючим в Україні лікарсько-трудова експертним комісіям. До функцій комісій відносяться: встановлення групи інвалідності, часу, коли настала інвалідність, причини інвалідності, можливості працювати за своєю чи іншої спеціальності, а також направлення на лікування.

Розмір пенсії залежить від ступеня втрати працездатності. Для інвалідів третьої групи пенсія визначається в розмірі 30%, для інвалідів другої групи – 40% і для першої групи – 60% заробітку. Основою для підрахунку слугував середній практичний заробіток за останні 12 місяців.

Однак величина пенсії могла коливатися в залежності від характеру роботи.

Особам, які втратили працездатність внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, пенсія призначається незалежно від наявності трудового стажу. Крім того, сума цієї пенсії була вище і, зазвичай, дорівнювала для інвалідів третьої групи 50%, другої – 75% і першої групи – 100% їхнього заробітку [5].

Крім виплати пенсій, «народно-демократична» держава наполягала на працевлаштуванні інвалідів, які частково втратили працездатність, підшуковуючи їм підходящу роботу, створюючи необхідні умови праці, або організуючи перекваліфікацію. Така політика була викликана певним дефіцитом робочої сили внаслідок значного скорочення населення в роки Другої світової війни. Так, Постанова уряду Польської Республіки від 29 листопада 1950 р. про опіку над інвалідами передбачала заходи подальшого збільшення зайнятості інвалідів у доступних для них професіях на промислових підприємствах. У Польщі існують різні форми професійного навчання інвалідів. Відзначимо деякі з них. Школи з терміном навчання 20 місяців готують працівників металевої, радіотехнічної, шкіряної промисловості, працівників точної механіки. Школи з терміном навчання від 3 до 12 місяців готують рахівників, шевців, монтерів, шкіряників. Крім того, ведеться короткострокове індивідуальне навчання безпосередньо на фабриках, заводах і в артілях інвалідів, а також навчання інвалідів, які можуть працювати тільки на дому.

Особливо хороші результати дає професійне навчання інвалідів безпосередньо на виробництві. Під керівництвом досвідчених інструкторів інваліди оволоділи майже 1600 професіями. Створюючи необхідні умови для навчання та матеріального забезпечення інвалідів, народний держава допомогла повернути до участі в суспільно корисній праці 360 тисяч осіб.

Декретом від 25 червня 1954 року в Польщі була встановлена єдина пенсія по старості. Ця пенсія надавалася всім чоловікам, які досягли 65-річного віку (проте, тим, хто працював на шкідливому для здоров'я виробництві – з 60 років), а жінкам – після досягнення 60 років (тим, хто працював на шкідливих підприємствах – з 55 років). Умовою отримання пенсії по старості став 25-річний стаж роботи (для жінок – 20-річний). Указ підтверджував особливі пенсійні права, раніше надані залізничникам та гірнякам. Для гірників, які працювали на підземних роботах, зокрема, запроваджувався більш низький вік отримання права виходу на пенсію –

55 років. Декрет встановив також, що пенсію по старості можуть отримувати особи, які зберегли працездатність і продовжують працювати [4].

В результаті проведення в життя положень цього декрету вже у 1954 р. пенсії по старості отримали багато громадян, які, відповідно до попередніх норм, мали отримувати пенсію лише через п'ять або десять років.

Третім видом пенсії, встановленої декретом від 25 червня 1954 р., є родинна пенсія, тобто пенсійне забезпечення сім'ї працівника в разі смерті годувальника. Величина такої пенсії дорівнювала 30% заробітку померлого працівника. Якщо ж працівник помер від нещасного випадку на виробництві або ж від професійного захворювання, сім'ї призначається пенсія, що дорівнювала 40% заробітку померлого. Якщо число осіб, що мають право на сімейну пенсію, дорівнювала двом, то пенсія збільшувалася на 65 злотих незалежно від її суми. Якщо залишилося три людини, які мали право на пенсію, то надбавка становила 145 злотих. Сироти отримували пенсію до 18 років.

Цей декрет став надзвичайно важливим етапом у розвитку соціального забезпечення в Польщі. На соціалістичних засадах він вирішував питання про пенсійне забезпечення всіх робітників. Польський журнал «Огляд соціальних проблем», підбиваючи підсумки застосування декрету від 25 червня 1954 року народження, писав: «Він (тобто декрет – авт.) викликав жвавий відгук у польської громадськості. І не тільки серед тих, кому вже зараз потрібна соціальна допомога, а й серед усіх трудящих, які бачать в ньому засіб здійснення в майбутньому конституційного права на забезпечення старості та в разі втрати працездатності» [4].

Особливо схвальний відгук у суспільстві викликало встановлення пенсії по старості, у якій вбачалася заслужена нагорода за тривалу виснажливу працю. Слід відзначити, що в міжвоєнній Польщі пенсії по старості не було.

14 серпня 1954 р. Державна Рада ПНР прийняла декрет про забезпечення інвалідів війни та їх сімей. Цим декретом встановлювались три групи інвалідності. Величина пенсії для інвалідів першої групи дорівнювала 100% заробітку, який мали військовослужбовці до призову в армію; для інвалідів другої групи – 75% заробітку, для інвалідів третьої групи – 50%. Декрет передбачає також можливість виплати надбавок до пенсії.

Таким чином, в Польщі відбулася корінна перебудова системи соціального забезпечення. Вона, природно, зажадала і організаційних змін в державному апараті. У період, що аналізується, всі питання соціального забезпечення вирішував ряд управлінь, що входили до апарату Міністерства праці та соціального забезпечення. Це – управління пенсій, управління соціальної допомоги, забезпечення інвалідів продовольством, лікарських комісій по інвалідності та працевлаштуванню та інші. В результаті реорганізації державного апарату були посилені і права президій воєводських, сільських і міських рад Народових (народних рад), які на місцях займалися питаннями соціального забезпечення.

Зростав і обсяг коштів, які асигнував уряд ПНР на пенсійне забезпечення. У 1953 році на ці цілі з державного бюджету було виділено 8,3 мільярда злотих, в 1954 році – 9,2 мільярда злотих, а в 1955 році – 11 мільярдів злотих. Створення загальної системи соціального забезпечення у Польщі стало важливим етапом її становлення у другій половині ХХ ст. [7, 10].

Тим часом в Україні система соціального забезпечення з 1947 р. почала зазнавати значних перетворень. Рада Міністрів СРСР видала постанови про переваги та пільги для підземних робітників, керівних та інженерно-технічних працівників вугільної промисловості і будівництва вугільних шахт, робітників, майстрів, керівних та інженерно-технічних працівників гірничої промисловості і основних цехів підприємств чорної металургії [2]. Підвищене пенсійне забезпечення провідних працівників пріоритетних галузей економіки по старості, інвалідності, у випадку втрати годувальника, а також за вислугу років для робітників сільського господарства, медичних, фармацевтичних робітників, вчителів стало важливим етапом розвитку пенсійного забезпечення. У той же час, такі перетворення значно ускладнили систему нарахування пенсій. У порівнянні з Польщею, в Україні пенсійна система стала значно більш складною та заплутаною, регулювалася цілим рядом постанов, а її врегулювання та спрощення відбулось після пенсійної реформи 1956 р.

Отже, якщо єдина пенсія по старості запроваджувалась у Польщі Декретом від 25 червня 1954 року, то в Україні реформування пенсійного законодавства відбувалось після прийняття Закону СРСР від 14 липня 1956 р., або на два роки пізніше. Країни Варшавського договору, зокрема Польща, і в цьому питанні стали чимось на кшталт вітрини соціалізму, всі соціальні здобутки, в тому числі і щодо соціального забезпечення,

поширювалися швидше та більш повною мірою, щоб показати хоча б якісь переваги радянської системи господарювання та протекції СРСР над країною.

Література та джерела

1. Андреев В.С. Социальное обеспечение в СССР. Москва: Знание. 1968. 80 с.
2. Аралов В. Развитие пенсионного обеспечения // Социальное обеспечение. № 1. 1956. С. 41–45.
3. Астрахан Е.И. Развитие законодательства о пенсиях рабочим и служащим. Москва: Юридическая литература. 1971. 216 с.
4. M. Zieleniecki, Emerytura pomostowa w nowym systemie emerytalnym, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011, s. 35.
5. Zob. w szczególności M. Piątkowski, Ubezpieczenie emerytalne [w:] Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce, pod red. Cz. Jackowiaka, Ossolineum, Wrocław 1991, s. 139
6. W. Muszalski, Przemiany wieku emerytalnego, Polityka Społeczna 2009 nr 3, s. 9. 5 Dz.U. nr 30, poz. 116.
7. Maciej Żukowski. Ewolucja wieku emerytalnego w ustawodawstwie polskim – perspektywa historyczna // „Wiek emerytalny” (Kazimierz Dolny 4-5 września 2012 r.) KAZIMIERZ DOLNY 2012. C. 9-10.

Хворов С. О.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – к.і.н. Аносова В.С.*

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ МІНОЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

В наш час у зв'язку з актуалізацією гендерної тематики в суспільстві актуальними є питання витоків соціальних ролей чоловіка та жінки. Для того, щоб краще зрозуміти процес встановлення гендера (психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка та жінки, обумовлені їх біологічними показниками та соціально-економічним становищем навколишнього середовища), необхідно аналізувати історичний досвід, зокрема, досвід представників стародавніх цивілізацій. Вашій увазі наразі пропоную поверхневий аналіз соціальної ролі жінки Мінойської цивілізації періоду Нових палаців (1700-1450 рр. до н.е.), метою якого є виявлення чинників формування гендерного статусу представників чоловічої та жіночої статі в суспільстві.

В першу чергу варто зазначити, що в мінойському суспільстві Новопалацового періоду жінка аж ніяк не займала підлеглого становища по відношенню до чоловіка. Дана соціальна картина була унікальною для високорозвинених цивілізацій бронзової доби. Так в рамках Хетської держави та Єгипту доби Нового Царства, з якими мінойці мали тісні торгівельні стосунки, жінка була з соціокультурної та духовної точки зору нижча за чоловіка. На Криті ж, судячи з пам'яток духовної культури (найяскравішим взірцем якої є палацові фрески), жіноче положення у суспільстві було якщо не важливішим за чоловічу, то явно абсолютно паритетному. При цьому релігійна роль та функції жінки вже однозначно виходили на перший план, затьмарюючи аналогічну роль представників чоловічої статі. На це вказує місце та стиль зображення жінок на фресках. Вони завжди посідають почесні місця, керують релігійними церемоніями, ніколи не проявляють ознак підлеглості. Наразі це пов'язують з існуванням культу «Великої богині», відповідальної за стабільність, спокій, родючість сільськогосподарських земель та продовження роду. Зображення цієї богині також присутні на фресках, у вигляді фігурок та узорів на кераміці. Наразі наявні всі підстави для того, щоб назвати «Велику богиню» ключовою фігурою мінойського пантеону.

До викладеного вище варто ще додати декілька слів про явний вплив цілковито-жіночих схильностей та уявлень на культуру, а особливо на релігію та мистецтво мінойської доби. Вплив цей виражається у великій кількості мініатюрних форм, часто наперекір монументальності, дрібних деталей, частому ігноруванні симетрії й униканні суворох стилістичних канонів (це стосується як архітектури, так і скульптури та пластики). Мінойські митці надавали перевагу плавним лініям без чітко-окреслених контурів, в образотворчому мистецтві домінували яскраві строкаті кольори. Самі ж сюжети також є повною мірою «феміністичними»: відображення суто-жіночого сприйняття природи, що проявляється в частих зображеннях самки з дитинчатами; дух певної святковості, що сповнює всі сцени класичного мінойського мистецтва (навіть сцени заупокійного культу на саркофазі з Аїа Тріади).

Критяни при цьому уникали мотивів, спрямованих на вираження маскулінності. Зображення війни та полювання (виключно-чоловічих сфер діяльності), типові для інших цивілізацій тієї ж доби, майже відсутні в мистецтві мінойців (є окремі взірці зображення полювання, наприклад знайдений ще Г. Шліманом в мікенських шахтових похованнях кинджал мінойської роботи із зображеною на ньому сценою полювання на левів, але й це зображення не вміщує надто кровожерливих елементів). Єдині «цензурні» прояви природної чоловічої схильності до певного змагання – кулачний бій та традиційні критські ігри з биком. Дані активності могли виступати в ролі інструменту контрольованої сублімації чоловічої агресії та жаги до змагання, реалізації агоністичних намірів.

Заслужують на увагу й зображення мінойського одягу (як чоловічого, так і жіночого). Поряд із відсутністю зображень чоловічих статевих органів (та й фалічних символів взагалі) ми можемо бачити відвертий жіночий одяг з прорізом для грудей, що могло являтися своєрідною дискримінацією чоловічої статі, естетичне піднесення жіночої фізіологічної ролі над чоловічою. Резюмуючи сказане вище можна стверджувати, що так званий культурний тренд пізньомінойського періоду формували саме жінки й на жіночі уподобання орієнтувалися митці цієї доби. Додаючи до цього відомості про особливу релігійну та побутову роль жінки ми робимо висновок про те, що в результаті певних соціально-історичних обставин стандартний «патріархальний» уклад із явно-чоловічими ціннісними орієнтирами у якості культурного компасу,

типовий для цивілізацій-сучасниць мінойського Криту, або не зміг затвердитися, або був докорінно трансформований.

Відносно причин цієї трансформації існує багато спекуляцій. Варто відразу відкинути одну з них, а саме – міфи про існування матриархату. Жодних свідчень матриархату наразі не виявлено ніде на нашій планеті. Ми точно можемо сказати, що найбільш пасіонарною часткою суспільства, як і будь-де в ту епоху, були саме чоловіки. Вони здійснювали торгівельні контакти, відправлялися в далекі плавання, виконували військову функцію. Всі інструменти практичної реалізації влади були в руках саме чоловіків, вони ж, скоріше всього, забезпечували концентрацію надлишкового продукту в центрах мінойської цивілізації – палацах (особливо – у Кносському). Попри це дійсно складається враження, що ідеологічна лінія критян була орієнтованою на нівелювання чоловічої пасіонарності, повне декультивування агресії та підтримку стабільного, сповненого мирним святковим настроєм мирного життя.

З чого ж впливає дане відхилення (а у порівнянні з культурною традицією Єгипту та інших найбільш розвинених держав тієї епохи інакше, як відхиленням, вищеописану ситуацію назвати не можна). Існує версія, згідно якої настільки значуще положення жінки в мінойському соціумі є пережитком періоду так званого «материнського права», а самі мінойці є матриархальним народом. Як було сказано раніше, такого періоду в історії не існувало в принципі. Більш детально опрацьованою концепцією є бачення у орієнтованих на жіночу стать ідеологічних конструктах мінойців стихійного «кризового стабілізатору». Так за цією концепцією Критська цивілізація, що до початку II тис. до н.е. була в рамках Егейського світу аутсайдером, з початком Старопалацового періоду (2000-1700 роки до н.е.) почала дуже стрімко розвиватися. Будучи невідповідною до такого швидкого переходу від первісного ладу до класового суспільства мінойська соціальна система сгенерувала стабілізаційний механізм в кризовий момент. Цим моментом можна назвати руйнування в середині XVIII ст. до н.е. палаців, що були культурними та адміністративними центрами (археологічні сліди цього ми бачимо в Кносі, Фесті, Малії і не тільки). До цього (тобто до початку Новопалацового періоду) всіх вищеописаних «жіночих» рис в культурі мінойців ми не спостерігаємо. Своєрідний запит на соціальну стабільність, в рамках цієї концепції, спровокував культурну опору на найбільш консервативну та традиційно-мислячу частину суспільства – жінок.

Так, друга концепція є певною мірою більш обґрунтованою за першу, але в ній оминається один важливий для стародавніх часів аспект – аспект військовий. В добу Пізньої бронзи (як і в більш пізні часи) культура, яка не була спроможною захистити себе, неодмінно поглиналася сусідами. В цьому розрізі мінойці певний час займали виграшну позицію. Крит, подібно до Англії часів Середньовіччя й Нового часу – це «авіаносець, що не можна втопити». Природний бар'єр у вигляді морської гладі, що забезпечувала віддалення мінойців від ворожих посягань, надовго гарантував критянам безпечне існування. Це поєднувалося з військовою зайнятістю сусідів, які довго не акцентували своєї уваги на Криті через активне вирізання одне-одного. Кносський палац за мінойської доби не був обнесений жодними укріпленнями, адже в цьому не було необхідності.

Головна функція чоловіка починаючи з палеоліту – захист групи від агресивних посягань та агресивні посягання на ворожі групи. Чим більша необхідність у реалізації даної функції, тим більшою стає роль чоловіка по відношенню до жінки і навпаки, чим ця необхідність менша, тим більша ймовірність як мінімум соціального паритету представників кожної статі. У випадку цивілізації мінойців необхідність парувати перманентну агресію була відсутня, а можливості активного екстенсивного розвитку держави також не було (через необхідність тримати під контролем власних залежних селян, невелике населення острова та віддалення від території, що потенційного можна захопити), через що не сформувалося й такої архетипічної для країн Стародавнього Сходу соціально-значущої одиниці, як «герой-воїн» або «правитель-воїн». За відсутності такої одиниці та мотивів, пов'язаних з нею, очікувати їх відображення та вихід на перший план в культурі, побуті та релігії народу доволі безглуздо. За умов спокійного існування значно більшої ваги набуває образ Богині-матері, описаний раніше, та жінки, що є якби матеріальним уособленням цієї богині.

Резюмуючи вищесказане можна зробити висновок, що порівняно-високий соціальний статус жінки в Пізньомінойський період був пов'язаний із специфічними соціально-економічними умовами, а саме – відсутності об'єктивного запиту на авторитетний прошарок воїнів-захисників та стабільний, плавний хід історичного процесу на конкретному проміжку часу. Також необхідно підкреслити, що не мінойське суспільство у вигляді наприклад своєї політичної та духовної

еліти шляхом планомірної політики висунуло на перший ідеологічний план жіноче начало задля укорінення стабільності, а стабільність висунула на перший план жіноче начало.

Література та джерела

1. Немировский А.И. ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО МИРА. Античность. – Русь-Олимп, Москва, 2007, с. 46-56.
2. Андреев Ю.В. *МОТИВ ИНТРОНИЗАЦИИ В ИСКУССТВЕ МИНОЙСКОГО КРИТА* // Античный мир и Археология. – 1993. – 19 с.
3. Андреев Ю.В. МИНОЙСКИЙ МАТРИАРХАТ. Социальные роли мужчин и женщин в обществе минойского Крита / РАН. – Москва 1992, 14 с.

ДЕЯКІ МАЛОДОСЛІДЖЕНІ АСПЕКТИ АНТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Вступ. Тема гомосексуальності на історико-культурному тлі лишається малодослідженою у вітчизняній та загалом пострадянській історіографії, порівняно із зарубіжною. Попри свою природність, тема продовжує залишатися поза увагою спеціалістів різних галузей. Зумовлено це довготривалим «табу» на всі теми, пов'язані зі сексуальністю, за радянського періоду, наслідки чого відчуваються й досі. Вкрай проблематичним є питання поширення гомосексуальних відносин на стародавніх теренах України і лише останнім часом з'явилися окремі спроби заповнити цю порожнину в історіографії.

Мета публікації полягає в актуалізації в науковому просторі досить специфічної теми людської сексуальності як культурного феномену, якій раніше не приділялося належної уваги, та продемонструвати це на прикладі одного з яскравих етапів історії українських земель – періоду грецької колонізації Північного Причорномор'я.

Викладення матеріалу. Попри те, що тема гомосексуальності в історичному контексті вже давно досліджується західними дослідниками, на сучасному етапі вона продовжує набувати популярності та актуальності. І лише у вітчизняній історіографії продовжує залишатися зворотна ситуація. Водночас певні зрушення на пострадянському просторі мають місце, про що свідчать, наприклад, дослідження теми чоловічого кохання в Північному Причорномор'ї російськими фахівцями, зокрема В.П. Яйленком та Б.Н. Граковою. В античних джерелах порушена тема має певне відображення, зокрема у творах грецьких та римських авторів – Авсонія, Діона Хрисостома, Діогена Лаеретського [1, с. 151]. Накопичено й певний, актуальний для нашої теми, археологічний матеріал з розкопок у Північному Причорномор'ї, проте здебільшого ці джерела залишаються поза фокусом досліджень питань гомоеротизму або чоловічого кохання. До деяких з них авторка й хотіла привернути увагу.

Так, відома праця В. Блаватського «Античная археология Северного Причерноморья» [2] містить, хоча й нечисельні, знахідки мистецького

напрямку відповідного змісту. Натомість автором, як і рештою археологів, абсолютно не порушується гомосексуальна тематика, яка впливає з аналізу характерних артефактів (рис. 1).

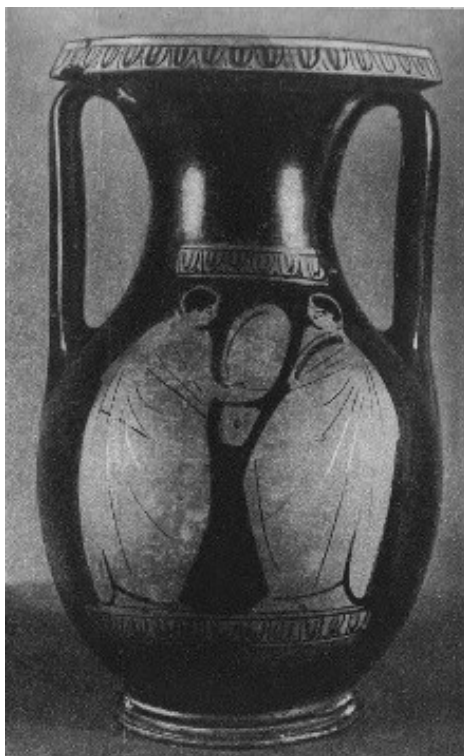

Рис. 1. Передача дарунку між ерастом та ероменом (за [2])

На рисунку 1 зображено боспорську червонофігурну пеліку, на якій припустимо зображено популярну для вазопису сцену «дарування» між наставником та учнем. Але нетиповою є зовнішність чоловіків: традиційно – наставник – чоловік старший за учня, носить бороду та вдягнений у довгу тогу; тут же ми бачимо двох схожих між собою чоловіків-юнаків. Натомість подібне явище вже фіксувалося відомим дослідником Довером і було ним віднесене до явища «дарування» [3, с. 17].

Варто навести приклад, який, через свою суперечливість і дискусійність прямо не може бути віднесеним до гомоеротичного або гомосексуального характеру, проте при цьому об'єктивізує сексуальність – саркофаг з під Керчі (рис. 3). На зображенні показано Аполлона, який завжди символізував мужність та чуттєву красу тіла, й також мав чисельних коханців. Тут його подано в класичних традиціях грецького мистецтва – плавність ліній, слабо виражені риси обличчя й головний акцент зроблено на м'язовому рельєфі. ТанDEM Аполлона з Герою навіть в міфологічній традиції не має під собою нічого сексуального. Аполлон

зключає в собі окремий, самостійний елемент. Постаць Гери – виражає дзеркальне почуття, що посилюється самою композицією – зображенням обох персонажів по обидва боки саркофага (рис. 2).

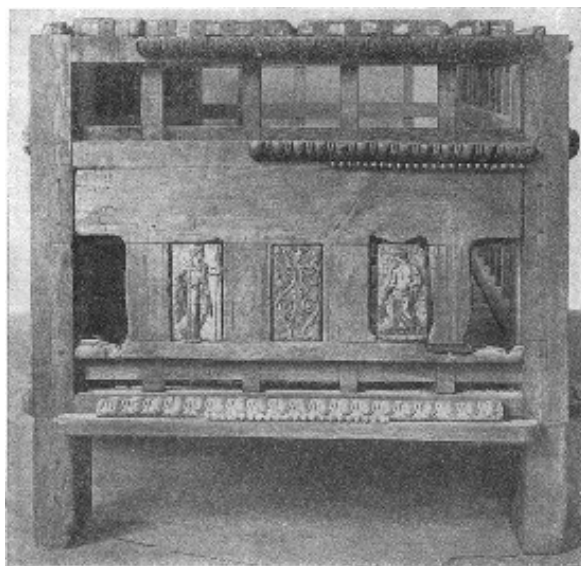

Рис. 2. Зображення Гери з Аполлоном (за [2])

Дуже цікавим для нашого предмету є золота накладка сагайдаку зі скіфського Мелітопольського кургану (рис. 3). На ній зображено симпозіум, де зазвичай траплялися гомосексуальні зв'язки або ж знайомство батька учня з його наставником, після чого батько міг лишати їх наодинці.

Рис. 3. Симпозіум (за [2])

Існують і такі культові зображення, гомосексуальний елемент яких може бути виявленим лише за допомогою зіставлення сюжетів з грецькими міфологічними традиціями (рис. 2). Йдеться, зокрема, про культ Ахілла та

Діонісія. Спроби зрозуміти популярність культу вшанування Діоніса (або Вакхи) були б незрозумілі без зв'язку з ментальністю всієї грецької культури, яка базувалася на міфології [4]. Поведінка богів і героїв природньо ставала еталоном і взірцем для всіх смертних, першочергово – для аристократії. Сам Діоніс, що є для нас важливим, практикував гомосексуальні стосунки. Ці звичаї, породжені процедурами ініціацій, були поширені чи не у всій Греції та її колоніях. Культ мав на меті задоволення, уповання земними насолодами. Вони проявлялися по-різному. На вакханаліях могла бути присутня заміжня жінка, (що було прецедентом в фактично рабському становищі жінки у традиційному грецькому суспільстві), бідняки та багатії. Культ був тісно пов'язаний з сексуальністю, в тому числі з трансгедерністю й гомосексуальністю, а тому був надзвичайно різноманітним. Культ Ахілла же символізував красу тіла і душі, й, безперечно, був покровителем закоханих чоловіків. Передусім, поклоніння Ахіллу символізувало гомосексуальне кохання. Він сильно відрізнявся від культу Діонісія, який був пов'язаний з оп'янінням, одурманенням (утратою розуму), входженням в екстатичний стан і, як наслідок, призводив до розбещення тіла. Проте, культ Ахілла на Кримському півострові міг мати автохтонне походження, тому не можна з упевненістю стверджувати, що в Надчорномор'ї він мав суто гомосексуальне значення (треба враховувати можливість місцевих домішок). Йдеться про зв'язок цього культу зі зміями, чого ніколи не було помічено в Греції. Відштовхуючись від праць І.Ю. Шауба, який наполягав на «змійній» суті Ахілла та обґрунтував автохтонний вплив на формування його культу в Північному Причорномор'ї, також слід згадати В.П. Яйленка, який також наголошував на цьому [5, с. 377-406]. Висновком же дослідження Шауба стало те, що складовим вшанування тут Ахілла стало те, що «в своїх витоках Ахілл був богом ... супутником Великої богині» [6, с. 183-198], який був тісно пов'язаний з автохтонним елементом зміїного культу. Все це стосується проміжку IV ст. до Р.Х. – I ст. після Р.Х.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження було виявлено артефакти (вазопис), які прямо і опосередковано підтверджують факт існування гомосексуальності на теренах Північного Причорномор'я періоду грецької колонізації. Ймовірним є те, що практика гомосексуальних відносин була занесена греками-колоністами й найяскравіше проявилася в культурах Ахілла та Діонісія. Лишається невідомим етнокультурний аспект гомосексуальності: чи практикувалися

вони лише греками, чи незначною мірою були перейняті аборигенним населенням Північного Причорномор'я. Виходячи з поодиноких свідчень грецьких та римських авторів, час появи гомосексуальної культури в цьому регіоні лишається невідомим, а відтак потребує подальшого дослідження.

Література та джерела

1. Любовь и эрос в античной культуре / Художник и книга. Москва, 2006. 168 стр.
2. Блаватский В.Д. Античная археология Северного Причерноморья. URL: <https://qrim.org/?p=34205#predmety-obihoda-i-byt>
3. Dover K. Greek homosexuality. Harvard University Press, 1989. P. 256.
4. Дионис в Северном Причерноморье. *DimHamul*. URL: <https://dimhamul.wixsite.com/dionysus-black-sea>
5. Яйленко В.П. Скифский Ахилл в Северном Причерноморье VIII–V вв. до н.э. и его индоарийские истоки. Москва: Ин-т археологии РАН, 2013. Т. 17. С. 377–406.
6. Шауб И.Ю. Миф, культ, ритуал в Северном Причерноморье (VII–IV вв. до н.э.). Санкт-Петербург, 2007. 484 с.
7. Граков Б.П. Легенда о скифском царе Арианте. История, археология и этнография Средней Азии. Москва, 1968.
8. Яйленко В.П. Граффити Левки, Березани и Ольвии. Часть 2 // ВДИ. 1980. № 3.

Шаблієнко А. В.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – доц. Фомін А.В.*

МЕРГЕЛЕВА ГРЯДА ЯК ДАВНО ЗАБУТЕ СВЯТИЛИЩЕ

Історія – це скарбниця наших діянь, свідок минулого,
приклад і повчання для сьогодення,
застереження для майбутнього.
М. Сервантес

Усі звикли до застарілих стереотипів, а саме, що незвичні та історичні пам'ятки є лише в Києві, Харкові, Львові чи Дніпрі. Але мало хто знає, що багато пам'яток історії, незнаних, забутих, або маловідомих у його рідному краю. Зараз, на жаль, молодь не цікавиться тими історичними надбаннями, спадщиною, які є у його місцевості.

Метою цього повідомлення є аналіз даних про маловідому археологічну пам'ятку, яка є унікальною, водночас – дискусійною, та відіграла велике значення у історії мого народу.

Я живу у Луганській області, її знають за такими словами, як війна, окупація, корупція, пожежі, але чомусь усі забувають про її дивовижні ландшафти, природу та ментальний зв'язок з багатьма прадавніми культурами. Зробимо спробу дослідити відомості про археологічну пам'ятку, що пов'язана з прадавньою релігією, віруваннями наших пращурів, яка знаходиться у моїй області, а саме про Мергелеву грядку.

Насамперед слід з'ясувати, що позначається терміном «гряда». Це витягнуті форми рельєфу, що утворені з каменю та мають невідому форму походження [2, с. 108-112].

Щодо історії відкриття Мергелевої грядки, то зазначимо, що у народі її інколи називають «Українські піраміди», «Друга Китайська стіна». Тривають дискусії щодо того це природне утворення, або штучна споруда, яка значним чином виконана людською працею та знаннями. Сучасні дослідники вважають, що це археологічна пам'ятка бронзової доби, розташована неподалік села Степанівка Перевальського району Луганської області, її вік складає понад 5 тисяч років. Історія відкриття є не зовсім звичною для нас, адже знайшли її не під час планових досліджень чи історичної подорожі, а зробила це група школярів Алчевської середньої

школи № 23 під керівництвом засновника археологічного клубу «МИТЬ» Володимира Парамонова у 1976 р. [2, с. 108-112]. Проте, сповістивши місцеві органи самоврядування про цю знахідку, останні не приділили цьому великого значення, вирішивши, що вона створена природньо, а не штучно.

Пізніше, з 1995 р., Володимир Аркадійович постійно організовував на гряді експедиції школярів. У 2004 р. була проведена перша шурфовка на гряді (розвідка). І з 2005 р. розпочато активні дослідження пам'ятника. Дослідження проводили всі ті ж члени клубу любителів археології, але вже під керівництвом кваліфікованих фахівців (за законодавством, ці школярі не мають права вести розкопки самостійно) [2, с. 108-112]. По-суті, два роки фінансовою основою досліджень були кошти клубу. З 2011 р., коли держслужбовці переконалися, що «Мергелева гряда» - це не прості природні утворення, дослідження почала фінансувати і держава.

Отже, проаналізуємо, що являє собою гряда, яка розглядається у нашому повідомленні. Зовні «Мергелева гряда» представляє собою цілісний комплекс кам'яних і земляних споруд (курганів, різних «доріг» і «променів», викладених з кам'яних плит), площею понад 1,3 кв. км. До початку воєнних дій на Луганщині у 2014 р., дослідникам вдалося розкопати невелику ділянку гряди. Проте археологами вже виявлені жертівники та місця поховань. «Скарб» дослідників – це понад десяток одиниць різного роду посуду і стільки ж людських останків.

Археологи дійшли висновку, що «Мергелева гряда» (усі 1,3 кв. км.) - це стародавнє святилище. За допомогою радіовуглецевого аналізу встановлено його мінімальний вік – 5 тис. років. Тобто в 3 тисячолітті до н.е. воно вже існувало, а коли воно було закладене ще остаточно не встановлено. У будь-якому випадку, за твердженням фахівців, ця пам'ятка, принаймні, на 300 років старше самої стародавньої єгипетської піраміди [2, с. 108-112].

За оцінками фахівців і археологів, зроблене на Луганщині відкриття європейського масштабу. Адже «Мергелева гряда» - перше відкрите в Східній Європі святилище солярного культу (поклоніння богам сонця) [1]. Такі висновки підтримав відомий вчений, який брав участь у дослідженнях, Віктор Клочко. У той час – заступник директора з науки пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і туризму України, штатний професор кафедри археології Гданського університету (у Польщі) [3]. Дослідники встановили, що святилище використовували

кілька культур. Тобто послідовно приходили різні племена, народи і добудовували у святилищі свої елементи. Наразі археологи виявили сліди чотирьох таких культур. Не виключається, що згодом їх стане більше. За оцінками фахівців, обсяг робіт, виконаних під час будівництва (транспортування, обробка, укладання кам'яних плит) цілком можна порівняти з будівництвом єгипетської піраміди. Святилище будувалося в епоху раннього Бронзового віку – тобто, по суті, основні знаряддя праці були у той час переважно ще кам'яними. Дослідник Володимир Парамонов і археологи встановили і спосіб будівництва святини. «Спочатку знімався дерен. Потім робили «бетон» - з глини і дрібної щебілки, потім все заливалося бетоном. Далі ці гігантські блоки укладалися за типом цегляної кладки. І знову заливалося бетоном» [2, с. 108-112].

З початком російсько-української війни вивчення «Мергелевої гряди» припинилося, наукові та туристичні експедиції на один з найцікавіших об'єктів Луганщини припинилися. У даний час він практично є замінованим, поблизу гряди знаходиться танковий полігон, шляхи навколо та місцевість потребують розмінування у подальшому. Отже, на жаль, через окупацію туристи не можуть відвідати це історичне місце. Також святилище потроху починає заростати травою та забуватися.

Підсумувавши вище сказане, хочемо відзначити, що Мергелева гряда є справжнім об'єктом для археологічних досліджень, яке має безліч таємних та містичних подробиць. Також підкреслимо, що кожен повинен знати історію свого народу та цінувати ті археологічні надбання, що є у його краї.

Література та джерела

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія. Київ, 2001. 395 с.
2. Ключнева І. Археологічні дослідження на Луганщині 20–30 рр. ХХ ст. 2012. С. 108–112. [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89373/20-Klyuchnyeva.pdf?sequence=1>
3. Корнієнко В.В. Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України (1991-2007 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - Київ, 2008. 388 арк.

ПИТАННЯ РОЗПОДІЛУ ТА КОРИСТУВАННЯ ВОДНИМИ РЕСУРСАМИ У ПАКИСТАНСЬКО-ІНДІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Пакистан та Індія є державами-антагоністами у Південноазійському регіоні, які володіють «де-факто» ядерною зброєю і мають низку нерегульованих питань. Варто зазначити, що вагомість водних ресурсів для регіону Південної Азії не підпадає під сумнів. У свою чергу, Індія та Пакистан мають досить позитивний досвід врегулювання питання розподілу вод басейну річки Інд, проте, останнім часом все більшого загострення між державами набуває питання використання водних ресурсів.

Метою є аналіз питання розподілу та користування водними ресурсами між Індією та Пакистаном крізь призму нормативно-правового аспекту та існуючих кризових моментів.

У міру зростання цінності водних ресурсів конкуренція за них загострилася і в економічній, і в політичній сфері. Прагнення держави до більшої національної безпеки означає для водного сектора, як уже зазначалося, прагнення підтримувати власну продовольчу і енергетичну безпеку з одного боку, і створення важелів тиску на інші держави – з іншого.

Звичайне міжнародне право тільки встановлює, що всі, хто має вихід до міжнародного водоймища, мають право ним користуватися. Питання трактування водних ресурсів в міжнародних відносинах з позиції держав як акторів міжнародно-політичного життя можна розглядати з декількох точок зору. В першу чергу, в питаннях водокористування позиція держав, знаходяться вгорі за течією (далі, «верхні» держави) і внизу (далі – «нижні» держави), фактично протилежні.

«Верхні» держави зазвичай обґрунтовують свої права абсолютним територіальним суверенітетом (*absolute territorial sovereignty*). «Нижні» держави сподіваються на абсолютну цілісність річки (*absolute integrity of river*). Очевидно, що консенсус на базі одного з підходів неможливий через їх діаметральну протилежність. В спробах вирішити цей конфлікт інтересів виникло ще дві концепції: доктрина обмеженого суверенітету (*restricted*

sovereignty) і доктрина спільності. Розглянемо докладніше ці підходи, так як саме від того, який з них застосовує держава при формуванні своєї зовнішньої політики, залежить стан міжнародної безпеки в регіоні [1, с. 7-8].

Доктрина абсолютного територіального суверенітету, відома також як доктрина Хармона, зазначає, що кожна національна держава може використовувати води міжнародних річок, що протікають по їх території за бажанням, незважаючи на наслідки для інших держав і без зобов'язання консультацій. Дана доктрина передбачає, що інші держави басейну не мають ніякого права обмежувати використання державою ресурсів річки в межах її кордонів. Доктрина дозволяє «верхній» державі вільно забирати всю воду з міжнародної ріки, нічого не залишаючи «нижнім» країнам.

Доктрина абсолютної цілісності річки розглядає міжнародну річку як спільну власність країн басейну, і це означає, що жодній державі не дозволено позбавляти іншу певних вигод у водному питанні. З цього випливає принцип абсолютного права «нижніх» країн вимагати безперервного стоку, що виражається в праві вето «нижньої» держави над будь-якими діями «верхнього» сусіда, які можуть істотно вплинути на стік.

Обидві доктрини в своєму первозданному вигляді отримали певну підтримку в «зацікавлених» державах (особливо доктрина абсолютної цілісності річки), але в силу очевидного конфлікту інтересів, не набули широкого поширення в міжнародній практиці [2, с. 163].

Варто зазначити, що між Пакистаном та Індією підписаний безпрецедентний договір про розподіл ресурсів – Договір про розподіл річки Інд у 1960 р. У 1960 р. за посередництва Світового банку сторони підписали Договір про розподіл вод річки Інд, який представляє собою правове регулювання спільного користування Пакистаном і Індією водного басейну річки [7]. Зокрема, Договір 1960 р. розділив басейн Інду на західні річки і східні. Індії були надані права на стік річок Сатледж, Биаса і Раві (східні річки), Пакистану – на стік Чинаб, Джелама і Інду (західні). Індія отримала також право користування водою західних річок, однак змінювати їх русла, будувати водосховища без попереднього узгодження з Пакистаном не могла [3, с. 103-104].

Договір включає майже всю інформацію щодо використання води, обміну даними, майбутньої співпраці та врегулювання суперечок. Згідно з цією угодою, східні річки виділяються для виняткового водокористування Індією після дозволеного водокористування в Пакистані, перш ніж вони нарешті переходять в Пакистан. Пакистан має виняткове

водокористування західних річок після дозволеного водокористування в Індії. Стаття IV. Кожна сторона повинна повідомити іншу про плани будівництва будь-яких інженерних споруд, які можуть вплинути на іншу сторону, і надати дані про таких роботах. В основному договір привів до розділу річок, а не до поділу їх вод [7].

Водне питання між Пакистаном та Індією не було б таким актуальним, якби не залучення до нього Кашміру. Кашмірська проблема, а саме питання індійського штату Джамму і Кашмір – є головним територіальним протиріччям між державами. Головний осередок водного басейну Інду знаходиться в основному в Кашмірі, а Індія є країною вище за течією, а Пакистан – нижче. У будь-який час країна, що знаходиться вище за течією, може зменшити приплив води до течії, будуючи дамби на головній течії. Це одна із форм реалізації «гідрополітики». Кашмір – це територія, покрита величезними гірськими хребтами, яка є спірною територією вже більше 60 років. Цю територію іноді називають „Швейцарією Сходу” через мальовничі долини та засніжені гори. Внаслідок кліматичних змін його льодовики розтанули і стали джерелом води в регіоні. З самого початку обидві країни висловили власне право власності на Кашмір. Він базується на гіпотезі, що „Індія не бажає вирішувати питання Кашміру через залежність Пакистану від води з басейну Інду. Пакистан залежить від води, яка тече через окуповані райони Кашміру до Пакистану, з різних цілей, включаючи сільське господарство, промисловість, щоденне використання, пиття, а також виробництво гідроелектроенергії [5, р. 165].

Географічно три з п'яти ключових річок і річка Інд проходять через Кашмір на шляху до Пакистану. Якщо Індія обмежить потік води або зробить будь-яку дамбу на цих річках, це безпосередньо вплине на економіку Пакистану, оскільки його сільське господарство та промисловість значною мірою залежать від цієї води.

Будь-який конфлікт навколо договору (1960 р.) безпосередньо зачіпає Джамму і Кашмір, а з іншого боку, будь-яка напруженість і битви за воду в Джамму та Кашмірі безпосередньо чинять тиск на Договір про розподіл річки Інді та зростаючу напруженість між двома країнами. Здається, греблі Індії та статус верхнього берега басейну є потенційним засобом економічного знесилення Пакистану або, як альтернатива, затоплення його, можливо для військових цілей. З індійської сторони, Пакистан фактично унеможливує ефективне використання ними споживчих потреб Договору, особливо гідроенергетики.

Згідно з Договором 1960 р., Індії було дозволено використовувати воду Західних річок за певних обставин і вона може зробити певний гідроелектричний проект для місцевого населення, але згідно з Договором існувало певне обмеження щодо зберігання води та проектування дамб, зберігання води на річках Інд, Ченаб і Джелум, але дозволено обмежено використовувати їх води, включаючи розробку проектів річкових гідроелектростанцій. Конфлікт розпочався в 1970 р., коли Індія розпочала проект «Саллал Гідро» на річці Ченаб (пакистанська річка). На початку Індія замовчувала інформацію про це; лише через чотири роки Індія надала відповідну інформацію про це Пакистану. Пакистан висловив заперечення щодо характеристик дамби. Після переговорів обидві країни вирішили це питання в квітні 1978 р. шляхом підписання угоди. Після цього Індія знову порушила договір у 1984 р., коли оголосила про план побудови дамби на річці Джелам. У 1992 р. вони оголосили про плани щодо іншого на річці Ченаб, яка також була виділена Пакистану, згідно з договором 1960 року. Однак, коли Індія почала порушувати різні частини договору, Пакистан не міг припинити порушення. Пізніше Пакистан протестував і навіть просив про арбітраж у Світового банку, але ніяких вартих результатів досягти не вдалося. До основних індійських проектів, які час від часу стають гарячими та стосуються питань, пов'язаних з угодою про Індський водний договір, відносяться Салал, Загородження Вуллара / Проект навігації Тульбул, Багліхар, Кішанганга, ДульХасті, Урі II та інші [6, р. 48-50].

У ХХІ ст. відбулася активізація як Індії, так і Пакистану щодо розвитку гідроенергетики і використання річок одноосібно.

Наголосимо, що як для Індії, так і Пакистану на порядку денному першочергове місце посідає проблема Кашміру, від загострення якої залежить рівень стабільності двосторонніх відносин. В Індії періодично лунають заклики до одностороннього виходу з Договору про води Інду. Після теракту у м. Урі у 2016 р., прем'єр-міністр Індії Н. Моді пообіцяв перекрити Пакистану доступ до води, заявивши, що «кров і вода не можуть текти разом» [4].

Відновлення водного питання постало в 2019 р., коли уряд Індії прийняв рішення припинити дію водного договору з Пакистаном. Переломним моментом у «водній» історії пакистансько-індійських відносин став 2019 р. На початку лютого 2019 р. відбувся напад терористів на індійську військову базу у м. Пулвама, що у штаті Джамму і Кашмір.

Індійська сторона звинуватила Пакистан у підтримці терористів. Незважаючи на заяви Індії перекрити воду Пакистану, прем'єр-міністр Пакистану у одній із своїх заяв у 2020 р. зазначив про те, що Пакистан не відмовиться від гідроенергетики незважаючи на позицію Індії щодо водного питання [8].

Тобто, можна стверджувати, що відносини Індії та Пакистану у контексті водного питання мають низку особливостей. По-перше, існування договору, який регламентує використання водних ресурсів між державами, але останнім часом все більше піддається під сумнів обома сторонами з огляду на кліматичні зміни та економічний розвиток і брак води у регіоні. По-друге, використання водного питання у просуванні власних інтересів щодо Кашміру та його території, а також низкою криз у відносинах щодо розбудови гідроелектростанцій.

Література та джерела

1. Белоглазов А. Международные водные конфликты в Центральной Азии (1992-2006 гг.) // Ученые записки Казанского государственного университета. 2007. Том 49. Кн. 3. Гуманитарные науки. С. 160-174.
2. Бояркина О. А. Водные конфликты в мировой политике: проблемы и перспективы: монография. Москва: РУСАЙНС, 2017. 90 с.
3. Лихачева А. Б. Дефицит воды как фактор современных международных отношений : дис... канд. полит. наук: 23.00.04 / Национальный исследовательский университет Высшая школа экономики. Москва, 2015. 219 с. URL: <https://www.hse.ru/data/xf/2015/04/07/1096377758/thesis-Likhacheva.pdf>
4. Моди пообещал оставить Пакистан без индийской воды // Лента.Ру. 2016. Ноябрь 25. URL: https://lenta.ru/news/2016/11/25/no_drop_for_pakistan/
5. Muhammad Nasrullah Mirza Indus Water Disputes and India-Pakistan Relations: Dissertation / Department of Political Science South Asia Institute University of Heidelberg Federal Republic of Germany, 2016. 256 p. URL: <https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/20915/1/Mirza%20PhD%20Dissertation%20for%20heiDOK.pdf>
6. Tayyab Sohail M., Delin H., Siddiq A. Evaluation of Historic Indo-Pak Relations, Water Resource Issues and Its impact on Contemporary Bilateral Affairs // Asia Pacific Journal of Multidisciplinary Research. 2015. Vol. 3, No. 1. P. 48-55.
7. The Indus water Treaty 1960 // United Nations Treaty Collection. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20419/volume-419-I-6032-English.pdf>
8. Varma A. 'Now We Will Make Electricity With Water,' Pipes Pak PM Imran Khan Sharing 'new' Discovery // Republicworld.com. 2020. July 8. URL: <https://www.republicworld.com/world-news/pakistan-news/now-we-will-make-electricity-with-water-pipes-imran-khan-shares.html>

АРХЕОЛОГІЧНІ БАГАТСТВА ПЕРЕЯСЛАВА

Вступ. Територія Переяславщини насичена археологічними, етнографічними, архітектурними пам'ятками, які висвітлюють тисячолітню історію цієї давньої землі, і є предметом виявлення, дослідження, збереження та популяризації для науковців Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

У фондах Заповідника нині зберігається 181,2 тис. експонатів, серед яких – зібрання давньої кам'яної скульптури та поховальних скринь епохи міді і бронзи, матеріали поселень трипільської культури, скіфського часу, розкопок могильників та поселень черняхівської культури, колекція давньоруських знахідок стародавнього Переяслава; колекція козацького періоду, до якої ввійшли одяг, кераміка, військово спорядження та зброя XVI-XVIII ст., зібрання козацьких кам'яних та дерев'яних хрестів; колекції стародруків XVI-XVIII ст., ікон XVIII-XX ст., етнографічні колекції: українського народного одягу, музичних інструментів, українських рушників, сволоків XVII-XIX ст., знарядь праці.

Метою повідомлення є висвітлення досліджень архітектури одного з найвизначніших центрів давньої Русі, літописного міста Переяслава Руського, які тривають уже близько 150 років, що є вагомим внеском у вітчизняну культурну спадщину. Без відкритих у Переяславі давніх архітектурних пам'яток не можна отримати повного уявлення про культуру, рівень економічного та духовного розвитку всієї Київської Русі.

Виклад основного матеріалу. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» – це унікальний комплекс пам'яток археології та архітектури давньоруського Переяслава: Михайлівський собор XI ст., Спаська церква XI ст. Серед пам'яток архітектури міста національну цінність мають унікальні Михайлівська церква із трапезною та дзвіницею XVIII ст., збудована на залишках фундаментів Михайлівського собору XI ст., Вознесенський собор 1695-1700 рр., збудований коштом гетьмана Івана Мазепи, дзвіниця Вознесенського монастиря 1776 р., Переяславський колегіум 1753 р., будинок і садиба переяславського лікаря

А. Козачковського¹ 1820 р., де в 1845 і в 1859 роках жив і творив великий український поет Тарас Шевченко.

Початком археологічних досліджень у Переяславі вважаються розкопки Михайлівського собору XI ст., здійснені дослідником-аматором О. С. Анєнковим 1840 р. У 1888 р. під час спорудження цегляної будівлі Успенської церкви було виявлено залишки невеликого кам'яного храму XII ст., які дослідив професор Київської духовної академії П. О. Лашкар'єв. Нині вони знаходяться під підлогою сучасної церкви і можуть вважатись першою спробою музеєфікації археологічної пам'ятки.

На кінець 40-х – на початок 60-х рр. XX ст., після значної перерви у польових дослідженнях, припадає справжній бум археологічних розкопок та унікальних відкриттів у Переяславі. Завдячуючи зусиллям науковців, серед яких особлива заслуга належить представникам старшого покоління М. К. Каргеру, М. І. Сікорському, Р. О. Юрі, Ю. С. Асєєву, М. Ю. Брайчевському, історичній науці та широкому загалу нині відомо 10 кам'яних будівель X-XII ст., серед яких переважають культові споруди. Вивчалися і залишки землянодерев'яних укріплень та рештки дерев'яного житлового та господарського будівництва.[4, с. 47-48].

Для переяславської давньоруської архітектури притаманна виняткова різноманітність – жодна переяславська споруда не схожа одна на одну. Археологи та архітектори доклали чимало зусиль до вивчення пам'яток давнього Переяслава й визначення особливостей оригінальної переяславської архітектурної школи XI-XII ст. [5, с. 21-23].

Експедиція Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника влітку 1994 р. провела археологічні дослідження в різних районах міста. З метою вивчення стратиграфії культурних нашарувань Переяслава було закладено 13 шурфів (2×2 м), розкоп (4×6 м) та зроблено зачистку південної стінки котловану під будівництво християнського молодіжного центру. Проведені роботи дали деякі матеріали до історичної топографії давньоруського та пізньосередньовічного Переяслава й підтвердили перспективність широких археологічних досліджень його дитинця та «Окольного града» [1, с. 51-53].

У 2007 р. археологічна експедиція НІЕЗ «Переяслав» продовжила дослідження давньоруського ґрунтового могильника, що знаходиться на південно-східній околиці сучасного Переяслава. Могильник було відкрито

¹ Козачковський Андрій Осипович (1812-1889) – лікар, громадський діяч.

у 2003 р., а впродовж 2004-2005 рр. експедиція дослідила тут 55 поховань та ритуальний комплекс із двох вогнищ. У цьому ж році відкрито 16 поховань давньоруського часу. Більшість із них залягає на межі темно-сірого гумусованого та жовтуватого суглинків, що в основному давало змогу фіксувати контури поховальної ями та залишки зотлілого дерева від поховальних конструкцій. Поховальні ями мали прямокутну форму, здебільшого із заокругленими кутами. Отримані матеріали доповнюють відомості щодо давньоруського поховального обряду загалом та його окремих деталей. Рідкісні знахідки деталей вбрання поповнюють нечисленну колекцію подібних старожитностей, надають нові дані для реконструкції одягу та його оздоблення давньоруської доби.

У весняно-літній період 2019 р. археологи переяславського Заповідника продовжили пошуки на території історичної Переяславщини, започатковані в попередні роки. За цей період археологічною експедицією було здійснено археологічні розвідки в басейні р. Карань у межах Переяслав-Хмельницького району Київської області. Даними роботами вдалося виявити нові поселення різночасових історичних періодів. Зокрема, археологічну карту мікрорегіону поповнили селища ранньозалізного віку, черняхівської культури та козацької доби. При обстеженні території цих пам'яток далекої минувшини було виявлено різноманітні предмети матеріальної культури населення тих часів, серед них знаряддя праці, побутовий посуд, прикраси та ін. Під час проведених досліджень удалося також уточнити стратиграфію культурних нашарувань, територіальні та хронологічні межі окремих давніх поселень, відомих із попередніх досліджень. [2, с. 37-38]

У липні 2020 р. в м. Переяславі під час археологічних розкопок були виявлені стародавні поховання, а також кістяні, керамічні та глиняні вироби. Деякі з них відносяться до XVIII ст., а самі давні артефакти – до кінця X ст.

Спочатку все вказувало на те, що захоронення – давньоруського часу, адже в похованні дівчини-підлітка знайшли бронзовий бубонець, пірофілітове пряслице та намистини. Але цю гіпотезу повністю відкинула наступна знахідка: коли розчистили місце поховання ретельніше, на грудях у дівчини-підлітка виявили три натільні мідні хрестики, форма яких однозначно засвідчує, що це – XVIII ст.

А звідки взялися давньоруські артефакти на місці далеко пізнішого поховання? Без сумніву, коли проводили розкопки, порушили давніший

«культурний» шар разом з предметами, притаманними тій епосі. Тут виявили дуже багато кістяних виробів зі слідами обробітку. Є й такі, які гарно збереглися: гребінець, проколка, шило. Складається враження, що тут працював майстер у давньоруський період. Інструменти чи предмети побуту з кісток тварин були популярними в той час, адже металеві були значно дорожчими. А ще знайшли багато кераміки різних періодів. Це здебільшого вінчики-обідки від глечиків. Найдавніші й найрідкісніші – кінця X ст., тобто часу заснування Переяслава князем Володимиром. Є ще XI, XII і першої половини XIII століть (тобто до приходу монголів у 1239 р.). Потім перерва, і залишки глиняних виробів зустрічаємо вже тільки XVI ст. [3, с. 18-20; 6, с. 126-129].

Висновки. Багата історична спадщина Переяславщини завжди привертала увагу вчених та поціновувачів старожитностей. Як наслідок, в археологічному контексті Переяславщина стала одним із найкраще вивчених регіонів. Пам'ятки матеріальної культури, залишені стародавніми племенами, що населяли територію України, є цінними джерелами інформації, що дають правдиве уявлення про історію та людей, які творили її своїм повсякденним життям. Дослідивши ці пам'ятки за допомогою археологічних методів та методів суміжних дисциплін, учені простежують основні періоди історичного і культурного розвитку населення, спостерігають етнічні й соціально-економічні процеси, досліджують нерозривний зв'язок та спадкоємність матеріальної культури і досвіду. Переяславщина має нескінченний запас архітектурних пам'яток, які ще будуть досліджувати протягом багатьох десятиліть, відкриваючи людству все нові й нові сторінки історії.

Література та джерела

1. Археологічні дослідження в Україні 1994-1996 років. К.: АН УРСР, Інститут археології, 2000. 198 с.
2. Колибенко О. В. До питання про атрибуцію князівських поховань Михайлівського собору Переяслава. *Християнські старожитності Лівобережної України*. Полтава: Археологія, 1999. С. 34-40
3. Колибенко О. В. Розвиток містобудівельної структури Переяславля Руського у світлі археологічних досліджень. *Вісник Київського університету*. 1998. Вип. 40. С. 18-20.
4. Харламов В. А., Трофименко Г. В. Архитектура Переяславля Русского XI – первой половины XII века. *Проблемы изучения древнерусского зодчества. Сборник статей*. СПб.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 1996. С. 47-51.

5. Музей архітектури Переяслава часів Київської Русі. *Культура. Історія. Традиції*. № 2. 2003. С. 21-23.
6. Юрченко О. В. Дослідження археологічних пам'яток Переяславщини: історіографія (XIX – початок XXI ст.) // за ред. С. М. Вовкодава. Переяслав – Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута», 2020. 224 с.

Хворов С. О.

*Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Науковий керівник – проф. Бровендер Ю.М.*

ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МАТЕРІАЛІВ ІЗ НОВІТНІХ РОЗКОПОК НА ПІВНОЧІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Археологічною експедицією «Наукова спілка Донбасу» Державного підприємства «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, результатами розкопок якої користувався автор, влітку 2017 року у північній частині Донеччини (слабко дослідженій в археологічному відношенні території Краматорської міської ради та Добропільського району Донецької області) було досліджено п'ять об'єктів археологічної спадщини – курганів [5]. Поховальні комплекси представляли собою курганні групи по два (Камишуваська, Торецька групи), або по три (Шахівська група) насипи. Всього в курганах виявлено 29 поховань. Основна їх кількість (23/79,3%) відноситься до доби бронзи. Поховань залізного віку (раннього та пізнього середньовіччя) у курганах 2/6,9%. Невизначених у культурно-хронологічному відношенні поховань, досліджених у п'яти курганах залишилося 4/13,8%.

Поховання доби бронзи репрезентують культурні традиції носіїв катакомбної, бабинської та зрубної спільнот. Катакомбна спільнота доби середньої бронзи представлена похованнями інгульської катакомбної культури (2/8,7%); бабинська спільнота перехідної доби від середньої до пізньої бронзи – похованнями дніпро-донської бабинської культури (5/21,7%); зрубна спільнота (16/69,6%) – похованнями двох зрубних культурних традицій, а саме покровсько-мосоловської (9/56,3%) та бережнівсько-маївської (7/43,7%). Відповідно до періодизації В. В. Отроценка [9], серед поховань покровсько-мосоловської зрубної культури (ПМЗК) 2/22,2% поховання відносяться до першого (раннього) періоду, а 7/ 77,8% – до другого періоду ПМЗК. Поховання бережнівсько-маївської культури (за тричленною періодизацією Бровендера Ю. М.) [3] також мають ознаки, які дозволяють їх хронологічно поділити на два періоди – перший (ранній) (1/14,3%) і другий (розвинутий) (6/85,7%).

Заслуговує на увагу близьке один від одного розташування двох курганів Камишуваської групи на землях Краматорської міської ради, де в одному кургані поховані носії покровсько-мосоловської традиції (курган

№ 2), а у другому – бережнівсько-маївської (курган № 1). Це певною мірою дає можливість припускати співіснування двох зрубних культур не тільки в часі, але й в просторі, на що раніше досить обережно звертали увагу дослідники [2, 3, 9].

Не можна обійти увагою поховання № 1 кургану № 1 Камишуваської курганної групи. Унікальність цього поховання полягає в тому, що в стінку імітованої кам'яної скрині був покладений молот гірничо-видобувного циклу, а в якості поховального приданого – ліпний глиняний горщик, ангобований червоно-охристою глиною, саме такою яка відома в зоні мідних рудопроявів Бахмутської улоговини Донбасу [1, 4, 10].

Дуже цікавим є поховання №2 кургану №1 Камишуваської курганної групи, яке демонструє синкретизм бабинських та зрубних покровсько-мосоловських традицій раннього періоду. Це ще одне поховання яке наглядно підтверджує концепцію В. В. Отроценка про походження бережнівсько-маївської зрубної культури як результату взаємодії носіїв пізньобабинської спільноти і раннього періоду покровсько-мосоловської зрубної культури.

Не викликає сумніву важливість інформації, яку дають поховання раннього періоду покровсько-мосоловської зрубної культури (ПМЗК) (курган № 2, поховання №№ 7-8 Камишуваської курганної групи). Пам'ятки ПМЗК цього періоду доволі нечасто зустрічаються на Донецькому кряжі. Основний ареал їх розповсюдження на сучасній території Східної України – Сіверськодонецьке Лівобережжя [4, 6, 9].

Звертає на себе увагу поховання раннього періоду дніпро-донської бабинської культури № 3 кургану № 1 Шахівської курганної групи. Знаходження бабинського поховання цього періоду на Донецькому кряжі доповнює список ранньобабинських поховань у цьому регіоні [8, 9]. Це, в свою чергу, посилює концепцію Р. О. Литвиненка, фахівця з проблематики культурного кола Бабине, про Дніпро-Донський осередок бабинської культурогенези [7].

Дивує концентрація поховань інгульської катакомбної культури доби середньої бронзи на обмеженому просторі Добропільського району Донецької області (кургани №№ 1-3 Шахівської групи). Поховання цієї культурної традиції на Донеччині зустрічаються в доволі невеликому обсязі.

В цілому, досліджені у курганах північної Донеччини поховання доби бронзи за стратиграфічними спостереженнями віддзеркалюють

аналогічну послідовність функціонування культурних спільнот на широких просторах східноєвропейського степу і лісостепу, а саме – «катакомбна – бабіне – зрубна».

Загалом, культурно-хронологічне співвідношення досліджених на півночі Донеччини поховань доби бронзи в Краматорсько-Добропільському ареалі відбивають загальну тенденцію поступового зростання в східноєвропейському регіоні населення від доби середньої (катакомбна спільнота) до пізньої бронзи (зрубна спільнота).

Підбиваючи підсумки можна впевнено казати, що нові матеріали наукових польових досліджень на півночі Донецької області є дуже цікавими і важливими у вирішенні цілого ряду проблем давньої історії як Донеччини, так й східноєвропейського степу й лісостепу загалом.

Автор висловлю щиру подяку своєму науковому керівнику д.і.н. Бровендеру Ю.М. за можливість використати матеріали його польових досліджень

Література та джерела:

1. Бровендер Ю.М. Картамышский производственный комплекс Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы (некоторые итоги исследований) [Текст] / Ю.М. Бровендер // Проблемы гірничої археології: Матеріали П-го Картамиського міжнарод. польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2005. – С. 11-30.
2. Бровендер Ю.М. Поселение Червоно́ озеро 3 Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы [Текст] / Ю.М. Бровендер // Донецький археологічний збірник № 13/14. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – С. 203-221.
3. Бровендер Ю.М. Степановское поселение срубной общности на Донецком кряже [Текст] / Ю.М. Бровендер. – Алчевск: ДонДТУ, 2012. – 234 с.
4. Бровендер Ю.М. Донецький гірничо-металургійний центр [Текст]: автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 00.07.04 «Археологія» / Бровендер Юрій Михайлович; ІА НАНУ. – К., 2016. – 30 с.
5. Бровендер Ю.М. Звіт про розкопки курганів на півночі Донецької області у 2017 році [Текст] / Ю.М. Бровендер, В.В. Циміданов, Ю.Г. Коваль, О.М. Петренко, М.О. Алексеева. – Сєвєродонецьк, 2018.
6. Литвиненко Р.А. Зрубна культура басейну Сіверського Дінця (за матеріалами поховальних пам'яток) [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 00.07.04 «Археологія» / Литвиненко Роман Олександрович ; ІА НАНУ. – К., 1994. – 21 с.
7. Литвиненко Р.А. Культурне коло Бабіне (за матеріалами поховальних пам'яток) [Текст]: автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 00.07.04 «Археологія» / Литвиненко Роман Олександрович ; ІА НАНУ. – К., 2009. – 32 с.

8. Отрощенко В.В. О ранней обрядовой группе погребений культуры многоваликовой керамики в Левобережной Украине [Текст] // История и археология Слободской Украины : Тез. докл. и сообщ. Всеукраинской научной археолог. конф. – Харьков, 1992. – С. 45-47.
9. Отрощенко В.В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення) [Текст] / В.В. Отрощенко. – К., 2001. – 288 с.
10. Татаринов С.И. Древние горняки-металлурги [Текст] / С.И. Татаринов. – Славянск: Печатный двор, 2003. – 131 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аносова Валерія Сергіївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк).

Бардашевська Маргарита Юрїївна – студентка першого курсу групи ПС-201Д факультету гуманітарних наук психології та педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк).

Бегунова Діана Ігорівна – студентка першого курсу групи ПС-201Д факультету гуманітарних наук психології та педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк).

Бойко Аліна Олександрівна – студентка шостого курсу, 691-ї групи, факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

Болюх Нікіта Олександрович – студент першого курсу групи ПР-202д юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк).

Братченко Анна Володимирівна – студентка першого курсу групи ПС-201д факультету гуманітарних наук, психології і педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк).

Бровендер Юрїй Михайлович – професор кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк), завідувач Східноукраїнською філією Інституту археології НАН України, доктор історичних наук, професор.

Возняк Ярослав Володимирович – студент групи ТУР-2 другого курсу спеціальності «Туризм» навчально-наукового інституту торгівлі, обслуговуючих технологій та туризму Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ).

Галкін Роман Дмитрович - студент четвертого курсу групи 434 факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

Данільєв Данил Костянтиневич – студент четвертого курсу групи МБ-402 факультету міжнародної економіки і менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (м. Київ).

Дзюба Ігор Вікторович – магістрант групи СОІ-20дм Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк).

- Дубяга Андрій Павлович** – аспірант третього року навчання, спеціальність 032 «Історія та археологія» Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)
- Євтушенко Владислав Ігорович** – студент шостого курсу 691 групи факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).
- Жердєва Олександра Олександрівна** - студентка групи ООП-20д першого курсу Навчально-наукового інституту Економіки і управління Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Зарицька Олена Вікторівна** – студентка шостого курсу групи 693 інституту післядипломної освіти Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).
- Золкін Дмитро Олександрович** – студент другого курсу спеціальності «Історія та археологія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Іванов Микита Сергійович** – аспірант другого року навчання Докторської школи ім. Юхименків Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ).
- Кайнога Сергій Сергійович** – здобувач II курсу магістратури за спеціальністю 052 «Політологія» групи ПЛТ-19м Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).
- Карауланова Наталія Олегівна** – аспірантка 4-го року навчання спеціальності «Історія та археологія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Касьян Валентина Олександрівна** – студентка третього курсу групи ІС-А, факультету Історії та міжнародних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).
- Кітіца Тетяна Олександрівна** – магістрантка групи ІА-18д спеціальності «Історія та археологія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Кішарі Беттіна Адальбертівна** – студентка шостого курсу факультету Історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету (м. Ужгород).
- Комісаров Ілля Ігорович** – студент п'ятого курсу 534 групи факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).
- Кубкіна Аліна Володимирівна** – магістрантка групи СОІ-20дм юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).

- Куріленко Аліна Вікторівна** – студентка шостого курсу 691 групи факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).
- Ладік Тетяна Олександрівна** – студентка другого курсу групи ДЗ\ВПС-23 факультету гуманітарно-природничої освіти і соціальних технологій Університету Григорія Сковороди в Переяславі (м. Переяслав).
- Матухно Генріх Робертович** – здобувач II курсу магістратури за спеціальністю 052 «Політологія» групи ПЛТ-19м Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).
- Михайлюк Віталій Павлович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк).
- Москаленко Надія Василівна** – магістрантка групи СОІ-20дм юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк).
- Муранов Ігор Сергійович** – студент групи ПТ-17д Інституту економіки і управління Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк).
- Новосел Наталія Сергіївна** – учениця одинадцятого класу Сєверодонецького НВК «Спеціалізована школа-колегіум НаУКМА» (м. Сєверодонецьк).
- Назаров Роман Олександрович** – студент четвертого курсу групи 434 факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).
- Онищенко Данило Олегович** – студент групи ІА-17д юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк).
- Рубан Микола Юрійович** – провідний спеціаліст відділу історичної спадщини АТ «Укрзалізниця» (м. Київ), диякон Православної Церкви України.
- Сапицька Олена Михайлівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк).
- Сафонова Наталія Михайлівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк).
- Свергунова Єлизавета Андріївна** – учениця одинадцятого класу Сєверодонецького НВК «Спеціалізована школа-колегіум НаУКМА» (м. Сєверодонецьк).
- Степченко Данило Олексійович** – студент першого курсу групи ПР-202д юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк).

- Соболь Світлана Євгенівна** – магістрантка групи СОІ-19дм юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Тарвердова Яна Миколаївна** – аспірантка кафедри історії та філософії, Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ)
- Татаренко Галина Вікторівна** – кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Теміров Володимир Іванович** – аспірант кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Трищенко Руслан Олексійович** – магістрант кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Фісун Анастасія Олегівна** – магістрант п'ятого курсу групи 534 факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).
- Фомін Андрій Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Хворов Сергій Олександрович** – студент спеціальності «Історія та археологія» групи ІА-19д Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Чаплик Валерій Романович** – аспірант першого року навчання кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Чурбанова Марія Юрївна** – студентка третього курсу групи ІС-А факультету історії та міжнародних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).
- Шаблієнко Анастасія Володимирівна** – студентка першого курсу групи СОУМ-20д факультету гуманітарних наук, психології та педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).
- Шуркова Орина Олександрівна** – студентка 4 курсу 491 групи факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

VI Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених

«Світ і Україна у дзеркалі історії»

Сєверодонецьк

27 листопада 2020 р.

Відповідальний за випуск А.В. Фомін

Оригінал-макет Т.В. Погорелова

Розповсюджується в електронному вигляді

Підписано до випуску 05.02.2021.

Гарнітура Times. Вид. № 3306.

Видавництво

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса видавництва: 93400, м. Сєверодонецьк,
просп. Центральний, 59а,

E-mail: vidavnictvosnu.ua@gmail.com